

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΡΧΑΙΑ ΚΑΙ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ»
(ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ)**

ΟΙ ΛΟΓΟΙ «ΠΕΡΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ» ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Της
Παπαλεωνίδα Ασπασίας
Διπλωματούχου Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ
(1991)

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Βολονάκη Ελένη

**Συνεπιβλέποντες: Κωνσταντινόπουλος Βασίλειος
Ευσταθίου Αθανάσιος**

Καλαμάτα, Νοέμβριος 2016

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ:	6
ΡΗΤΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ	6
1. ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ	13
1.3 ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ	17
ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ:	23
Λυσίας	23
Συγγράμματα του Λυσία	24
Χαρακτηριστικά του έργου του Λυσία	24
Το ύφος	27
ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΕΡΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ	36
Υπέρ Μαντιθέου	36
1) Αίτια εκφώνησης του λόγου στη Βουλή των Πεντακοσίων	36
2) Χρονολογία που εκφωνήθηκε ο λόγος	36
ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ	38
Προίμιο	38
ΔΙΗΓΗΣΗ – ΑΠΟΔΕΙΞΗ	39
Κατά Φίλωνος Δοκιμασία	42
Η Υπόθεση	42
Η δομή του λόγου	45
Επιχειρήματα	46
Α. Προίμιο	46
Β. Πρόθεση	47
Γ. Διήγηση	47
Δ. Πίστη ή απόδειξη	49
Επίλογος: §34	51
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΑΝΔΡΟΥ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ	52
Κατατοπιστικό σημείωμα	52
ΕΠΙΛΟΓΟΣ:	53
ΚΑΤΑ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΜΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΕΠΙΛΟΓΟΣ	65
Κατατοπιστικό σημείωμα	65
ΕΠΙΛΟΓΟΣ:	67
ΚΑΤΑ ΕΡΓΟΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ	81
Κατατοπιστικό σημείωμα	81

ΑΝΑΛΥΣΗ: _____	83
Γενική αξιολόγηση του έργου _____	95
ΚΑΤΑ ΦΙΛΟΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ _____	97
Κατατοπιστικό σημείωμα _____	97
ΑΝΑΛΥΣΗ: _____	99
ΠΡΟΟΙΜΙΟ: _____	99
Επίλογος _____	108
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ _____	109

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει εκπονηθεί στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος της σχολής Φιλολογίας, του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Αφορά στις δοκιμασίες αξιωματούχων και, πιο συγκεκριμένα, στους λόγους «περί δοκιμασίας» του λογογράφου και ρήτορος Λυσία. Μέσω αυτής, πραγματοποιήθηκε διερεύνηση στον χώρο της ρητορικής και μου δόθηκε η ευκαιρία για περαιτέρω αξιοποίηση των γνώσεων που αποκομίστηκαν κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών και στο χώρο της εκπαίδευσης, όπου εργάζομαι. Ακολουθείται η κειμενοκεντρική μεθοδολογία και το θέμα εξετάζεται σε νομικό, επιχειρηματολογικό – ρητορικό και υφολογικό πλαίσιο. Η συγκεκριμένη εργασία φιλοδοξεί να αποτελέσει έναυσμα για να ανοίξει ένας δημιουργικός διάλογος στην εκπαιδευτική κοινότητα, για την αξιοποίηση της ρητορικής τέχνης στην εκπαίδευση.

Από τη θέση αυτή θέλω να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στην επιβλέπουσα καθηγήτρια κα Ελένη Βολονάκη, η οποία με τις υποδείξεις της, τις παρατηρήσεις της, καθώς και την ολόθερμη συμπαράστασή της με βοήθησε, ώστε να φέρω εις πέρας την εργασία αυτή. Τέλος, ευχαριστίες εκφράζω στην οικογένειά μου για τη στήριξή της, κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών, προκειμένου να ανταποκριθώ στις υποχρώσεις μου, ως μεταπτυχιακή φοιτήτρια του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ:

ΡΗΤΟΡΕΙΑ ΚΑΙ ΡΗΤΟΡΙΚΗ

Ρητορεία είναι η έμφυτη ή επίκτητη ικανότητα του ανθρώπου να διαμορφώνει τον προφορικό του λόγο με τρόπο ευχάριστο και πειστικό. Ρητορική είναι ένα σύνολο οδηγιών ή κανόνων που μπορούν να διδαχθούν και που, όποιος τους ακολουθήσει, έχει πολλές πιθανότητες να επιτύχει ως ρήτορας.

Τα πρώτα δείγματα ρητορείας τα συναντούμε στα ομηρικά έπη· για παράδειγμα αναφέρεται για το Νέστορα ότι ήταν ο γλυκομίλητος αγορητής (Α248-249). Επίσης, τα πρώτα δείγματα ρητορικής τα συναντούμε στην Ιλιάδα, στην περιγραφή του Αντήνορα (Γ212-224) και ακόμα, όταν ο παιδαγωγός του Αχιλλέα, ο Φοίνικας, ισχυρίζεται πως είχε εντολή να διδάξει τον Αχιλλέα πώς να μιλά στη σύναξη (Ι443).

Πολλοί ισχυρίζονται πως η ρητορική τέχνη είχε τις ρίζες της στη Σικελία. Εκεί, ο Κόρακας¹ και ο Τεισίας επινόησαν τη διαίρεση κάθε λόγου σε προοίμιο, διήγηση, απόδειξη και επίλογο, ενώ μελέτησαν αποδεικτικούς τρόπους, τις έντεχνες πίστεις και τα επιχειρήματα. Στους ίδιους αποδίδεται ο ορισμός «ρητορική ἐστὶ πειθοῦς δημιουργός».

Κατά την Τρέδέ, στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 5^{ου} αιώνα π.Χ., η ρητορική τέχνη γίνεται ένα λογοτεχνικό είδος με την πλήρη σημασία του όρου. Ο Αντιφών, ο Γοργίας, ο Πρωταγόρας, ο Ανδοκίδης, ο Λυσίας, ήταν μερικοί από τους σπουδαίους ρήτορες εκείνης της εποχής. Για την αθηναϊκή δημοκρατία, ο ρήτορας είναι ο σύμβουλος του λαού και η εξουσία που προσέδιδε ο λόγος εξηγεί τη λατρεία των φιλόδοξων νέων ανθρώπων της Αθήνας για τα μαθήματα των σοφιστών και των ρητόρων.²

Στη ρητορική του, ο Αριστοτέλης καθιέρωσε την κατάταξη των λόγων σε τρία γένη, στο συμβουλευτικό, στο δικανικό και στο επιδεικτικό γένος. Στο πρώτο γένος ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται κυρίως στην εκκλησία του δήμου. Αυτό το γένος συχνά συναντάται και ως πολιτική ρητορεία. Στο δεύτερο γένος ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται από τους διαδίκους στα δικαστήρια. Όταν ο διάδικος υπερασπιζόταν τον

¹ Radermacher, L. (1951) 11-35.

² Said, Trédé, Boulluec. (2001) 302.

εαυτό του με τις δυνάμεις του ή με το ταλέντο του, καλούσε έναν λογογράφο, δηλαδή έναν κατασκευαστή ή έναν «συνθέτη» λόγων, πιο έμπειρον από τον ίδιο στους τομείς του δικαίου και της ρητορικής. Οι λογογράφοι συνέθεταν λόγους που οι πελάτες τους αποστήθιζαν για να τους εκφωνήσουν μπροστά στους δικαστές τους.³

Στο τρίτο γένος ανήκουν οι λόγοι που εκφωνούνται στις πανηγύρεις, σε επιμνημόσυνες τελετές, επικηδείους, σε ιεροτελεστίες κ.ά.⁴ Οι κλασικοί συγγραφείς θεωρούσαν τη ρητορική προϊόν “εύρεσης” ή, ακριβέστερα, “ανακάλυψης”, κατά τον πέμπτο π.Χ. αιώνα, στις δημοκρατίες των Συρακουσών και της Αθήνας. Τότε έχουμε τη μέγιστη ακμή της ρητορικής.⁵ Μ’ αυτό εννοούν ότι τότε, για πρώτη φορά στην Ευρώπη, έγιναν προσπάθειες περιγραφής των χαρακτηριστικών ενός αποτελεσματικού λόγου και της διδασκαλίας του σε άλλους, πώς να σχεδιάζεται και να αποδίδεται. Ο ελληνικός όρος «ρητορική» χρησιμοποιήθηκε στον κύκλο του Σωκράτη τον πέμπτο αιώνα, και πρωτοεμφανίζεται στον πλατωνικό διάλογο *Γοργίας*, που γράφτηκε μάλλον περί το 385 π.Χ., αλλά η υπόθεσή του τοποθετείται μια γενεά νωρίτερα. Στα αρχαία ελληνικά ο όρος «ρητορική» δηλώνει συγκεκριμένα την πολιτική τέχνη της δημόσιας ομιλίας, όπως αυτή εξελίχθηκε σε συνελεύσεις με διερευνητικό χαρακτήρα, σε δικαστήρια και σε άλλες επίσημες περιστάσεις, υπό το καθεστώς καταστατικής διακυβέρνησης στις αρχαίες ελληνικές πόλεις, ειδικά στην Αθηναϊκή δημοκρατία. Ως τέτοια αποτελεί ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό υποσύνολο μιας πιο γενικής αντίληψης για τη δύναμη των λέξεων και τη δυνατότητά τους να επηρεάσουν μια κατάσταση στην οποία χρησιμοποιούνται ή προσλαμβάνονται.⁶

Στα δημοκρατικά καθεστώτα οι πολίτες ήταν υποχρεωμένοι να συμμετέχουν σε πολιτικές συζητήσεις, ενώ ήταν υποχρεωμένοι και να εκπροσωπούν τους εαυτούς τους στα δικαστήρια. Εξελίχθηκε λοιπόν μια θεωρία δημόσιου λόγου, η οποία ανέπτυξε ένα εκτεταμένο τεχνικό λεξιλόγιο, για να περιγράψει χαρακτηριστικά επιχειρηματολογίας. Τα τελευταία χρόνια πλάστηκε ο όρος «μεταρητορική», για να περιγράψει τη θεωρία ή την τέχνη της ρητορικής σε διάκριση από την πρακτική άσκηση ή εφαρμογή της τέχνης σε μια συγκεκριμένη συνομιλία. Για παράδειγμα, στην Αθήνα χειρίζονταν τις κρατικές υποθέσεις στην *ἐκκλησία τοῦ δήμου*.

³ Said, Trédé, Boulluec (2001), 301-302

⁴ Kennedy (2007), 9.

⁵ Φωκαΐδης (1979), 13.

⁶ Said, Trédé, Boulluec (2001), 302.

Εξουσιοδοτημένη με ευρύτερες αρμοδιότητες, η *ἐκκλησία τοῦ δήμου* συγκεντρωνόταν τουλάχιστον σαράντα φορές το χρόνο (τέσσερις φορές ανά πρυτανεία) και κάθε πολίτης μπορούσε να εκφράσει τη γνώμη του. «*Τίς ἀγορεύειν βούλεται;*» Αυτή η ερώτηση, τυπική στη συνέλευση, είναι ένα από τα σύμβολα της Αθηναϊκής δημοκρατίας. Ο ρήτορας είναι ο σύμβουλος του λαού και η εξουσία που προσέδιδε ο λόγος εξηγεί τη λατρεία των φιλόδοξων νέων ανθρώπων της Αθήνας για τα μαθήματα των σοφιστών και των ρητόρων.

Αρχικά,⁷ η ρητορική διδασκόταν από τους σοφιστές, οι οποίοι ήταν ανεξάρτητοι ομιλητές. Στη συνέχεια, δημιουργήθηκαν σχολές συστηματικής διδασκαλίας ρητορικής από τον 4^ο αιώνα π. Χ. , για να ενταχθούν τελικά στο εκπαιδευτικό πλαίσιο της ελληνορωμαϊκής περιόδου. Η ρητορική και η αρχαιοελληνική γραμματεία, κατά την ελληνιστική και τη ρωμαϊκή περίοδο βρέθηκαν σε μια διαδικασία αλληλοδιαμόρφωσης. Τα παλαιότερα κείμενα αποτέλεσαν την πηγή για τη δημιουργία των πρώτων ρητορικών σχολών, ενώ, αντίστοιχα, τα γραπτά της περιόδου αυτής αντλούσαν το περιεχόμενο και το σκοπό τους από τη θεωρία της ρητορικής τέχνης.

Ο Αριστοτέλης διακρίνει τη Ρητορική Τέχνη σε τρία είδη, ανάλογα με τον ρόλο που αναθέτει στον αναγνώστη – ακροατή. Σε περίπτωση που στόχος είναι να καθοριστούν οι ενέργειες που πρέπει να γίνουν στο μέλλον, ο λόγος χαρακτηρίζεται ως «συμβουλευτικός». Αντιθέτως, με τους «δικανικούς» λόγους επιχειρείται η διαμόρφωση γνώμης για πράξεις του παρελθόντος και για αυτό εκφωνούνταν κυρίως στα δικαστήρια. Τέλος, εάν δεν υπάρχει σαφής στόχευση για επηρεασμό πράξεων του κοινού, ο λόγος εντάσσεται στους «επιδεικτικούς». Αυτοί εκφωνούνται, κατά κύριο λόγο, σε δημόσιες γιορτές και κοινωνικές εκδηλώσεις και εγκωμιάζουν ή καυτηριάζουν συμπεριφορές, διαμορφώνοντας τις στάσεις και τις αξίες του ακροατηρίου.

Στην πλήρως ανεπτυγμένη μορφή της, η κλασική ρητορική διδασκαλία αποτελούνταν από πέντε μέρη, που παραλληλίζονται με την ενέργεια του σχεδιασμού και της εκφοράς ενός λόγου και συνοψίζεται στο παρακάτω διάγραμμα:⁸

⁷ Kennedy (2007), 6

⁸ Θεοδωρακόπουλος (2005) , 19 και Kennedy (2007), 9

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΗΣ ΡΗΤΟΡΙΚΗΣ ΤΕΧΝΗΣ

Η ρητορική τέχνη διαιρείται στα ακόλουθα πέντε μέρη:

A) Εύρεση (inventio):

1. Στάση (status):

- α) Ύπαρξη
- β) Κατάσταση
- γ) Ποιότητα
- δ) Ποσότητα ή μέγεθος

2. Απόδειξη (argumentatio) – Επιχειρηματολογία (Πίστεις):

- α) Άτεχνες πίστεις (Μάρτυρες, έγγραφα, όρκοι, νόμοι, βάσανοι δούλων)
- β) Έντεχνες πίστεις:
 - i. Λογικά επιχειρήματα
 - ii. Ήθος
 - iii. Πάθος

B) Τάξη (dispositio):

- α) Προοίμιο (exordium)
- β) Διήγηση (narratio)
- γ) Πίστη ή Απόδειξη (argumentatio)
- δ) Επίλογος (peroratio)

Γ) Ύφος ή Λέξις (elocutio)

- α) Ορθοέπεια
- β) Καθαρότητα
- γ) Το «πρέπον»
- δ) Κόσμος
 - i. Σχήματα λέξεως
 - ii. Σχήματα διάνοιας

Δ) Μνήμη (memoria) τα μνημονικά τεχνάσματα

Ε) Υπόκριση (actio) στάση, μορφασμοί, χειρονομίες, τόνος φωνής.

Ας δούμε τώρα καθένα από τα μέρη αναλυτικά:

Το πρώτο από τα πέντε μέρη της κλασικής ρητορικής είναι η «εύρεσις» (Λατ. *inventio*), θέμα της οποίας είναι η έκθεση του πυρήνα του θέματος: η αναγνώριση του υπό εξέταση ζητήματος, που αποκαλείται *στάσις* του λόγου, και τα διαθέσιμα μέσα πειθούς του ακροατηρίου, ώστε να αποδεχθεί τη θέση του ομιλητή. Τα μέσα της

πειθούς περιλαμβάνουν, πρώτα, τα άμεσα αποδεικτικά στοιχεία, όπως μάρτυρες και συμβόλαια, τα οποία ο ομιλητής «χρησιμοποιεί», αλλά δεν «εφευρίσκει». Δεύτερον, «τεχνικά» μέσα πειθούς, που περιλαμβάνουν την παρουσίαση του χαρακτήρα του ομιλητή (*ήθος*) ως αξιόπιστου, λογικά επιχειρήματα (*λόγος*) τα οποία ενδεχομένως θα πείσουν το ακροατήριο και το πάθος ή συναίσθημα, το οποίο ο ομιλητής μπορεί να προκαλέσει στο ακροατήριο. Τα «τεχνικά» μέσα πειθούς κάνουν χρήση τόπων (Λατ. *loci*), που είναι ηθικές ή πολιτικές προτάσεις στις οποίες μπορεί να στηριχθεί ένα επιχείρημα, ή είναι λογικές στρατηγικές, όπως η επιχειρηματολογία από το αίτιο μέχρι το αποτέλεσμα. Ο ομιλητής μπορεί ακόμη να χρησιμοποιήσει θέματα, πολλά από τα οποία έγιναν παραδοσιακά, για να κερδίσει την εμπιστοσύνη ή το ενδιαφέρον του ακροατηρίου. Μπορεί να τονιστεί η σημασία της υπόθεσης, όχι μόνο για τον ομιλητή, αλλά και ως προηγούμενο για μελλοντικές αποφάσεις ή για την επίδρασή της στην κοινωνία.

Το δεύτερο μέρος της κλασικής ρητορικής είναι η «τάξις» (Λατ. *dispositio*). Η «τάξις» δηλώνει την οργάνωση του λόγου σε μέρη, αν και η σειρά με την οποία παρουσιάζονται τα επιχειρήματα, με πρώτο το ισχυρότερο ή με κλιμάκωση, είναι μερικές φορές συζητήσιμη. Οι διδάσκαλοι της ρητορικής εύρισκαν δύσκολο να κάνουν το διαχωρισμό μεταξύ της συζήτησης για την τάξη και της συζήτησης για την εύρεση, και συχνά συγχώνευαν τις δύο σε μια ενιαία θεώρηση των επινοημένων χαρακτηριστικών του κάθε μέρους ενός λόγου. Οι βασικές διακρίσεις που αναγνωρίζονταν στα εγχειρίδια, με την καλύτερη εφαρμογή στους δικανικούς λόγους, είναι (1) η εισαγωγή ή *προοίμιον* (Λατ. *exordium*), (2) η *διήγησις* (Λατ. *narratio*), η έκθεση των προηγηθέντων, καθώς και εμπειριστατωμένων λεπτομερειών, (3) η *πίστις* (Λατ. *probatio*), και (4) το συμπέρασμα, ή *επίλογος* (Λατ. *peroratio*). Κάθε μέρος έχει αυτοτελή λειτουργία και χαρακτηριστικά: το *προοίμιον*, για παράδειγμα, αποβλέπει στο να κατοχυρώσει το ενδιαφέρον και την καλή πίστη του ακροατηρίου. Η *διήγησις* πρέπει να είναι καθαρή, σύντομη και πειστική. Η *πίστις* παρέχει λογικά επιχειρήματα, ενισχυτικά της θέσης του ομιλητή, ενώ επιπλέον επιδιώκει να αντικρούσει ενστάσεις που μπορεί να εγερθούν εναντίον της. Ο *επίλογος* συχνά διαιρείται σε μια ανακεφαλαίωση και σε μια συναισθηματική έκκληση προς το ακροατήριο. Μερικοί διδάσκαλοι της ρητορικής προσέθεταν και άλλα μέρη. Στην αρχή της *πίστεως* συχνά γίνεται λόγος για μια «πρόταση» και «διανομή» των παραγράφων. Μερικές φορές υπάρχει αυτό που αποκαλείται «παρέκβαση» ή «παρέκκλιση», και το οποίο δεν είναι τόσο μια πραγματική παρέκβαση, όσο η διαπραγμάτευση ενός συναφούς θέματος που

μπορεί να επηρεάσει την έκβαση, ή η περιγραφή του ηθικού χαρακτήρα, ευνοϊκού ή δυσμενούς, όσων εμπλέκονται στην υπόθεση. Οι συμβουλευτικοί λόγοι συνήθως έχουν *προοίμιον*, *πίστιν* και έναν *επίλογο*, και συχνά μπορεί να παραλείπουν τη *διήγησιν*. Οι επιδεικτικοί λόγοι έχουν ιδιαίτερη δομή. Για παράδειγμα, ένας λόγος με εγκωμιαστικό χαρακτήρα για κάποιον μπορεί να κάνει χρήση των «τόπων» της χώρας, της καταγωγής, της παιδείας, του χαρακτήρα και της συμπεριφοράς (του ή της).

Αφού ο ομιλητής σχεδιάσει «τι» θα πει, καθώς και τη σειρά με την οποία θα το πει, ο τρίτος στόχος του είναι να αποφασίσει «πώς» θα το πει, δηλαδή πώς θα το ενσωματώσει σε λέξεις και προτάσεις. Αυτό είναι η «λέξις» (Λατ. *elocutio*). Ένα χαρακτηριστικό της κλασικής ρητορικής είναι ότι θεωρεί τη *λέξιν* ως μια σκόπιμη διαδικασία μεταφοράς του θέματος στη γλώσσα. Η ίδια ιδέα είναι δυνατόν να εκφραστεί με διαφορετικές λέξεις, προκαλώντας διαφορετικό αποτέλεσμα. Υπάρχουν δύο μέρη στη *λέξιν*: η «άρθρωση», ή η επιλογή των λέξεων και η «σύνθεση», η συνάρμοση των λέξεων σε προτάσεις, η οποία περιλαμβάνει την περιοδική δομή, το ρυθμό της πρόζας και τα σχήματα του λόγου. Η έρευνα του ύφους συνήθως οργανώνεται γύρω από την έννοια τεσσάρων «αρετών», οι οποίες καθορίστηκαν για πρώτη φορά από το μαθητή του Αριστοτέλη, Θεόφραστο: ορθότητα (γραμματικής και χρήσης), καθαρότητα, διακόσμηση και ευπρέπεια. Η διακόσμηση περιλαμβάνει τις «τροπές», στην κυριολεξία «στροφές», ή υποκαταστάσεις ενός όρου από έναν άλλο, όπως στις μεταφορές. Περιλαμβάνει ακόμη τα σχήματα λόγου ή τις αλλαγές στον ήχο ή τη διαρρύθμιση μιας σειράς λέξεων, όπως η αναφορά ή το *ασύνδετο σχήμα*, αλλά και σχήματα νοήσεως, στα οποία μια δήλωση αναδιαμορφώνεται προκειμένου να δοθεί έμφαση ή να επιτευχθεί επαφή με το ακροατήριο, όπως στις ρητορικές ερωτήσεις. Το ύφος συχνά ταξινομούνταν σε τύπους, ή «χαρακτήρες». Η πιο γνωστή ταξινόμηση του ύφους είναι η τριπλή διάκριση σε «υψηλό», «μεσαίο» και «απλό».

Η *εύρεσις*, η *τάξις* και το *ύφος* είναι τα τρία πιο σημαντικά μέρη της κλασικής ρητορικής, τα οποία βρίσκουν εφαρμογή εξίσου στις δημόσιες ομιλίες και στη γραπτή σύνθεση. Η παλαιότερη αναγνώρισή τους ως τριών ιδιαίτερων πράξεων φαίνεται να βρίσκεται στο λόγο του Ισοκράτη *Κατά των σοφιστών* (παράγραφος 16), που γράφτηκε περί το 390 π.Χ. Ο Αριστοτέλης εξετάζει και τα τρία θέματα στις διαλέξεις του *Τέχνη Ρητορική*, έργο το οποίο στην παρούσα μορφή του χρονολογείται περίπου στο 335 π.Χ. Στο πρώτο, όμως, κεφάλαιο του τρίτου βιβλίου προτείνει την προσθήκη ενός τρίτου μέρους, της «υπόκρισης». Στην πραγματικότητα, μέχρι τον πρώτο π.Χ. αιώνα είχαν προστεθεί δύο ακόμη μέρη. Τέταρτη στην κανονική σειρά έρχεται η

«μνήμη». Μετά το σχεδιασμό και την καταγραφή του λόγου, ο σπουδαστής της ρητορικής έπρεπε να τον απομνημονεύσει λέξη προς λέξη, προκειμένου να τον αποδώσει προφορικά. Γι' αυτό το σκοπό είχε αναπτυχθεί ένα μνημονικό σύστημα υποδομής και εικόνων. Η καλύτερη διαπραγμάτευση στην αρχαιότητα βρίσκεται στο τρίτο βιβλίο της *Ρητορικής προς Ερέννιον (Rhetorica ad Herrenium)*, που γράφτηκε στις αρχές του πρώτου αιώνα π.Χ. Πέμπτη και τελευταία ερχόταν η «υποδομή», σύμφωνα με την πρόταση του Αριστοτέλη. Αυτή διακρίνεται σε έλεγχο της φωνής – ένταση, τόνος, κοκ.- και σε χειρονομίες, που περιλαμβάνουν τον αποτελεσματικό έλεγχο των ματιών και των μελών του σώματος. Η καλύτερη συζήτηση του θέματος στην Αρχαιότητα βρίσκεται στην *Εκπαίδευση του Ρήτορος (Institutio oratoris)*, βιβλίο 11, του Κοϊντιλιανού.

1. ΔΟΚΙΜΑΣΙΕΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΛΕΓΧΟ ΤΩΝ ΑΞΙΩΜΑΤΟΥΧΩΝ

Για να κατανοήσουμε καλύτερα το αντικείμενο της δοκιμασίας, κρίνεται απαραίτητο να επισκοπήσουμε τους δημόσιους λειτουργούς της αθηναϊκής δημοκρατίας για τους οποίους προοριζόταν, καθώς και να κατανοήσουμε τα όργανα του πολιτεύματος.

Καθώς στη δημοκρατία⁹ όλοι οι πολίτες είχαν δικαίωμα να αναλαμβάνουν αξιώματα, οι άρχοντες εκλέγονταν από τους πολίτες που πληρούσαν τις βασικές προϋποθέσεις, δηλαδή είχαν συμπληρώσει τα τριάντα τους χρόνια και δεν είχαν καταδικαστεί για κατακριτέες συμπεριφορές, όπως η λιποταξία, η κατασπατάληση περιουσίας και η ασέβεια προς τους γονείς. Από το δικαίωμα εκλογής εξαιρούνταν αρχικά όσοι είχαν θητεύσει ήδη ως βουλευτές - μα αυτό άλλαξε στον 4ο αιώνα π.Χ., όταν η επανεκλογή επιτράπη, μα όχι σε συνεχόμενα έτη. Από τα χρόνια του Κλεισθένη οι εννέα άρχοντες έπαυσαν να είναι αιρετοί και επιλέγονταν με κλήρωση ανάμεσα στους ευπατρίδες. Ο Αριστείδης καθιέρωσε τη συμμετοχή στην κλήρωση όλων των πολιτών, αμείβοντας έτσι τον Αθηναϊκό λαό για τη στάση του στα Μηδικά. Η θητεία των εννέα αρχόντων ήταν ετήσια, και ο πρώτος από αυτούς ονομαζόταν επώνυμος άρχων.

Τα μέλη της Βουλής εκλέγονταν με κλήρο, πενήντα από κάθε φυλή (*Αθ. Πολ.* 43.2). Παρόμοια με άλλα αξιώματα, το μικρότερο όριο ηλικίας για την εκλογή των μελών της Βουλής ήταν τριάντα. Η εκλογή βασιζόταν στους δήμους· ο αριθμός των εκλεγέντων από κάθε δήμο ήταν ανάλογος προς το μέγεθός του. Επιπροσθέτως, εκλέγονταν με κλήρο πεντακόσιοι επιπλέον αναπληρωματικοί (έπιλαχόντες). Όπως και όλοι οι δημόσιοι αξιωματούχοι, τα μέλη της Βουλής υπέκειντο σε μία προκαταρκτική εξέταση (δοκιμασία), για να διερευνηθεί η επίσημη εκλογιμότητά τους, και οι αναπληρωματικοί ανέλαμβάναν υπηρεσία, αν κάποιο μέλος απορριπτόταν. Περνώντας τη δοκιμασία τα μέλη έπαιρναν έναν όρκο, οι πιο σημαντικοί όροι του οποίου ήταν να υπηρετούν σύμφωνα με τους νόμους και τα

⁹ Κυριάκης (1993), 127

συμφέροντα της πόλης και του δήμου (Ξενοφ. Άπομνημονεύματα 1.1.18, Λυσίου Κατά Φίλωνος δοκιμασία 31.1, [Δημοσθ.] Κατά Νεαίρας 59.4). Στα τέλη του 4ου π. Χ. αι. τα μέλη της Βουλής πληρώνονταν πέντε οβολούς κάθε μέρα για τη συμμετοχή τους (Άθ. Πολ. 62.2).

1.1. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ

Για να αναλάβει ένα αξίωμα, κάθε υποψήφιος αξιωματούχος υποβαλλόταν σε μια ελεγκτική διαδικασία, η οποία ονομαζόταν δοκιμασία. Στον λόγο του *Υπέρ Μαντιθέου* (παρ. 9) ο Λυσίας αναφέρει: *έν δέ ταῖς δοκιμασίαις δίκαιον εἶναι παντός τοῦ βίου λόγον διδόναι*. Αρχικά, υπεύθυνο σώμα ήταν η Βουλή των Πεντακοσίων. Όσοι αποδοκιμάζονταν μπορούσαν να προσφύγουν στο δικαστήριο της Ηλιαίας, οι αποφάσεις του οποίου είχαν δεσμευτικό χαρακτήρα. Στη συνέχεια, όμως, το σύνολο της διαδικασίας μεταβιβάστηκε στο δικαστήριο, με εξαίρεση τους εννέα άρχοντες.

Σύμφωνα με τον Ευσταθίου, κατά τον 4^ο αιώνα π. Χ. παρατηρείται ενίσχυση της σημασίας και των αρμοδιοτήτων του Δήμου, ο οποίος πλέον καθίσταται ενεργό ελεγκτικό όργανο των πολιτικών αξιωματούχων. Κύρια ελεγκτική μέθοδος παραμένει η δοκιμασία, η οποία διεξαγόταν σε δύο επίπεδα. Αρχικά, ο αξιωματούχος παρουσίαζε την οικογένειά του, με τα ονόματα των γονέων, των παππούδων, καθώς και τους δήμους από τους οποίους αυτοί προέρχονταν.

Επίσης, δινόταν έμφαση στην ανάδειξη της θρησκευτικής ευσυνειδησίας, εφόσον ο αξιωματούχος έπρεπε να ορίσει τη θρησκευτική του ταυτότητα και να επιβεβαιώσει την απόδοση θρησκευτικών τιμών από τον ίδιο και την οικογένειά του στα ιερά του πατρώου Απόλλωνα και του εφέστιου Δία.

Σε δεύτερο επίπεδο, ελεγχόταν η συμπεριφορά του πολίτη απέναντι στους γονείς του και την πόλη, δηλαδή η συνέπειά του στην εκπλήρωση των οικονομικών και στρατιωτικών του υποχρεώσεων. Οι αναφορές του πολίτη έπρεπε να επιβεβαιώνονται από μαρτυρίες άλλων ατόμων. Όπως πληροφορούμαστε από τη δοκιμασία του Μαντιθέου, σε πολλές περιπτώσεις εμφανίζονταν κατηγοροι, με αποτέλεσμα η δοκιμασία να καθίσταται μια αυστηρά ελεγκτική πράξη, παρά μια τυπική διαδικασία. Επιπλέον, συχνά τύγχανε ο θεσμός να αξιοποιείται για εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπιμοτήτων, σε περίπτωση πολιτικού μετασχηματισμού. Ο έλεγχος εξακολουθούσε και μετά την ανάληψη του αξιώματος, ώστε να υπάρχουν μηχανισμοί ανάσχεσης της αυθαιρεσίας οποιουδήποτε αξιωματούχου. Εκτός από τις γενικές προϋποθέσεις ίσχυαν και πρόσθετες για επιμέρους αξιώματα. Για παράδειγμα,

ο επίδοξος Άρχων Βασιλεύς έπρεπε να έχει σύζυγο εν ζωή που δεν είχε συνάψει προηγούμενο γάμο και οι στρατηγοί να έχουν κλήρο στην Αττική και νόμιμα τέκνα. Για όσους διαχειρίζονταν χρήματα, όπως ο Ταμίας των Άλλων Θεών, ίσχυαν και περιουσιακά κριτήρια. Εάν το στάδιο της δοκιμασίας περνούσε χωρίς προσκόμματα, ερχόταν η ώρα της ορκωμοσίας.¹⁰

Ωστόσο, συχνά η διαδικασία δεν είχε τόσο τυπικό χαρακτήρα. Ο υποψηφίος αξιωματούχος, έπρεπε να παρουσιάσει μάρτυρες για να επιβεβαιώσουν τις απαντήσεις του. Στη συνέχεια, όποιος ήθελε μπορούσε να απευθύνει κατά του υποψηφίου κατηγορία, κατά της οποίας μπορούσε εκείνος να μιλήσει για να υπερασπισθεί τον εαυτό του. Ο κατηγορος μπορούσε να αμφισβητήσει το δικαίωμα του υποψηφίου να αναλάβει τη θέση σε περίπτωση που αυτός δεν πληρούσε τις απαραίτητες προϋποθέσεις. Όλοι οι αξιωματούχοι έπρεπε να είναι Αθηναίοι πολίτες, να έχουν συμπληρώσει το τριακοστό έτος της ηλικίας τους, να διαθέτουν πολιτικά δικαιώματα και να μην έχουν εκλεγεί πάνω από μια φορά στο ίδιο αξίωμα (με εξαίρεση τους στρατιωτικούς αξιωματούχους). Ανάλογα με τις περιστάσεις θεσμοθετούντο και άλλες ειδικές διατάξεις. Για παράδειγμα, όποιος είχε υπηρετήσει στο Ιππικό την εποχή των Τριάκοντα Τυράννων δεν επιτρεπόταν να συμμετέχει στις διαδικασίες της Βουλής. Σε πολλές περιπτώσεις, ωστόσο, οι ερωτήσεις του κατηγορου εξέταζαν τον αξιωματούχο σε ένα ευρύτερο πλαίσιο πέρα από τα νομικά ζητήματα, θίγοντας την φιλοπατρία του και την ποιότητά του ως πολίτη.

Είναι ενδιαφέρον να αποπειραθούμε να αντιπαραβάλουμε την «Δοκιμασία» με μια συνηθισμένη δίκη. Ο «δοκιμαζόμενος» δεν αντιμετώπιζε κάποια κατηγορία, αλλά ήταν οποιοσδήποτε πολίτης είχε κληθεί να υπηρετήσει την πόλη από ένα αξίωμα. Παρόλα αυτά, κατά τη διάρκεια της δοκιμασίας ήταν πιθανόν να κληθεί να ανασκευάσει κατηγορίες που θα του εκτοξεύονταν χωρίς προηγούμενη προειδοποίηση. Σε αντίθεση με τις δίκες όπου επίκειτο τιμωρία σε περίπτωση καταδίκης, ο αποτυγχάνων στη δοκιμασία απλά αποκλειόταν από την άσκηση του συγκεκριμένου αξιώματος. Έτσι, δεν υπήρχε ποινική ευθύνη σε περίπτωση που κάποιος αιτείτο ένα αξίωμα το οποίο δεν δικαιούτο.

Μετά την ανάληψη του αξιώματος, οι δημόσιοι λειτουργοί συνέχιζαν να λογοδοτούν στα ελεγκτικά όργανα. Πράγματι, οι αξιωματούχοι, ιδιαίτερα σε

¹⁰ Ευσταθίου (2014), 232-254, MacDowell (2009), 257-259

περίπτωση που διαχειρίζονταν δημόσια χρήματα, όφειλαν να καταθέτουν εννέα φορές τον χρόνο τον λογαριασμό τους στη Βουλή. Εκεί εξετάζονταν από την επιτροπή των λογιστών η οποία παρέδιδε τα συμπεράσματά της στην ολομέλεια. Ωστόσο, πέραν των επίσημα θεσμοθετημένων φορέων, κάθε πολίτης είχε το δικαίωμα να καταγγείλει έναν άρχοντα σε περίπτωση υποψίας παρανομίας.

Εκτός από τη «Δοκιμασία» των αξιωματούχων υπήρχαν και άλλες «Δοκιμασίες», οι οποίες επίσης διεξάγονταν στη Βουλή. Στην Αθηναίων Πολιτεία (Αθ. Πολ. 49) διαβάζουμε για τη «δοκιμασία» ιππικού όπου η Βουλή εξέταζε τη μεταχείριση των αλόγων και την πολεμική και οικονομική κατάσταση των ιπέων. Αντίστοιχα, οι υποψήφιοι για το επίδομα απορίας περνούσαν από ετήσια «δοκιμασία» για να εξακριβωθεί εάν το δικαιούνται.

Από τα παραπάνω αντιλαμβανόμαστε τη σημασία της βουλής, ως ανώτατο ελεγκτικό όργανο του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η σημασία αυτή καταδεικνύεται από το γεγονός ότι καθόλη τη διάρκεια της ιστορίας της Αθηναϊκής Πολιτείας οι σημαίνοντες πολιτικοί υπηρετούσαν στη βουλή κατά τις κρίσιμες περιόδους. Για παράδειγμα ο Κλέωνας κατά τη δεκαετία του 420π.Χ. ή ο Δημοσθένης την περίοδο που η Αθήνα σύναπτε την ειρήνη του Φιλοκράτη με τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας.¹¹

1.2. ΔΟΚΙΜΑΣΙΑ ΡΗΤΟΡΩΝ

Η δοκιμασία ρητόρων αποτελούσε μια άλλη μέθοδο άσκησης ελέγχου στις πολιτικές αποφάσεις. Σε αυτήν, ο ενάγων επιχειρούσε να αμφισβητήσει την προσωπικότητα και το ήθος του δοκιμαζομένου και, συνεπώς, να αναιρέσει το δικαίωμά του για πολιτική δράση. Ο ιδιωτικός βίος αποτελούσε συχνά αιτία διακοπής της πολιτικής σταδιοδρομίας, καθώς θεωρούνταν βασικό στοιχείο της προσωπικότητας ενός ηγέτη.

Δεν υπάρχουν επαρκή στοιχεία για ακριβή καθορισμό της στιγμής διεξαγωγής της δοκιμασίας. Μπορούμε, ωστόσο, να υποθέσουμε με βάση τη λογική ότι ακολουθούσε είτε κάποια πολιτική πράξη, είτε την υποβολή πολιτικών προτάσεων στην Εκκλησία του Δήμου. Της δοκιμασίας προηγείται η επαγγελία, δηλαδή η δέσμευση του κατηγορού με όρκο ότι θα ασκούσε δίωξη μέσω αυτού του μηχανισμού. Όπως βλέπουμε από την ξενία του Τιμοθέου εναντίον του Ιφικράτη, η

¹¹ MacDowell (2009), 257-259

οποία του αφαιρέσει το δικαίωμα να ομιλεί στην Εκκλησία του Δήμου, η δοκιμασία ρητόρων μπορούσε να οδηγήσει στην πολιτική αδρανοποίηση του κατηγορουμένου. Είναι ενδιαφέρον, μάλιστα, ότι την ίδια τακτική με τον Τιμόθεο ακολουθεί και ο Αισχίνης, στρεφόμενος ενάντια στον Τίμαρχο. Οι συνέπειες για τον κατηγορο σε περίπτωση που αθετούσε τη δέσμευσή του είναι άγνωστες.

Πέρα από τη δοκιμασία ρητόρων, όπως πληροφορούμαστε από τον λόγο του Αισχίνη κατά Τιμάρχου, (Αισχίνη Κατά Τιμάρχου. 2, 32, 64, 81) στο νομικό οπλοστάσιο εναντίον ενός πολιτικού ανδρός περιλαμβάνονταν η εισαγγελία και η γραφή παρανόμων. Κύριες κατηγορίες και εδώ αφορούν την ηθική υπόσταση του ατόμου και την αθέτηση υποχρεώσεων απέναντι στους γονείς και στην πόλη – κράτος. Ενώ, όμως, η δοκιμασία ρητόρων οδηγούσε μέχρι τη μερική ή καθολική ατιμία, η γραφή και η εισαγγελία μπορούσαν να επιφέρουν θανατική καταδίκη. Το νομικό σύστημα της Αθήνας ήταν αρκετά ευέλικτο, κατά συνέπεια δεν υπήρχε κάποιος τυποποιημένος μηχανισμός για την εφαρμογή των παραπάνω διαδικασιών. Φαίνεται, όμως, ότι ο κατηγορος μετερχόταν της δοκιμασίας ρητόρων για να πλήξει την ηθική του αντιπάλου του και σε δεύτερο επίπεδο χρησιμοποιούσε το νομικό πλαίσιο της εισαγγελίας και της γραφής παρανόμων, με στόχο την πολιτική ή και φυσική εξόντωσή του.¹² Αναλυτικότερη παρουσίαση των διαδικασιών αυτών γίνεται στις επόμενες ενότητες.

1.3 ΕΙΣΑΓΓΕΛΙΑ

Η εισαγγελία ήταν μια δημόσια διαδικασία με την οποία ασκούνταν έλεγχος στην Αθηναϊκή δημοκρατία. Μέσω αυτής οποιοσδήποτε πολίτης μπορούσε να ενάγει κάποιον δημόσιο λειτουργό σε περίπτωση που θεωρούσε ότι αυτός με τις πράξεις του είχε βλάψει την πόλη και τους πολίτες. Το είδος των αδικημάτων τα οποία υπάγονταν στην εισαγγελία περιγράφεται στον Εισαγγελικό Νόμο τον οποίο διαβάζουμε στο έργο του Υπερείδη «Ευξίθεος» (4.7-4.9). Συγκεκριμένα, εισαγγελία γινόταν σε 5 περιπτώσεις:

1. Απόπειρα καταλύσεως της Δημοκρατίας ή συνωμοσία ενάντια στο πολίτευμα.
2. Προδοσία.

¹² Ευσταθίου (2014), 232-254, MacDowell (2009), 257-259

3. Χρηματισμός των ρητόρων με σκοπό τη χειραγώγηση της Εκκλησίας του Δήμου, ώστε να λάβει αποφάσεις ενάντια στο συμφέρον της πόλης.
4. Εξαπάτηση του Δήμου με παράθεση ψευδών στοιχείων.
5. Άλλες υποθέσεις όπως καταστροφή των ναυτικών εγκαταστάσεων ή δημόσιων κτήριων καθώς και ιεροσυλίες.¹³

Από αυτές, σχέση με τον έλεγχο των δημοσίων λειτουργιών είχαν κυρίως η προδοσία για τους στρατιωτικούς αξιωματούχους και ο χρηματισμός για τους ρήτορες και τους πολιτικούς.

Στην εισαγγελία ο κατηγορος, που ονομαζόταν «βουλόμενος» υπέβαλλε τις αιτιάσεις του σε πρώτο στάδιο στη Βουλή ή στην Εκκλησία του Δήμου. Αν η Βουλή τις έκανε δεκτές μπορούσε να επιβάλει πρόστιμο μέχρι 500 δραχμές στον κατηγορούμενο. Αν έκρινε ότι έχρηζε βαρύτερης ποινής παρέπεμπε την υπόθεση σε δεύτερο επίπεδο στο Δικαστήριο. Αντίστοιχα και ο Δήμος, αν κατακύρωνε τις κατηγορίες, μεταβίβαζε την υπόθεση στο Δικαστήριο της Ηλιαίας.¹⁴

Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της εισαγγελίας ήταν ότι, σε αντίθεση με άλλες πρακτικές δημοσίου ελέγχου, δεν παραγραφόταν πέντε χρόνια μετά τη λήξη της θητείας του αξιωματούχου, αλλά μπορούσε να υποβληθεί οποιαδήποτε στιγμή.¹⁵ Επίσης, σε περίπτωση που η εισαγγελία δεν γινόταν δεκτή, ο κατηγορος δεν τιμωρείτο με κάποιο πρόστιμο, όπως συνέβαινε σε άλλες διαδικασίες. Ωστόσο, μετά την υπόθεση του Λεωκράτη τον 4^ο αιώνα π.Χ. έγιναν τροποποιήσεις στη νομοθεσία και, αν ο κατηγορος δεν συγκέντρωνε τουλάχιστον το ένα πέμπτο των ψήφων των δικαστών, επέσυρε ποινή προστίμου 1000 δραχμών.¹⁶

1.4 ΕΠΙΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ- ΑΠΟΧΕΙΡΟΤΟΝΙΑ

Η επιχειροτονία ήταν μια τακτική διαδικασία ελέγχου της άσκησης της εξουσίας από τους άρχοντες. Σε κάθε πρυτανεία –περίπου κάθε τριάντα έξι ημέρες– τίθετο προς ψήφιση το ερώτημα εάν οι άρχοντες ασκούσαν σωστά και προς ωφέλεια της πόλης τα καθήκοντά τους. Η θετική ψήφος, δηλαδή η επιβεβαίωση της επάρκειας του δημόσιου λειτουργού, ονομαζόταν επιχειροτονία. Η αρνητική ψήφος ονομαζόταν

¹³ MacDowell (1978), 176-179

¹⁴ M. H. Hansen (1975)

¹⁵ Λυσίας κατά Αγοράτου, 13.83

¹⁶ MacDowell (1978), 176-179

«αποχειροτονία» και οδηγούσε στην καθαίρεση του ατόμου από το αξίωμά του. Συχνά το άτομο παραπεμπόταν στη συνέχεια σε δίκη. Εάν το δικαστήριο αποφαινόταν υπέρ του, επανερχόταν στο αξίωμά του. Εάν ήταν και αυτό καταδικαστικό, ακολουθούσε κάποια επιπλέον ποινή, η οποία καθοριζόταν κατά περίπτωση. Είναι πιθανόν, ωστόσο, να μην υπήρχε κάποιος αρμός ανάμεσα στις δύο διαδικασίες και άρα η δίκη να γινόταν μόνο μετά από ανεξάρτητη πρωτοβουλία κάποιου, μέσω των άλλων μεθόδων που προέβλεπε το πολίτευμα.¹⁷

Η γνωστότερη περίπτωση αποχειροτονίας είναι αυτή του Περικλή το 430π.Χ., όταν και καθαίρήθηκε από Στρατηγός και του επιβλήθηκε πρόστιμο. Επίσης, κρίσιμη ήταν η αποχειροτονία των στρατηγών που διοικούσαν τον αθηναϊκό στόλο κατά τη ναυμαχία των Αργινουσών. Μάλιστα, οι στρατηγοί μετά την αποχειροτονία παραπέμφθηκαν σε δίκη και καταδικάστηκαν σε θάνατο.¹⁸

1.5 ΕΥΘΥΝΑ

Το τελευταίο και σημαντικότερο στάδιο ελέγχου των δημοσίων αρχόντων γινόταν με την ολοκλήρωση της ετήσιας θητείας τους και ονομαζόταν «εύθυνα». Σε περίπτωση που κάποιος επανεκλεγόταν σε κάποιο αξίωμα η διαδικασία γινόταν κάθε χρόνο, ενώ εάν βρισκόταν σε αποστολή στο εξωτερικό αναστελλόταν μέχρι την επιστροφή του.

Η «εύθυνα» διακρινόταν σε δύο επιμέρους ελέγχους, τα αδικήματα οικονομικής φύσεως και τα αδικήματα μη οικονομικού χαρακτήρα. Για τον έλεγχο των οικονομικών αδικημάτων την ευθύνη είχαν δέκα κληρωτοί πολίτες, οι οποίοι ονομάζονταν «λογιστές» και διέφεραν από τους λογιστές που διορίζε η Βουλή. Οι λογιστές επικουρούνταν στο έργο τους από δέκα συνηγόρους. Κάθε άρχοντας όφειλε να καταθέσει το σύνολο των χρημάτων τα οποία έλαβε και πήρε κατά τη διάρκεια της θητείας του. Σε περίπτωση που κατείχε θέση στην οποία δεν παραλάμβανε δημόσιο χρήμα όφειλε να το επιβεβαιώσει με γραπτή δήλωση. Και σε αυτή την περίπτωση όμως, οι λογαριασμοί του ελέγχονταν, αφού εξακολουθούσε να παραμένει δεκτικός σε δωροληψίες.

Μετά το πέρας του ελέγχου οι άρχοντες παραπέμπονταν σε δίκη ενώπιον ενόρκων. Μπορούμε να εικάσουμε ότι οι συνηγόροι ασκούσαν τον ρόλο του κατηγορουέναντι

¹⁷ Αθηναίων Πολιτεία, 43.4

¹⁸ MacDowell (2009), 260-262

των αξιωματούχων στους οποίους εντοπίζονταν παρατυπίες, ενώ οι λογιστές προέδρευαν του δικαστηρίου. Ακόμα, όμως και εάν δεν προέκυπτε αδίκημα από τον έλεγχο, ένας κήρυκας καλούσε οποιονδήποτε πολίτη να υποβάλει κάποιο στοιχείο ή κατηγορία κατά του άρχοντα, εφόσον το επιθυμούσε.

Περιγράφονται τρεις τύποι αδικημάτων, οι οποίοι επέφεραν την καταδίκη, η «κλοπή», τα «δώρα» και τα «άδικα». Ως κλοπή ορίζεται οποιαδήποτε υπεξαίρεση δημόσιου χρήματος και η διάθεσή του για προσωπική χρήση. Τα «δώρα» αναφέρονταν σε περιπτώσεις δωροληψίας του άρχοντα για να λάβει αποφάσεις ή κρίσεις ανάλογες με τις επιθυμίες του δότη. Τα «άδικα» ήταν λιγότερο σοβαρά αδικήματα, τα οποία αφορούσαν εξ αμέλειας παραβλέψεις ή λανθασμένες αποφάσεις, οι οποίες ζημίωναν οικονομικά την πόλη. Για την «κλοπή» και τα «δώρα» στον έκπτωτο άρχοντα επιδικαζόταν πρόστιμο ίσο με το δεκαπλάσιο του επίμαχου ποσού, ενώ τα πολιτικά δικαιώματα αφαιρούνταν από αυτόν και τους απογόνους του μέχρι την εξόφλησή του. Αντίθετα, στα «άδικα» έπρεπε απλώς να καταβάλει το συνολικό ποσό.

Μετά τη διευθέτηση των οικονομικών πεπραγμένων ακολουθούσε ο έλεγχος του υπόλοιπου φάσματος της δράσης του άρχοντα. Υπεύθυνοι ήταν δέκα «εύθυνοι», ένας από κάθε φυλή, οι οποίοι βοηθούνταν από δύο παρέδρους ο καθένας. Όλοι προέκυπταν από κλήρωση. Το σώμα συνεδρίαζε στην Υπαίθρια Αγορά και, όποιος πολίτης σκόπευε να απαγγείλει κατηγορία, την έπεδιδε γραπτώς στον «εύθυνο» της αντίστοιχης φυλής. Η κατηγορία αφορούσε είτε παράλειψη κάποιας ενέργειας στην οποία έπρεπε να προβεί ο αξιωματούχος, είτε σε κατάχρηση της εξουσίας του. Αν ο «εύθυνος» πειθόταν από το περιεχόμενο της κατηγορίας απήγγελλε την καταδίκη, η οποία δεν ήταν τελεσίδικη, αλλά παρέπεμπε σε τακτική δίκη σύμφωνα με τις προκαθορισμένες διαδικασίες. Τα ιδιωτικά αδικήματα δικάζονταν από τους δικαστές της φυλής, ενώ τα δημόσια από τους θεσμοθέτες. Σε περίπτωση που, ούτε ο οικονομικός έλεγχος ούτε οι εύθυνοι ανακάλυπταν παρατυπίες, ο άρχοντας τιμούνταν με χρυσοφορία ή στεφανηφορία και σε κεντρικό σημείο της πόλης στήνονταν τιμητικό ψήφισμα, ώστε να γίνει γνωστό σε όλους τους πολίτες.

Σε προγενέστερες περιόδους οι «εύθυνοι» είχαν εκτενέστερες αρμοδιότητες. Φαίνεται ότι διεξήγαν κατ' αποκλειστικότητα τον έλεγχο των αξιωματούχων, ενώ τον 5^ο αιώνα ήταν υπεύθυνοι για τον καθορισμό του ύψους των προστίμων και οι αποφάσεις τους είχαν τελεσίδικο χαρακτήρα. Αντίστοιχα, οι λογιστές υπολόγιζαν το

ποσοστό που παρακρατούνταν από τις πόλεις-μέλη της Αθηναϊκής Ηγεμονίας και τα ποσά που καταβάλλονταν στο ταμείο της Αθηνάς και των άλλων Θεών.¹⁹

1.6 ΓΡΑΦΗ ΠΑΡΑΝΟΜΩΝ

Κατά την άσκηση ελέγχου στη λήψη των αποφάσεων, τα δικαστήρια διαδραμάτιζαν σημαίνοντα πολιτικό ρόλο. Στο πλαίσιο αυτό, στα δικαστήρια υποβαλλόταν η «γραφή παρανόμων». Με αυτήν κάθε πολίτης μπορούσε να αμφισβητήσει ένα ψήφισμα της Εκκλησίας του Δήμου, το οποίο είτε θα κατατίθετο, είτε είχε ήδη ψηφιστεί, με το επιχείρημα ότι αντιβαίνει στην νομοθεσία ή ότι παρουσιάζει διαδικαστικές ατέλειες. Αρχικά, ο κατηγορος εκδήλωνε την πρόθεσή του να εκκινήσει τη διαδικασία της «γραφής παρανόμων». Τότε η ψήφιση του νομοθετήματος αναβαλλόταν ή, εάν είχε ήδη ψηφιστεί κάποια διάταξη, αναστελλόταν. Στη συνέχεια γινόταν η εκδίκαση της υπόθεσης από το δικαστήριο της Ηλιαίας.

Σε περίπτωση που οι κατηγορίες ήταν βάσιμες, ο νομοθέτης καταδικαζόταν και το ψήφισμα ακυρωνόταν ή ολοκληρωνόταν κάθε διαδικασία συζήτησης για αυτό. Σαν συνέπεια της καταδίκης ο ένοχος δεχόταν πρόστιμο, ενώ μετά από τρεις καταδίκες υφίστατο στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων. Εάν οι αιτιάσεις απορρίπτονταν ο νόμος ανακτούσε την ισχύ του, ενώ μετά από τρεις αποτυχημένες «γραφές παρανόμων», ο κατηγορος επίσης στερείτο τα πολιτικά του δικαιώματα.²⁰

1.7 « ΝΟΜΟΝ ΜΗ ΕΠΙΤΗΔΕΙΟΝ ΘΕΙΝΑΙ »

Το «νόμον μη επιτήδειον θείναι» ήταν ακόμα ένα δικονομικό εργαλείο, το οποίο θωράκιζε το αθηναϊκό πολίτευμα απέναντι σε νόμους οι οποίοι θα μπορούσαν να το βλάψουν. Σε αντίθεση με την «γραφή παρανόμων», αφορούσε μόνο ψηφισμένους νόμους. Η διάκριση ανάμεσά τους εικάζεται ότι έλαβε χώρα κατά τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη γύρω στη δεκαετία του 420π.Χ. Οι ποινές που προβλέπονταν εάν κάποιος καταδικαζόταν από το δικαστήριο ήταν βαρύτερες και μπορούσαν να οδηγήσουν μέχρι και τον θάνατο. Η κατηγορία έπρεπε να υποβληθεί μέσα σε έναν χρόνο από την ψήφιση του νόμου.

¹⁹ MacDowell (2009), 262-265

²⁰ MacDowell (2009), 262-265

Γενικά, ωστόσο, τα δικαστήρια στην πλειοψηφία των περιπτώσεων, τόσο για την «γραφή παρανόμων», όσο και για το «νόμον μη επιτήδειον θείναι» ψήφισαν απαλλακτικές αποφάσεις και τα νομοθετήματα δεν ακυρώνονταν. Αυτό συνέβαινε επειδή τα μέλη του δικαστηρίου της Ηλιαίας προέρχονταν από την Εκκλησία του Δήμου και είχαν κληθεί να αποφανθούν για το νομοθέτημα κατά την ψήφισή του. Συνεπώς, αν το είχαν ήδη επικυρώσει ήταν εξαιρετικά δύσκολο να το καταδικάσουν σε δεύτερο χρόνο στο δικαστήριο.²¹

²¹ MacDowell (2009), 262-265

ΚΥΡΙΩΣ ΜΕΡΟΣ:

Λυσίας

Γεννημένος στην Αθήνα κοντά στο 440, ήταν γιος του πλούσιου μετοίκου Κεφάλου, που ήρθε με πρόσκληση του Περικλή από τη Σικελία στην Αθήνα.^{22 23}

Ο Λυσίας έζησε στην Αθήνα ως ισοτελής, προνόμιο που δινόταν σε μετοίκους, που πρόσφεραν σπουδαίες υπηρεσίες στην πόλη και σήμαινε απαλλαγή από τις υποχρεώσεις που βάραιναν τους μετοίκους, παραχώρηση κοινωνικών (όχι όμως πολιτικών) δικαιωμάτων και φορολογική ισότητα με τους αστούς.²⁴

Κατά την Romilly²⁵ το ουσιαστικό χαρακτηριστικό του βίου του Λυσία ήταν ότι, ενώ ζούσε στην Αθήνα δεν ήταν Αθηναίος πολίτης, γεγονός που του απαγόρευε την πολιτική δράση και που τον κατέστησε λογογράφο, συνθέτη δηλ. λόγων για λογαριασμό άλλων.

Ο πατέρας του Λυσία ήταν πλούσιος και ιδιοκτήτης εργοστασίου οπλοποιίας και ως άνθρωπος υπήρξε χρηστός και συνετός, ετιμάτο δε δια της φιλίας διασήμων ανθρώπων, όπως ο Σοφοκλής, ο Περικλής, ο Σωκράτης.²⁶ Έτσι ο Λυσίας ανατράφηκε σε περιβάλλον ευπορίας και ευνόμητης οικογένειας.²⁷ Αυτή η άνετη και φιλόφρων ατμόσφαιρα εξηγεί σύντομα και τις σπουδές που έκανε ο Λυσίας, αρχικά στην Αθήνα και κατόπιν στην Ιταλία, όπου συναναστράφηκε το μεγάλο διδάσκαλο της ρητορικής Τεισία.²⁸ Στην Ιταλία αναμείχθηκε στα δημόσια πράγματα της πόλης των Θουρικών ως μέλος της φιλοαθηναϊκής παράταξης. Το 413, όταν ο αθηναϊκός στόλος καταστράφηκε στις Συρακούσες, η Λακωνική επιρροή έφτασε σε όλες τις πόλεις. Ο Λυσίας κατηγορείται για Αττικισμό και αναγκάζεται να επιστρέψει στην Αθήνα, όπου αναπτύσσει τη δραστηριότητα του δασκάλου και συγγραφέα ρητορικών λόγων.²⁹

²² Saïd, Trédé, Boulluec. (2001), 15.

²³ Φραγκιαδάκης, Αθήνα, 38.

²⁴ Κυριάζης (1993), 14.

²⁵ J. Romilly (1988), 173.

²⁶ Πατριαρχέας (1975), 6.

²⁷ Κυριάζης (1993), 14.

²⁸ J. Romilly (1988), 173.

²⁹ Κυριάζης (1993), 14.

Η κατάληψη της εξουσίας από τους Τριάκοντα τύραννους το 404 π.Χ. ήταν συμφορά για την οικογένεια του Λυσία. Ο αδελφός του δολοφονείται (Κατά Ερατοσθένους 5-22), δημεύεται η περιουσία του, ενώ του παίρνουν και τα σπίτια του.³⁰ Ο Λυσίας συλλαμβάνεται, αλλά διαφεύγει και καταφεύγει στα Μέγαρα, όπου εργάζεται για την αποκατάσταση της δημοκρατίας. Με τη μεταπολίτευση επιστρέφει στην Αθήνα, όπου, εξαιτίας της οικονομικής καταστροφής κατά την περίοδο των Τριάκοντα, αναγκάζεται πια να εργαστεί ως λογογράφος. Πέθανε περίπου στα 380 π.Χ.

Συγγράμματα του Λυσία

Στην αρχαιότητα αποδίδονταν στο Λυσία τετρακόσιοι είκοσι λόγοι. Το Corpus Lysiacum περιλαμβάνει σήμερα 34 λόγους, από τους οποίους μόνο ένας είναι αδιαμφισβήτητος ανθεκτικός, ο κατά Ερατοσθένους.

Από τα είδη των ρητορικών λόγων ο Λυσίας καλλιέργησε ιδιαίτερα τον επιδεικτικό και το δικανικό λόγο, αφού ως μέτοικος ήταν δύσκολο να ασκήσει συμβουλευτική ρητορική. Από τους επιδεικτικούς λόγους έχουν σωθεί αποσπάσματα από τον Ολυμπιακό (εκφωνήθηκε στην εορτή των Ολυμπίων), από τον Επιτάφιο (για τους πεσόντες στον Κορινθιακό πόλεμο) και τον Ερωτικό (σώζεται στον πλατωνικό διάλογο Φαίδρος και πραγματεύεται το ζήτημα αν πρέπει να προσφέρεται κάποιος σε αυτόν που είναι ερωτευμένος ή σε αυτόν που δεν είναι).

Οι υπόλοιποι σωζόμενοι λόγοι είναι δικανικοί. Ο Blass, με κριτήριο την εσωτερική σχέση μεταξύ τους, κατέταξε τους δικανικούς λόγους του Λυσία ως εξής:

- I) Λόγοι κατηγορίας σχετικά με πολιτικά ζητήματα.
- II) Λόγοι υπεράσπισης σε δημόσιες υποθέσεις.
- III) Ιδιωτικοί λόγοι σχετικά με πολιτικά ζητήματα.
- IV) Άλλοι λόγοι για ιδιωτικές υποθέσεις.
- V) Ίδιος λόγος προς τους συνουσιαστές κακολογιών.

Χαρακτηριστικά του έργου του Λυσία

Οι βασικές αρετές των λόγων του Λυσία επισημαίνονται από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά.

³⁰ Κυριάκης (1993), 19-20.

Κατά τον Διονύσιο ο Λυσίας εγκωμιάζεται.³¹

α) δια την καθαρότητα της αττικής γλώσσας.

β) δια την κυριολεξία, η οποία θεωρείται η μέγιστη αρετή των λόγων του Λυσία. Ο Λυσίας ποικίλλει τον λόγον, έχει συμμετρία των περιόδων και, γενικότερα, ενώ εκλέγει ωραίες λέξεις και δημιουργεί ευάρεστους τρόπους εκφράσεως, είναι ευχάριστος και καταληπτός, κόσμιος ως συγγραφεύς, «μηδέν ἔχων ἐν τῷ λόγῳ ὀγκῶδες ἢ φορτικόν».

γ) δια την σαφήνεια, διότι δεν εισάγει λέξεις ασαφείς, ούτε και πράγματα «δυσείκαστα», αλλά είναι φανερός, κατανοητός και ευμέθοδος.

δ) δια την ενάργειαν, ώστε αυτός που ακούει ή διαβάζει τους λόγους να νομίζει ότι βλέπει και ακούει τα δηλούμενα πρόσωπα ή πράγματα.

ε) δια την «ηθοποιίαν». Ο Λυσίας προσέχων εις την διανοίαν, τη λέξη και τη σύνθεση αποδίδει τους χαρακτήρες των προσώπων στα έργα του.

Ο Διονύσιος τονίζει επίσης ότι η λέξις του Λυσίου έχει επίσης το πρέπον, δηλ. ως αναλόγως της ηλικίας, της καταγωγής, της εκπαιδεύσεως, του επαγγέλματος κ.λπ. διαφέρει άνθρωπος εξ ανθρώπου, έτσι και αυτή εναρμονίζεται και αποδίδει τις φωνές και το ήθος των προσώπων και γίνεται σύμμετρος και φυσική, αναλόγως του ακροατή.³²

Με άρτιο τρόπο ο Λυσίας δομεί και συνδέει μεταξύ τους τα μέρη που σχηματοποιούν τον ρητορικό λόγο. Τα προοίμια διεξέρχονται όλους τους δυνατούς τρόπους εισαγωγής στην υπόθεση, σκιαγραφώντας θετικά την προσωπικότητα του ομιλητή ή αρνητικά αυτή του αντιδίκου του, εφιστώντας την προσοχή των δικαστών στην εκδικαζόμενη υπόθεση και προσπαθώντας συνάμα για την ευμενή προϊδέασή τους. Στην διήγηση του λόγου ο Λυσίας εκθέτει με σαφήνεια και αληθοφάνεια την υπόθεση. Τις περισσότερες φορές η διήγησις είναι συνεχόμενη, κάποτε, όμως, παρεμβάλλονται αποδεικτικά επιχειρήματα. Εξίσου ικανός είναι στην παράθεση γεγονότων και στον σχηματισμό αποδείξεων, όπου συμπλέκει την πραγματικότητα με τα συναισθήματα. Συχνά οι επινοήσεις του αναπληρώνουν τα μειονεκτήματα ή τα κενά της υπόθεσης, ενώ δεν παραλείπει να δημιουργεί, όταν είναι απαραίτητο για την ευνοϊκή έκβαση της υπόθεσης, σκόπιμη σύγχυση. Η αταξία που παρατήρησε ο Διονύσιος στη δόμηση των αποδείξεων των δικανικών λόγων του Λυσία (αντίθετα

³¹ Πατριαρχέας (1975), 11, 12.

³² ό. π.

προς τη μεθοδικότητα αυτών του Ισοκράτη) ήταν στην πραγματικότητα πλεονέκτημα ως προς το τελικό αποτέλεσμα της εκδικαζόμενης υπόθεσης. Ο λόγος φαινόταν περισσότερο ανεπιτήδευτος και, συνεπώς, λιγότερο ύποπτος ψευδολογίας. Μπορεί να εξηγηθεί έτσι το γεγονός ότι σχεδόν πάντοτε επικρατούσαν στις δίκες οι διάδικοι, για τους οποίους είχε συνθέσει δικανικό λόγο ο Λυσίας. Στους επιλόγους αποφεύγει τη μεγαληγορία, προτιμώντας τον χαριτωμένο λόγο ως τελική εντύπωση των δικαστών.

Αν αναζητούσε κάποιος μειονεκτήματα στους λόγους του, θα επεσήμαινε στις εκφράσεις του έλλειψη μεγαλοπρέπειας και πάθους. Τούτο εξηγείται ίσως από το γεγονός ότι έγραφε συνήθως για λογαριασμό απλών ανθρώπων, όχι πάντοτε μορφωμένων, ώστε το πιο αποτελεσματικό ήταν να σταθμίζει τη φύση της συγκεκριμένης περίπτωσης και να προσαρμόζει αναλόγως τη γραφή του, με βασικό κριτήριο την ευόδωση της υπόθεσής τους.³³

Συγκεφαλαιωτικά, καταγράφοντας τις αρετές του ρήτορα στη μελέτη του για τον Λυσία, τον οποίο θεωρεί ως «ένα πρότυπο αττικισμού», ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς απαριθμεί την καθαρότητα της γλώσσας, την ακρίβεια της έκφρασης, την αρμονία της φράσης, τη διαύγεια και τη συντομία στην έκθεση των γεγονότων, τη ζωντάνια και την απλότητα στην περιγραφή των προσώπων... και κρατά για το τέλος τη μεγαλύτερη αρετή, που είναι ανεπίδεκτη μιμήσεως και απροσδιόριστη: «κάποια χάρη που λάμπει σε όλο του το ύφος».³⁴

Κυρίαρχη είναι στους αρχαίους συγγραφείς και κριτικούς του ύφους η άποψη ότι η λέξις (λεξιλόγιο και γραμματική), η σύνταξις (δομή) και η ιδέα (νοηματικό περιεχόμενο) συναποτελούν ένα ενιαίο και αδιαίρετο σύνολο.³⁵

Η στρατηγική της ηθοποιίας

Κοινός τόπος στις αντιλήψεις των αρχαίων ρητόρων και θεωρητικών της ρητορικής ήταν ότι το πιο σημαντικό για έναν αγορητή, προκειμένου να πείσει για την ορθότητα των θέσεών του, ήταν να παρουσιάσει μία καθ' όλα αποδεκτή προσωπικότητα. Σε αυτόν τον τομέα διαπρέπει ο Λυσίας, καθώς αναδεικνύει ανάγλυφα χαρακτήρες διακριτούς και αναγνωρίσιμους, ώστε να κερδίσουν την επιδοκιμασία του ακροατηρίου. Οι χαρακτήρες αυτοί στοιχούν στις ορατές ή

³³ Κυριάκης (1993), 22.

³⁴ Said, Trédé, Boulluec (2001), 311.

³⁵ Κωνσταντινόπουλος, Πανομήτρος (2010), 36.

λανθάνουσες ποιότητες των ομιλητών, άπτονται της διάνοιάς τους και προσμετρούνται σε αυτούς ιδιότητες, όπως η τιμιότητα, η μετριοπάθεια και η δικαιοσύνη.

Ωστόσο, εκτός από το «θετικό χαρακτηρισμό» των ομιλητών αυτών, η νεότερη έρευνα αναδεικνύει και μια πιο συσκοτισμένη, αρνητική έκφρασή τους, καθώς οι αγορητές αυτοί εμφανίζονται με κάποιες ανθρώπινες αδυναμίες, γεγονός που καθιστά τη σχέση πομπού – δέκτη πιο ουσιαστική και ειλικρινή.

Το μέσο για να τελεσφορήσει ο σκοπός του Λυσία είναι το ύφος. Ο Αριστοτέλης στη «Ρητορική» του τονίζει ότι, για να δημιουργηθεί ένας κατεξοχήν δραματικός χαρακτήρας, θα πρέπει να ομιλεί σύμφωνα με τις φυσικές ιδιότητές του (γένος) και τις ηθικές αρχές, οι οποίες έχουν ενσωματωθεί στο χαρακτήρα του (ἔξις). Έτσι, δίνεται στο χαρακτήρα θεατρική διάσταση, «κατά τό εἶκός καί ἀναγκαῖον».³⁶

Το ύφος

Οι λόγοι του Λυσία³⁷ εθεωρούντο από τους κριτικούς της αρχαιότητας πρότυπα καθαρού και διάφανου Αττικού πεζού λόγου, με την καθημερινή (αλλά εκλεπτυσμένη) γλώσσα τους, την απουσία ποιητικού λεξιλογίου και τη φειδωλή χρήση μεταφορών.

Ο Λυσίας σηματοδοτεί μια νέα αρχή για την έντεχνη ρητορική ως προς τον τρόπο που χειρίζεται τις ποικίλες ενότητες στους λόγους του. Και εκείνος επίσης υιοθετεί τον βασικό διαχωρισμό του λόγου σε τέσσερα μέρη, αν και συχνά προσθέτει μια διαφωτιστική εισαγωγή (πρόθεσις), συνήθως στην αφηγηματική ενότητα. Οι πρόλογοί του, ως επί το πλείστον, δεν περιέχουν τους κοινούς τόπους που παρενέβαλλαν οι προκάτοχοι του, αλλά είναι προσαρμοσμένοι στις ιδιαίτερες απαιτήσεις κάθε υπόθεσης. (Λέγεται ότι ο Λυσίας ποτέ δεν χρησιμοποίησε τον ίδιο πρόλογο δύο φορές). Το εξαιρετικό ταλέντο του, όμως, έγκειται στην αφήγηση, στην οποία ήταν, σύμφωνα με τον Διονύσιο (Λυσίας 18), «αναμφισβήτητα ο καλύτερος από όλους τους ρήτορες». Αυτό το μέρος των λόγων αξιοποιείται πλήρως ως μέσον

³⁶ Αποστολάκης, 75-78

³⁷ Edwards (2002), 34-38.

πειθούς: τα γεγονότα παρουσιάζονται με οικονομία, καθαρότητα και ευφράδεια, αλλά παράλληλα η ιστορία που λέγεται χαρακτηρίζεται από ζωντάνια, συνέπεια και αληθοφάνεια. Έξυπνα ο Λυσίας παρασύρει το δικαστήριο και παίρνει με το μέρος του τους δικαστές, με τα ποικίλα τεχνάσματα ύφους που χρησιμοποιεί, πάνω απ' όλα όμως με τη σκιαγράφιση του χαρακτήρα του πελάτη του ή, κατά περίπτωση, του αντιδίκου. Πράγματι, η παρουσίαση του χαρακτήρα, που επίσης απαντά συχνά στον πρόλογο, είναι από τις μεγαλύτερες συνεισφορές του Λυσία στην Αττική ρητορική. Η γενική, ηθικής φύσεως, σκιαγράφιση του χαρακτήρα, που οι κριτικοί της αρχαιότητας ονόμασαν ηθοποιία και η οποία στόχο είχε να καταστήσει τον χαρακτήρα του ομιλητή συμπαθή στους δικαστές, συχνά ενισχύεται από μια εξατομικευμένη σε μεγάλο βαθμό σκιαγράφιση, μέχρι σημείου μάλιστα να γίνονται αποδεκτά και ελαττώματα του χαρακτήρα κάποιου προσώπου. Αυτό, όχι μόνο αποκρύπτει τον ρόλο του Λυσία ως συγγραφέα του λόγου, αλλά εμφανίζει και τον πελάτη του πολύ ανθρώπινο και, κατά συνέπεια, πολύ πιο αξιόπιστο

Στους λόγους³⁸ που ο Λυσίας έγραψε ως λογογράφος, οι ιδιότητες που οι μεταγενέστεροι έχουν πάρα πολύ θαυμάσει είναι η αποτελεσματική του ύφους, που φαίνεται σαφές και άτεχνο, αλλά στην πραγματικότητα είναι σχεδόν αμίμητο και ο τρόπος που οι γραμμένες λέξεις αποκαλύπτουν ένα συμπαθητικό, αλλά ρεαλιστικό πορτρέτο των διαδίκων.³⁹

Οι αποδείξεις στους λόγους του Λυσία είναι και οι ενότητες που προκάλεσαν τον μικρότερο θαυμασμό, αλλά είναι αξιοσημείωτες για τον τρόπο με τον οποίο ο Λυσίας επιλέγει τα εντυπωσιακά σημεία της αφήγησης και τα μετατρέπει σε επιχειρήματα πιθανολογίας, αξιοποιώντας έτσι, στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό, την αληθοφάνειά τους. Οι επίλογοι του είναι συντομότεροι από του Αντιφώντα και του Ανδοκίδη, αλλά, όπως συμβαίνει και με τους προλόγους του, εμφανίζουν αξιοπρόσεκτη ποικιλία και ανταποκρίνονται στις ιδιαιτερότητες κάθε υπόθεσης. Τείνουν προς την εκλέπτυνση και τους χαμηλούς τόνους και έχουν δεχτεί κριτική για την απουσία επίκλησης στο συναίσθημα· ενίοτε όμως περιέχουν ειλικρινείς και εντυπωσιακές εκκλήσεις στους δικαστές να πράξουν το καθήκον τους.

Το υψηλό ύφος στοχεύει σταθερά στο να ανεβάσει τον λόγο πάνω από το κοινό ιδίωμα· επιδιώκει κάθε είδους διάκοσμο και δεν απορρίπτει τίποτα ως

³⁸ Jebb (2008), 59-67.

³⁹ P.E. Easterling – B.M.W. Knox (2006), 669.

υπερβολικά τεχνητό, αν αυτό είναι εντυπωσιακό. Το απλό ύφος μπορεί, όπως το προηγούμενο, να χρησιμοποιεί όλα τα τεχνικά μέσα, αλλά κρύβει επιμελημένα την τέχνη του· και, αντί να αποφεύγει, μιμείται τη γλώσσα της καθημερινής ζωής. Το μέσο ύφος το εκφράζει το ίδιο το όνομά του.

Σύμφωνα με τον Κικέρωνα τα κύρια χαρακτηριστικά του απλού ύφους είναι: (1) όσον αφορά τη σύνθεση, η ελεύθερη σύνταξη των φράσεων και των προτάσεων, δηλαδή η σύνταξη η ανεπηρέαστη από την προσπάθεια για επίτευξη ρυθμού της περιόδου (2) όσον αφορά το λεκτικό, (2.1) η καθαρότητα, (2.2) η σαφήνεια, (2.3) η ευπρέπεια και (3) (όσον αφορά τον «κόσμο») η λελογισμένη χρήση των ρητορικών σχημάτων.

Ο Λυσίας έχει τα παραπάνω χαρακτηριστικά, και είναι ο καλύτερος εκπρόσωπος του απλού ύφους, είτε τον εξετάσουμε ιστορικά είτε θεωρητικά. Αυτό το ύφος χρησιμοποιήθηκε σταδιακά απ' όλους σχεδόν τους ομιλητές στην Εκκλησία του Δήμου ή στα δικαστήρια· αλλά, λέει ο Διονύσιος, εκείνος που το βελτίωσε σημαντικά και το ύψωσε στο βαθμό της τελειότητας ήταν ο Λυσίας.

Η απλότητα και η άνετη πολυμέρεια, είναι, λοιπόν, τα γενικά χαρακτηριστικά του Λυσία.

Πρόκειται για μια ποιότητα, για την οποία κανένας σημερινός κριτικός δεν μπορεί να αποφανθεί με σιγουριά, αλλά ο αρχαίος Έλληνας κριτικός την εγγυάται πλήρως. Στην εποχή του Αυγούστου η αντίδραση του ανθηρού Ασιατισμού και του Αττικισμού άρχισε να εκδηλώνεται έντονα, και όλοι οι Έλληνες γραμματικοί απέδιδαν μεγάλη προσοχή στα στοιχεία του καθαρού αττικού ύφους. Ο Διονύσιος μπορεί να θεωρηθεί ο πλέον δικαιοκρίτης. Ανακηρύσσει τον Λυσία «πολύ καθαρό στην έκφραση και άριστο κανόνα της αττικής διαλέκτου - όχι της αρχαίας, που χρησιμοποίησαν ο Πλάτωνας και ο Θουκυδίδης», αλλά εκείνης που ήταν του συρμού στην εποχή του. Αυτό μπορεί κανείς να το δει -προσθέτει ο Διονύσιος- αν τον συγκρίνει με τα γραπτά του Ανδοκίδα, του Κριτία και πολλών άλλων. Δυο έννοιες περιλαμβάνονται στην «καθαρότητα» που επαινεί εδώ ο Διονύσιος: αποφυγή λέξεων απαρχαιωμένων (γλώσσαι) ή καινοφανών ή καθαρά ποιητικών, και αποφυγή συντάξεων ξένων προς το καθημερινό ιδίωμα - μια υπεροχή του Λυσία που ο Διονύσιος σ' άλλο σημείο την ορίζει ως «ακρίβεια της διαλέκτου». Ο Λυσίας δεν είναι απόλυτα «καθαρός» με αυτές τις δύο έννοιες. Πραγματικά, το μόνο παράδειγμα παλιάς σύνταξης που έχει εντοπιστεί στους λόγους του είναι η τυχαία χρήση τού τε ως συνδετικού και ούτε χρησιμοποιεί τόσο σχολαστικές λέξεις όπως είναι οι

γλώσσαι· όμως σπάνιες ή ποιητικές λέξεις και φράσεις απαντούν σε πολλά σημεία. Ο έπαινος της καθαρότητας πρέπει να εννοηθεί με γενική και σχετική έννοια: από όσους ήρθαν μετά τον Λυσία, ο Ισοκράτης τον πλησίασε περισσότερο ως προς την εν λόγω ποιότητα και ακολουθεί ο Ισαίος.

Ο Λυσίας είναι σαφής με τη διπλή έννοια: και ως προς τη σκέψη και ως προς την έκφραση. Η μεταφορική γλώσσα είναι συχνά πηγή σύγχυσης των νοημάτων· η συνήθεια του Λυσία να αποφεύγει τα σχήματα είναι ένας λόγος για τον οποίο όχι μόνο μιλάει αλλά και σκέπτεται με σαφήνεια. Σχετικά με αυτή την ευκρίνεια της έκφρασης Ο Διονύσιος έχει μια έξοχη παρατήρηση. Αυτή η ποιότητα, λέει, θα μπορούσε να προέρχεται από την «έλλειψη δύναμης», δηλαδή από φτώχεια στη γλώσσα και στη φαντασία η οποία θ' ανάγκαζε τον ρήτορα να είναι απλός· στην περίπτωση, όμως, του Λυσία αυτή η ποιότητα προέρχεται, στην πραγματικότητα, από τον «πλούτο των σωστών λέξεων». Ο ρήτοράς μας χρησιμοποιεί μόνο απλές λέξεις· αλλά διαθέτει πάμπολλες τέτοιες.

Η ενάργεια - «η ικανότητα αισθητοποίησης όσων λέγονται» - είναι μια επιπλέον ιδιότητα του ύφους του Λυσία. Και ο πιο αδιάφορος ακροατής δεν μπορεί να μη δει με τα μάτια του τη σκηνή που περιγράφει ο ρήτορας και να μη φανταστεί τον εαυτό του ανάμεσα στα πρόσωπα που μιλούν. Ο Λυσίας αντλεί αυτή την παραστατική δύναμη από δύο πηγές: από τη συνετή χρήση της λεπτομέρειας και από την αντίληψη του χαρακτήρα. Ένα καλό παράδειγμα είναι η περιγραφή - στον λόγο Κατά Ερατοσθένους - της δικής του σύλληψης από τον Θέογνη και τον Πείσωνα. Ο Διονύσιος αναγνωρίζει ενάργεια αλλά και σαφήνεια - το ίδιο και στον Ισοκράτη· αλλά μάλλον υπάρχει μόνο ένα χωρίο στα σωζόμενα έργα του Ισοκράτη που δικαιώνει αυτό τον έπαινο. Μια περιγραφή μπορεί να είναι λαμπρή χωρίς να είναι διόλου παραστατική: η πρώτη ποιότητα εξαρτάται αποκλειστικά από τη φλόγα της φαντασίας εκείνου που περιγράφει· η δεύτερη ποιότητα εξαρτάται από τη φιλαλήθεια και την επιδεξιότητά του στο να πλαισιώνει τα κύρια περιστατικά με μικρότερης σημασίας λεπτομέρειες. Μια ζωντανή εικόνα χρειάζεται τον συνδυασμό λεπτών χρωματισμών και σωστού σχεδιασμού. Ο Ισοκράτης ήταν λαμπρός στα χρώματα, αλλά σπάνια αποδεικνυόταν, όπως ο Λυσίας, δεξιοτέχνης στον σχεδιασμό.

Από όλα τα προτερήματα του Λυσία τούτο είναι το πιο ξεχωριστό και έχει τη μεγαλύτερη επίδραση στο ύφος του. Πρόκειται για ένα τάλαντο που δεν επιδέχεται ορισμό ή ανάλυση· μπορούμε μόνο να το αντιληφθούμε μελετώντας τα αποτελέσματά του. Φαίνεται, όπως λέει ο Διονύσιος, σε τρία πράγματα: στα νοήματα,

στο λεκτικό και στη σύνθεση - δηλαδή στις ιδέες, στις λέξεις και στο ύφος με το οποίο συντίθενται οι λέξεις, ώστε να συμφωνεί με το πρόσωπο όπου αποδίδονται. Δύσκολα κανείς βρίσκει έναν από τους σωζόμενους λόγους του Λυσία που να μη φέρει τη σφραγίδα αυτής της ιδιαίτερης δύναμής του. Πολλοί από αυτούς, κατά τα άλλα χωρίς σπουδαίο ενδιαφέρον, παρουσιάζουν μια σταθερή λογοτεχνική αξία, καθώς περιγράφουν, με λίγους νηφάλιους χειρισμούς, αυτόν ή τον άλλο τύπο ανθρώπου.

Το «πρέπον», που όλοι το επαινούν στον Λυσία, εξαρτάται κυρίως από την ικανότητα που έχει ο ρήτορας να διακρίνει τι ταιριάζει περισσότερο στο χαρακτήρα του κάθε ομιλητή· αλλά περιλαμβάνει και κάτι ακόμη: τον σεβασμό του και προς τους ακροατές και προς το θέμα και γενικά προς όλες τις περιστάσεις της υπόθεσης. Ο δικαστής, το μέλος της Εκκλησίας του Δήμου, ο ακροατής στις εορταστικές εκδηλώσεις, όλοι αυτοί δεν ακούνε τον ρήτορα με την ίδια διάθεση· εξάλλου διαφορετικό ύφος χαρακτηρίζει η προοίμιο, τη διήγηση, την επιχειρηματολογία, τον επίλογο.

Απομένει να πούμε λίγα λόγια για την ιδιαίτερη και ανυπέρβλητη υπεροχή του Λυσία στον τομέα της έκφρασης - για την περίφημη αλλ' ανερμήνευτη «χάρη». Είναι αξιοσημείωτο πως, ενώ οι Ρωμαίοι κριτικοί του Λυσία επαινούν κυρίως τη γλαφυρότητα και τη λεπτότητά του, που τις θεωρούν ως απλό αποτέλεσμα της τέχνης του, το πιο εκλεπτυσμένο αισθητήριο του Έλληνα κριτικού συλλαμβάνει μια κάποια απροσδιόριστη χάρη ή κομψότητα, που δύσκολα ανιχνεύεται - μια χάρη που δεν μπορούμε να την αναλύσουμε ή να την εξηγήσουμε· πρόκειται για μια ιδιομορφία, για την οποία ό,τι δύναται κανείς να πει είναι πως απλά υπάρχει. «Τι είναι», ρωτάει ο Διονύσιος, «η φρεσκάδα σ' ένα ωραίο πρόσωπο; Τι είναι η αρμονία στις κινήσεις και τα «γυρίσματα» στη μουσική; Τι είναι ρυθμός στα μέτρα; Όπως αυτά τα πράγματα δεν επιδέχονται ορισμό, έτσι και η χάρη του Λυσία. Δεν μπορεί η λογική να την αναλύσει σε μέρη· μόνο μπορεί να τη συλλάβει ένα καλλιεργημένο αισθητήριο». Αυτή είναι το καθοριστικό κριτήριο για τη γνησιότητα των έργων του.

Όταν βρίσκομαι σε αμηχανία να κρίνω για τη γνησιότητα κάποιου λόγου που αποδίδεται στο Λυσία και είναι δύσκολο να βρω την αλήθεια από άλλα χαρακτηριστικά, καταφεύγω σ' αυτή, την αρετή, προκειμένου να ρίξω την οριστική ψήφο μου. Τότε, αν οι χάρεις του λόγου μου φαίνεται ότι συμβάλλουν στην ωραιότητα της γραφής, θεωρώ ότι το έργο αποτελεί προϊόν της ψυχής του Λυσία, και δεν χρειάζεται να το εξετάσω περισσότερο.. Αλλά, αν η γλώσσα μου δεν προκαλεί

καμιά ευχαρίστηση και δεν προσφέρει καμιά έλξη, τότε αισθάνομαι απογοήτευση και αρχίζω να υποψιάζομαι ότι τελικά ο λόγος δεν είναι του Λυσία. Και δεν πιέζω περισσότερο το ενστικτώδες αισθητήριο μου, ούτε κι αν ακόμη, κατά τα άλλα, ο λόγος μου φαίνεται έξυπνος και καλοδουλεμένος· γιατί πιστεύω ότι το ωραίο γράψιμο, σε ύφος διαφορετικό από αυτό που μιλάμε, το πετυχαίνουν και πολλοί άλλοι, αλλά το ευχάριστο, το όμορφο και το ελκυστικό γράψιμο ανήκει ως δωρεά μονάχα στον Λυσία.

Ένας σημερινός αναγνώστης θα πρέπει να αισθάνεται αισιόδοξος για τις υπάρχουσες πια δυνατότητες να αναλύσει τη «χάρη» του Λυσία με περισσότερη πληρότητα απ' ό,τι ο Διονύσιος. Πρέπει όμως να είναι ευχαριστημένος, αν η πολυεπίπεδη και διεξοδική σπουδή τον βοηθήσει να συλλάβει, έστω και αμυδρά, κάποια στοιχεία που θα του επέτρεπαν -όπως επέτρεψε στο Διονύσιο το «ένστικτό» του- να προσδιορίζει τους γνήσιους και τους νόθους λόγους του Λυσία. Προφανώς, η ίδια αιτία, που εμποδίζει τον σύγχρονο ερευνητή να εκτιμάει την καθαρότητα της γλώσσας στον Λυσία, τον εμποδίζει και να προσδιορίσει τη «χάρη» του. Αυτή η «χάρη» μπορούμε να υποθέσουμε ότι συνίσταται κατά ένα μέρος στην πετυχημένη έκφραση, -ο Λυσίας έχει την ευχέρεια να χρησιμοποιεί λέξεις που, για κάποιον αδιευκρίνιστο λόγο, δίνουν την εντύπωση, περιέργως, ότι είναι οι σωστές- και κατά ένα άλλο μέρος σε μιαν ουσιαστική αβρότητα - στην αντανάκλαση μιας φύσης που είναι ταυτόχρονα φιλική και εξευγενισμένη. Την πρώτη αρετή δεν μπορεί να τη συλλάβει το σύγχρονο αφτί μας· η δεύτερη, μολονότι μπορούμε κάπως ευκολότερα να την επισημάνουμε, όμως είναι και αυτή πολύ δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια, δεδομένου ότι και εδώ παρεμβάλλονται τα εκφραστικά εμπόδια. Ένας σημερινός μελετητής του Λυσία μπορεί να ελπίζει ότι θα φτάσει κάποτε να αποχτήσει, σε λογικά όρια, κάποια αντίληψη για το τι δεν θα μπορούσε να έχει γράψει ο συγκεκριμένος ρήτορας, αλλά δύσκολα θα αποκτήσει την απαιτούμενη επάρκεια ώστε να χαρεί τα όσα έγραψε ο Λυσίας όπως ακριβώς τα έγραψε.

Όσον αφορά τη διάρθρωση, ο Λυσίας διακρίνεται, από όλους τους άλλους Έλληνες ρήτορες, από μια ομοιόμορφη απλότητα. Οι λόγοι του αποτελούνται συνήθως από τέσσερα μέρη, τα οποία ακολουθούν το ένα το άλλο με κανονική σειρά: προοίμιο, διήγηση, απόδειξη, επίλογος. Σε μερικές περιπτώσεις η φύση του θέματος καθιστά τη διήγηση περιττή· σ' άλλες η διήγηση είναι ταυτόχρονα και απόδειξη· σε λίγες περιπτώσεις το προοίμιο είναι σχεδόν ή εντελώς καταργημένο.

Το προοίμιο του Λυσία είναι πάντοτε εξαιρετο, πάντοτε προσαρμοσμένο με χάρη και ακρίβεια στο εκάστοτε θέμα.

Το ίδιο είδος εξυπνάδας, που ποτέ δεν λείπει από τους επίλογους του Λυσία, το συναντούμε και στο επόμενο μέρος του λόγου. Στη διήγηση ο Λυσίας είναι αριστοτέχνης. Οι αφηγήσεις των γεγονότων διακρίνονται για την περιεκτικότητα, τη σαφήνεια και τη χάρη τους και από μια δύναμη που δημιουργεί πειθώ, χωρίς να φαίνεται ότι προσπαθεί να πείσει. Μολονότι αυτές οι αρετές σημαδεύουν εξίσου μερικές από τις διηγήσεις ιδιωτικών λόγων του Δημοσθένη, εντούτοις ο Λυσίας και όχι ο Δημοσθένης είναι εκείνος που ο Διονύσιος ορίζει ως πρότυπο υπεροχής και σ' αυτόν τον τομέα. Φτάνει μάλιστα στο σημείο να πει ότι πιστεύει πως οι κανόνες για τη διήγηση που περιλαμβάνονταν στις ρητορικές πραγματείες της εποχής του προέρχονταν από τη μελέτη των λόγων-προτύπων του Λυσία.

Στον τρίτο τομέα -εκείνον της απόδειξης {των πειστηρίων και της επιχειρηματολογίας}- ο Λυσίας δεν διατηρεί την υπεροχή του. Οι ρητορικές αποδείξεις είναι τριών ειδών: (1) άμεσες λογικές αποδείξεις, που απευθύνονται στη λογική· (2) έμμεσες ηθικής φύσεως αποδείξεις, που απευθύνονται στην ηθική συνείδηση· και (3) έμμεσες ηθικής φύσεως αποδείξεις, που απευθύνονται στο συναίσθημα.

Στο πρώτο είδος των αποδείξεων ο Λυσίας εμφανίζεται δυνατός και ως προς την επινοήση και ως προς την επιλογή επιχειρημάτων. Στο δεύτερο είδος είναι επίσης πετυχημένος· και πετυχαίνει με μικρές πινελιές, ακόμη και όταν βασίζεται σε λιγοστά δεδομένα, να παριστάνει τους χαρακτήρες ελκυστικούς ή το αντίθετο. Στο τρίτος είδος των αποδείξεων είναι σχετικά αδύνατος: δεν μπορεί να ανεβάσει τη δύναμη των εκκλήσεών του, να απεικονίσει την αδικία ή να επικαλεστεί τη συμπάθεια με αρκετό πνεύμα και σφοδρότητα.

Γι' αυτό στον τέταρτο και τελευταίο τομέα, στον επίλογο, ο Λυσίας δείχνει πραγματικά την κομψότητα που ταιριάζει στην ανακεφαλαίωση αλλά όχι και στη δύναμη που μπορεί να υπερυψώσει τις εκκλήσεις προς τους δικαστές. Την εξέλιξη που ακολουθεί ο ρήτορας μέσα σ' έναν λόγο του την περιγράφει πολύ ωραία ο Έλληνας κριτικός με την εξής εικόνα: σαν μια ήπια νότια αύρα, η άνετη έμπνευσή του τον φτάνει ήρεμα από το πρώτο στο δεύτερο τμήμα του ταξιδιού· στο τρίτο τμήμα γίνεται αισθητά πιο άτονη, και στο τελευταίο σβήνει.

Τον τρόπο με τον οποίο ο Λυσίας χειρίζεται το θέμα του τον έχουμε ως τώρα συζητήσει από τεχνική μόνο άποψη. Αλλά, εκτός από τα χαρακτηριστικά εκείνα του

καλλιτέχνη που μπορούμε να βρούμε διερευνώντας τα διάφορα μέρη του λόγου, υπάρχουν μερικές γενικής φύσεως αρετές που προέρχονται από τον ίδιο τον χαρακτήρα του ρήτορα και που προσδίδουν το χρώμα στο σύνολο του έργου. Γι' αυτές ακριβώς τις αρετές πρέπει να μιλήσουμε τώρα.

Ο Λυσίας είναι ο εκπρόσωπος του «άπλοῦ» ύφους, του ύφους δηλαδή που έρχεται στη σειρά μετά το «ύψηλόν» (ισχνός ή μεγαλόπρεπης χαρακτήρ) και το «μέσον» (λιτή ή μέση λέξις). Ήδη από την αρχαιότητα ο Λυσίας έχει αναγνωριστεί ως πρώτος και καλύτερος ερμηνευτής της καθαρής αττικής διαλέκτου, κυρίως γιατί η γλώσσα του δεν είναι ούτε ποιητική ούτε αρχαϊκή ούτε ιδιοματική, αλλά περιέχει μόνο λέξεις που είναι καθιερωμένες στον πεζό αττικό λόγο της εποχής του. Έτσι αποφεύγει λέξεις ή φράσεις που είναι ξένες προς το ιδίωμα της καθημερινής γλώσσας, αποφεύγει τη χρήση εξεζητημένων ρητορικών σχημάτων και συνδυάζει την καθαρότητα με τη λακωνικότητα.

Ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς μιλώντας για τις αρετές των λόγων του Λυσία (Λυσίας 2.11) επισημαίνει περισσότερες από δέκα. Οι σπουδαιότερες από αυτές είναι η καθαρότητα, η απλότητα, η σαφήνεια, η συντομία, η ενάργεια και η «χάρις». Για την τελευταία αυτή ο Διονύσιος δε δίνει κανέναν ορισμό. Την παρομοιάζει με τη φρεσκάδα ενός ωραίου προσώπου και τη θεωρεί «ψήφον έσχάτην» για να ξεχωρίσει κανείς ένα έργο του Λυσία από τα έργα κάποιου άλλου πεζογράφου. Γιατί, λέει, «τό εὔ γράφειν» είναι χαρακτηριστικό και άλλων ρητόρων, ενώ «τό γράφειν ήδέως καί κεχαρισμένως και έπαφροδίτως» ανήκει μόνο στο Λυσία.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της τέχνης του Λυσία είναι η ικανότητά του να σκιαγραφεί τους χαρακτήρες των ομιλητών του. Πρόκειται για την ήθοποιία, την «εὐπρεπεστάτην άρετήν», όπως την αποκαλεί ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς (Λυσίας 8). Η ικανότητα αυτή του Λυσία έγκειται στο ότι ο ρήτορας κατορθώνει ώστε οι σκέψεις, οι λέξεις και το ύφος του κειμένου του να ταιριάζουν προς το πρόσωπο για το οποίο γίνεται ο λόγος. Με τον τρόπο αυτό ο Λυσίας διαφοροποιήθηκε από τους άλλους λογογράφους, οι οποίοι έγραψαν τους λόγους τους βάσει των καθιερωμένων κανόνων της ρητορικής τέχνης, περιοριζόμενοι σε μια σειρά από λογικά επιχειρήματα, που ήταν απαραίτητα για την αντιμετώπιση του αντιπάλου, και στην παράθεση μερικών κοινών τόπων, που απέβλεπαν στο συναισθηματικό επηρεασμό

των δικαστών. Ο Λυσίας με την ηθοποιία έδειξε ότι ο ομιλητής δεν είναι το στόμα του λογογράφου του· ό,τι λέει είναι του ομιλητή και αφορά τον ίδιο τον ομιλητή.⁴⁰

Αλλά και στη δομή του λόγου, την τάξιν, ο Λυσίας είναι απλός· σχεδόν σε κάθε λόγο διακρίνουμε το προοίμιο, τη διήγηση, την πίστη και τον επίλογο.

Για τα προοίμια ο Διονύσιος λέει ότι ο ρήτορας ποτέ δε χρησιμοποιεί το ίδιο προοίμιο, μολονότι έχει γράψει τόσους πολλούς λόγους. Χαρακτηριστικό μάλιστα είναι ότι κάθε φορά πετυχαίνει να προσαρμόζει το προοίμιο του στις απαιτήσεις της υπόθεσης τόσο από άποψη περιεχομένου όσο και από άποψη ύφους.

Για τις διηγήσεις ο ίδιος κριτικός λέει ότι είναι σύντομες, σαφείς και ευχάριστες και κρύβουν μέσα τους τόση πειστικότητα, ώστε να μην μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει την αλήθεια από το ψέμα. Έτσι στον τομέα αυτόν ο Λυσίας είναι ο καλύτερος από όλους τους ρήτορες, το πρότυπο και ο κανόνας.

Στις «πίστεις» ο Λυσίας παρουσιάζεται σαφής και συστηματικός. Η τακτική του είναι να ερμηνεύει τις πράξεις και τις παραλείψεις του αντιπάλου του κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να αποβαίνουν εις όφελος του πελάτη του. Η επιχειρηματολογία αυτή είναι περισσότερο αποτελεσματική από την επίκληση νομικών κανόνων.

Στους επίλογους του, τέλος, τα κυρία χαρακτηριστικά είναι η απλότητα στο ύφος και η ανακεφαλαίωση στο περιεχόμενο.

Γενικά μπορεί να λεχθεί ότι ο Λυσίας πέτυχε να είναι έντεχνα απλός· είναι από τους λίγους πεζογράφους της αρχαιότητας, στον οποίο ταιριάζει πολύ το αξίωμα «Ars est celare artem» (Τέχνη είναι να κρύβεις την Τέχνη).

Το έργο του Λυσία είναι τελικά σημαντικό⁴¹ για την εποχή εκείνη, αλλά και για την ιστορία του ρητορικού ύφους θεωρήθηκε πρότυπο του «κομψού» και επομένως πραγματικά κλασικού ύφους.

Ομολογείται, επίσης, ότι το ύφος του Λυσία είναι το πρώτον και το τελειότατο παράδειγμα του «ισχνού και αφελούς χαρακτήρος».⁴²

⁴⁰ Θεοδωρακόπουλος (1984), 76.

⁴¹ Hernz Günther Nessefrath (2005) ,221.

⁴² Karl Otfried Müller (1996), 833

ΟΙ ΛΟΓΟΙ ΠΕΡΙ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ ΤΟΥ ΛΥΣΙΑ

Υπέρ Μαντίθεου

1) Αίτια εκφώνησης του λόγου στη Βουλή των Πεντακοσίων

Ο λόγος αυτός εκφωνήθηκε από τον Μαντίθεο κατά τη δοκιμασία του για τη θέση του βουλευτή. Μετά την κλήρωση του Μαντίθεου στο βουλευτικό αξίωμα παρουσιάστηκαν άτομα που κατηγορούσαν τον Μαντίθεο ότι κατά την περίοδο της διακυβέρνησης από τους Τριάκοντα τυράννους είχε διατελέσει υπέας. Η τάξη των υπέων είχε κατηγορηθεί ότι αποτέλεσε στήριγμα του καθεστώτος των Τριάκοντα Τυράννων, γι αυτό η κατηγορία ήταν σοβαρότατη.

Και οι Edwards και Usher⁴³ αναφέρουν ότι ο Μαντίθεος εκλέχθηκε στο Συμβούλιο, όμως η εκλογή απορρίφθηκε στην επερχόμενη δοκιμασία του, με τον ισχυρισμό ότι το όνομά του εμφανίστηκε στη λίστα με εκείνους οι οποίοι είχαν υπηρετήσει στο ιππικό κατά την περίοδο των Τριάκοντα. Τέτοια υπηρεσία αυτόματα θα τον έκανε ακατάλληλο. Είναι ικανός να αντιπαρέλθει αυτή την κατηγορία, δείχνοντας ότι είχε προαχθεί κατά την περίοδο διακυβέρνησης των Τριάκοντα, όμως αυτό από μόνο του δεν αποκαθιστά τη θέση του. Παρά το γεγονός ότι έχει πράγματι εκλεγεί, η δοκιμασία πραγματικά αντιτίθεται στο να ανανεώσει την υποψηφιότητά του απέναντι στους άλλους υποψήφιους για τη θέση.

2) Χρονολογία που εκφωνήθηκε ο λόγος

Ο λόγος εκφωνήθηκε⁴⁴ μεταξύ των ετών 394-389 π.Χ.· διότι εν αυτό παρέχονται αι εξής ειδήσεις: α) ότι ο Μαντίθεος κατηγορήθηκε μετά την κατάλυση των Τριάκοντα, β) μαθαίνουμε ότι έλαβε μέρος κατά την έξοδον στην Κόρινθον § 15 (394 π.Χ., μάχη παρά την Νεμέαν), γ) από τις άλλες εκστρατείες και φρουρές τις οποίες μνημονεύει ότι αναφέρονται στα κατοπινά φθάνουμε στο 392 π.Χ. (βλ. και Ξενοφ. Έλλην. 4, 4, 14 «ἐκ δέ τούτου στρατιαί μιν μεγάλαι διεπέπαντο, φρουρούς δέ πέμπουσαι αἱ πόλεις, αἱ μὲν εἰς Κόρινθον, αἱ δ' εἰς Σικυώνα, ἐφύλαττον τὰ τεῖχη· μισθοφόρους γε μὴν ἑκάτεροι ἔχοντες διὰ τούτων ἐρρωμένως ἐπολέμουν»), τέλος δε

⁴³ Edwards, M και Usher, S. (1987), 252-25

⁴⁴ Πατριαρχέας (1975), 77 και Todd (2000), 179

ο λόγος δεν είναι δυνατόν να απηγγέλθη μετά το 389 π.Χ., διότι και του Θρασυβούλου μνημονεύει ο Λυσίας ως ζώντος (§ 15: «ὕστερος ἀνεχώρησα τοῦ σεμνοῦ Στειριῶς τοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις δειλίαν ὠνειδικότος»), ενώ είναι γνωστόν ότι ο Θρασύβουλος εφονεύθη εν Ασπένδω της Παμφυλίας τω 389 π.Χ. (πρβλ. Ξενοφ. Ἑλλην. 4, 4, 30).

3) Στρατηγική του λόγου

Η στρατηγική του Λυσία στον συγκεκριμένο λόγο είναι η εξής: εφόσον γνωρίζει πως είναι δύσκολο να αποκρουσθεί η κατηγορία περί ιππικής υπηρεσίας του Μαντιθέου κατά την περίοδο της τυραννίας των Τριάκοντα, επιχειρεί να παρουσιάσει ανάγλυφα την προσωπικότητα του πελάτη του, μέσα από τον ιδιωτικό και δημόσιο βίο του κατά κύριο λόγο και, δευτερευόντως, να απαντήσει στην κατηγορία. Την επιλογή του αυτή στηρίζει στην εν γένει συμπεριφορά των κριτών, οι οποίοι, ακόμη και σε μη πολιτικές δίκες έχουν την τάση να κρίνουν συνολικά την προσωπικότητα του διαδίκου και να συμπεραίνουν πως, αν ένας διάδικος έχει επιδείξει συγκεκριμένες αρετές και συμπεριφορές σε δεδομένες περιστάσεις του βίου του, είναι πιθανόν να έχει ενεργήσει έτσι και στην προκείμενη υπόθεση. Έτσι, η δομή του λόγου διαφοροποιείται, καθώς μόνο πέντε παράγραφοι αφορούν στην κατηγορία (§§ 4 – 8), ενώ οι *πίστεις ἐκ τοῦ βίου* καλύπτουν δέκα παραγράφους (§§ 9 – 18).

Συγχρόνως, ο έμπειρος λογογράφος πρέπει να ανταποκριθεί στην πρόκληση να αποσειεί από το Μαντίθεο το βάρος του ολιγαρχικού «στίγματος», σε μία εποχή «ευαίσθητη» για την δημοκρατία. Πράγματι, ο Μαντίθεος διαθέτει αριστοκρατική καταγωγή (§ 20), φέρει εκκεντρική αμφίεση και μακριά μαλλιά (§§ 18, 19), ανήκει στην τάξη των ιπέων (§13), είναι εξαιρετικά φιλόδοξος (§ 20) και παρουσιάζει έπαρση, η οποία οδηγεί σε περιφρόνηση των δημοκρατικών πολιτών (§ 21). Ο Λυσίας δεν μπορεί να αποκρύψει αυτά τα χαρακτηριστικά, αποφεύγει, όμως, την κατηγορία για υπηρετήση του καθεστώτος και των συμφερόντων των ολιγαρχικών, ανάγοντας την στάση, την βιοτή και την ιδεολογία του πελάτη του στην παλαιά, αριστοκρατική καταγωγή, που δεν είναι ασύμβατη με την προσφορά καλών υπηρεσιών, τόσο στην πόλη, όσο και στη δημοκρατία.⁴⁵

⁴⁵ Αποστολάκης, 80-81

ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΑ

Προοίμιο

Το προοίμιο του λόγου (§ 1-3) διέπεται από τη συστηματική προσπάθεια του Λυσία να εμφανίσει τον Μαντίθεο ως ενάρετο και δημοκρατικό πολίτη (επίκληση στο ήθος του πομπού). Ιδιαίτερα καθοριστική είναι η πρόθεση, που καταλαμβάνει το τελευταίο τμήμα του προοιμίου (§ 3):

ἀξιῶ δέ, ὦ βουλή, ἐὰν μὲν τοῦτο μόνον ὑμῖν ἐπιδείξω, ὡς εὖνους εἰμὶ τοῖς καθεστηκόσι πράγμασι καὶ ὡς ἠνάγκασμαι τῶν αὐτῶν κινδύνων μετέχειν ὑμῖν, μηδὲν πῶ μοι πλέον εἶναι· ἐὰν δὲ φαίνωμαι (καὶ) περὶ τὰ ἄλλα μετρίως βεβιωκῶς καὶ πολὺ παρὰ τὴν δόξαν καὶ [παρὰ] τοὺς λόγους τοὺς τῶν ἐχθρῶν, δέομαι ὑμῶν ἐμὲ μὲν δοκιμάζειν, τούτους δὲ ἠγεῖσθαι χεῖρους εἶναι· πρῶτον δὲ ἀποδείξω ὡς οὐκ ἴππευον οὐτ' ἐπεδήμουν ἐπὶ τῶν τριάκοντα, οὐδὲ μετέσχον τῆς τότε πολιτείας.

Στο πρώτο μέρος ο ομιλητής πιστοποιεί την προσήλωση του στην πόλη και τη δημοκρατία. Η φράση *εὖνους τοῖς καθεστηκόσι πράγμασι* δεσπάζει στην αρχή της παραγράφου. Τα καθεστηκότα πράγματα δηλώνουν τη δημοκρατία, ενώ *εὖνοια* και *κακόνοια* ανήκουν στο κεντρικό πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής.

Ο Μαντίθεος έχει ως στόχο τον εντυπωσιασμό του ακροατηρίου· είναι αξιοσημείωτο ότι αναφέρει παρατακτικά τόσο την εὖνοια προς τον δήμο, όσο και τους κινδύνους υπέρ της πόλης.⁴⁶

Η εστίαση στον εντυπωσιασμό των βουλευτῶν αποτυπώνεται και στο δεύτερο τμήμα της πρόθεσης, το οποίο είναι πιο περίπλοκο συγκριτικά με το πρώτο. Ο Μαντίθεος προσθέτει ως αποδεικτικό στοιχείο τον συνολικό τρόπο ζωής του, ο οποίος καλείται να παίξει τον πρωτεύοντα ρόλο στην κρίση των βουλευτῶν. Η κεντρική φράση είναι το *περὶ τὰ ἄλλα μετρίως βεβιωκῶς*, ο ιδιωτικός και δημόσιος βίος του ομιλητή. Η έκφραση προέρχεται από την «καρδιά» της αρχαιοελληνικής ηθικής σκέψης και έχει σαφείς πολιτικές προεκτάσεις· παραπέμπει σε μια συνετή συμπεριφορά αποφυγῆς των ακροτήτων, ἄρα είναι έκφραση μετριοπάθειας και δημοκρατικής συμπεριφοράς αντίθετης προς την αλαζονεία και ὕβρη που επέδειξαν οι Τριάκοντα και οι οπαδοί τους. Επιτυγχάνεται, κατ' αρχάς, η διεύρυνση του πεδίου,

⁴⁶ Αλεξίου (2012), 16

στο οποίο πιστοποιούνται τα δημοκρατικά φρονήματα του Μαντιθέου. Όχι μόνο η ευνοϊκή διάθεση προς τη δημοκρατία και οι κίνδυνοι, αλλά το σύνολο του ιδιωτικού και δημόσιου βίου του επιβεβαιώνουν τη διαρκή προσήλωση στην πόλη. Ο Μαντίθεος ενσαρκώνει, εδώ, το ιδανικό της καλοκαγαθίας.⁴⁷

ΔΙΗΓΗΣΗ – ΑΠΟΔΕΙΞΗ

α) Ο πατέρας του τον έστειλε μαζί με τον αδελφό του στο βασιλιά του Πόντου Σάτυρο πριν από την πανωλεθρία των Αθηναίων στους Αιγός ποταμούς. Επέστρεψε στην Αθήνα μαζί με τον αδελφό του πέντε μέρες πριν κατεβούν στον Πειραιά από το φρούριο της Φυλής οι δημοκρατικοί του Θρασυβούλου. Συνεπώς, κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα που γκρεμίζονταν τα μακρά τείχη και εγκαθιδρυόταν ολιγαρχικό πολίτευμα με επικεφαλής τους τριάκοντα τυράννους, αυτός βρισκόταν μακριά από την πατρίδα του (Επίκληση στη λογική: τεκμήρια: γεγονότα).

Το συγκεκριμένο επιχείρημα είναι μια κλασσική περίπτωση ενθυμήματος και εντάσσεται στις έντεχνες πίστεις. Θα ήταν σύμφωνα με τον ίδιο εντελώς παράλογο να υποθέσει κανείς ότι πρόλαβε στο μικρό αυτό διάστημα να αποκτήσει διασυνδέσεις με το τυραννικό καθεστώς.

β) Στους χαλεπούς και δύσκολους αυτούς καιρούς για τους τριάκοντα ήταν φυσικό και λογικό να μην επιθυμεί συμμετοχή στη διακυβέρνηση του ολιγαρχικού εκείνου πολιτεύματος και στους κινδύνους που δικαιολογημένα διέτρεχαν οι τριάκοντα (Επίκληση στο ήθος του πομπού).

γ) Εξάλλου και οι τριάκοντα απέκλειαν από τα αξιώματα όσους είχαν αποδημήσει και δε μετείχαν σε αντιδημοκρατικές ενέργειες. Συνεπώς, δεν υπήρχε δυνατότητα τις κρίσιμες εκείνες στιγμές να αναμειχθεί στη διακυβέρνηση των τριάκοντα.

δ) Οι τριάκοντα μεταχειρίζονταν προσβλητικά και καταδίωκαν ακόμα κι εκείνους μαζί με τους οποίους κατάργησαν το δημοκρατικό πολίτευμα (Επίθεση στο ήθος του αντιπάλου).

ε) Η αναγραφή του ονόματός του στο σανίδιο δεν αποτελεί σοβαρή απόδειξη ότι υπηρέτησε ως ιππέας επί των τριάκοντα. Τον ισχυρισμό αυτό των κατηγορών του τον αμφισβητεί με το επιχείρημα ότι στις πινακίδες αυτές δεν έχουν καταχωριστεί

⁴⁷ ό. π.

πολλοί απ' αυτούς που παραδέχονται ότι ήταν ιππείς, ενώ έχουν περιληφθεί μερικοί από εκείνους που είχαν φύγει από την πατρίδα (Επίκληση στη λογική).

στ) Θεωρεί τον κατάλογο των φυλάρχων πιο αξιόπιστο από το σανίδιο, γιατί σ' αυτόν αναγράφονταν υποχρεωτικά όλοι όσοι είχαν χρηματίσει ιππείς, προκειμένου να γίνει η είσπραξη της προκαταβολής που τους είχε δοθεί. Οι κατάλογοι των φυλάρχων παραδίδονταν στη βουλή κι έτσι αποκλειόταν κάθε αλλοίωσή τους. Η σύνταξή τους γινόταν με πολλή προσοχή και υπευθυνότητα, γιατί υπήρχε κίνδυνος να πληρώσουν οι ίδιοι οι φύλαρχοι, με δικά τους χρήματα, τις επιστροφές των επιχορηγήσεων των υπέων που τα ονόματά τους δε θα συμπεριλαμβάνονταν στους καταλόγους (Επίκληση στη λογική).

Έχοντας κερδίσει τις εντυπώσεις ο Μαντίθεος προχωρεί ένα βήμα πιο πέρα και εκπλήσσει τους δικαστές με την ειλικρίνειά του.

ζ) Ακόμα και την υποθετική περίπτωση ότι υπηρέτησε ως ιππέας επί των τριάκοντα δεν τη θεωρεί ως κάτι το φοβερό και κώλυμα για τη μη έγκριση της εκλογής του ως βουλευτή, υπό την προϋπόθεση βέβαια ότι κανένας από τους συμπολίτες του δεν έπαθε κακό απ' αυτόν. Δε διστάζει μάλιστα να παρατηρήσει ότι πολλοί από τους παρόντες βουλευτές, όπως και πολλοί στρατηγοί και ίππαρχοι, είχαν χρηματίσει ιππείς κατά την περίοδο των τριάκοντα (Επίκληση στη λογική: επιχείρημα και τεκμήριο).

Απ' όλα τα παραπάνω επιχειρήματα προς αναίρεση των εναντίον του κατηγοριών τη μεγαλύτερη αποδεικτική ισχύ έχει το γεγονός ότι κατά την κρίσιμη περίοδο της διακυβέρνησης της Αθήνας από τους τριάκοντα, αυτός μαζί με τον αδελφό του ήταν στο βασιλιά του Πόντου Σάτυρο. Συνεπώς, ήταν μακριά απ' όσα συνέβησαν στην Αθήνα την εποχή εκείνη και δεν είχε καμιά συμμετοχή στη διακυβέρνηση των τριάκοντα. Καλεί μάλιστα και το μάρτυρα να ανέβει στο μικρό βάθρο για τους μάρτυρες, για να βεβαιώσει το χρόνο της επιστροφής του στην Αθήνα (μαρτυρίες).

Ο Μαντίθεος προβάλλει ως ένας φιλόδοξος, αλλά προσηλωμένος στην πόλη νέος (Επίκληση στο ήθος του πομπού). Η πρώτη ιδιότητα, της φιλοδοξίας, η οποία υπό διαφορετικές συνθήκες μπορεί να καταστεί άκρως επικίνδυνη, ενσαρκώνεται από τον Μαντίθεο στο πλαίσιο δημοκρατικής συμπεριφοράς (§ 18):

τῶν τοίνυν ἄλλων στρατειῶν καὶ φρουρῶν οὐδεμιᾶς ἀπελείφθην πώποτε, ἀλλὰ πάντα τὸν χρόνον διατετέλεκα μετὰ τῶν πρώτων μὲν τὰς ἐξόδους ποιούμενος, μετὰ τῶν τελευταίων δὲ

ἀναχωρῶν, καίτοι χρή τοὺς φιλοτίμως καὶ κοσμίως πολιτευομένους ἐκ τῶν τοιούτων σκοπεῖν, ἀλλ' οὐκ εἴ τις κομᾶ, διὰ τοῦτο μισεῖν· τὰ μὲν γὰρ τοιαῦτα ἐπιτηδεύματα οὔτε τοὺς ἰδιώτας οὔτε τὸ κοινὸν τῆς πόλεως βλέπει, ἐκ δὲ τῶν κινδυνεύειν ἐθελόντων πρὸς τοὺς πολεμίους ἅπαντες ὑμεῖς ὠφελεῖσθε.

Ἡ μακριὰ κόμη καὶ ἡ ιδιόρρυθμη ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τοῦ Μαντίθεου, στοιχεῖα ὑποπτα γιὰ τοὺς δημοκράτες συμπολίτες του, ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τὴν κοινωνικὴ του προσφορά, ἡ ὁποία οριοθετεῖται μὲν στὸ πλαίσιο τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων, σκιαγραφεῖται, ὡστόσο, ὄχι ὡς μεμονωμένο περιστατικό, ἀλλὰ ὡς ἐνδειξὴ καλοκαγαθίας, διαρκούς προσφοράς τοῦ Μαντίθεου στὴν πόλη (πάντα τὸν χρόνον διατετέλεκα).

Ὁ Λυσίας ἐφαρμόζει ἐκ νέου τὴν τεχνικὴ τῆς μετατόπισης τοῦ κέντρου βάρους, αὐτὴ τὴ φορά στὴ χρῆση τῶν ἐννοιῶν: φιλοτίμως καὶ κοσμίως. Ἡ φιλοτιμία ἐμφανίζεται σπάνια πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 5ου, πολὺ συχνά ὁμῶς τὸν 4ο αἰ. π.Χ. Ἡ ἐννοία καταδεικνύει πρωτίστως τὸ κίνητρο γιὰ διάκριση, ὑπεροχή, δόξα.

Σε ἀντίθεση μὲ τὴν χωρὶς ὅρια φιλοδοξία προστίθεται ἡ ἐννοία τοῦ μέτρου καὶ τῆς σύνεσης. Ὑποδηλώνεται, λοιπόν, ὅτι ἡ φιλοδοξία τοῦ Μαντίθεου δὲν ἀποσκοποῦσε σὲ προσωπικὸ ὄφελος, ἀλλὰ ἦταν συνδεδεμένη μὲ τὸ κοινὸ καλὸ.

Ὅτι ὁ Μαντίθεος στὴν πραγματικότητα δὲν ἦταν καθόλου ἀπράγμων, ὅπως ἀφήνει νὰ ἐννοηθεῖ στὶς § 10-12, πιστοποιεῖται ἀπὸ τοὺς τελευταίους ἰσχυρισμοὺς του στὶς § 20-21. Ἀνήκε στους ἀριστοκράτες ἐκείνους ποὺ, τουλάχιστον πρὶν νῆος, καὶ υπερήφανος καὶ ἀρκετὰ φιλόδοξος ἦταν. Ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ ὅτι ξεπέρασε τὰ ὅρια σὲ νεότερη ἡλικία (*φιλοτιμότερον τοῦ δέοντος*, § 20), στάση τὴν ὁποία, ὁμῶς, ἀποδίδει στὴν πολιτικὴ παράδοση τῆς οἰκογενείας του, ἀλλὰ καὶ στὴν ἐπιθυμία του γιὰ πολιτικὴ δράση. Ἡ συνεπὴς προσέγγιση τοῦ ἠθους τοῦ Μαντίθεου στὸ σύνολο τοῦ λόγου δικαιολογεῖ τὴν τελευταία του ἐπίκληση· τὸ ἀπόσπασμα διακρίνεται ἀπὸ ἄκρα λειτουργικότητα: ὁ Μαντίθεος ὁμολογεῖ τὰ σφάλματά του, παρουσιάζει τὸν εαυτό του εὐκρινῆ καὶ ἀξιοπρεπῆ καὶ ταυτίζεται μὲ ἐκείνη τὴν δράση ποὺ ἐπιμελῶς ἀπέφυγε νὰ ἀναφέρει στὸ ὑπόλοιπο τοῦ λόγου, τὴν ἐπιθυμία ἐνός πολίτη γιὰ τὴ συμμετοχὴ στὰ κοινὰ (*πράττειν καὶ λέγειν ὑπὲρ τῆς πόλεως*, § 21). Ἀξιοποιεῖται καὶ ἐδῶ ἡ βασικὴ γραμμὴ πλεύσης τοῦ ομιλητῆ στὸ σύνολο τοῦ λόγου, ἡ προσπάθεια νὰ συνδέσει συστηματικὰ τὶς ἐνέργειές του, ἀκόμη καὶ τὰ σφάλματά του, μὲ δημοκρατικὰ φρονήματα (Ἐπίκληση στὸ ἦθος τοῦ πομπού).

Σχετικά με τον επίλογο: Από το έργο εκλείπει ένας τυπικός επίλογος, με συναισθηματικό περιεχόμενο, διότι αυτός δε συνάδει με την προσωπικότητα του φιλόδοξου αριστοκράτη, που ανάγλυφα διαζωγραφεί ο Λυσίας. Πράγματι, θα ήγειρε αμφιβολίες για την ειλικρίνεια και τον αυθορμητισμό του δοκιμαζομένου, αν εξήπτε το πάθος. Έτσι, αφού ο Μαντίθεος, στην § 17, απαιτήσει την επιτυχή δοκιμασία του, ως αντάλλαγμα των υπηρεσιών που προσέφερε στην πατρίδα του, κάνοντας μια λιτή, αλλά ουσιστική επίκληση στο ήθος των βουλευτών, κατεβαίνει από το βήμα.⁴⁸

Το ύφος

Ο Λυσίας είναι ο εκπρόσωπος του ισχνού χαρακτήρος (genus subtile). Αν και, γενικότερα, η γλώσσα του είναι απλή, χωρίς ρητορικές εξάρσεις και σχήματα, στο λόγο «Υπέρ Μαντιθέου» χρησιμοποιεί περιοδικό λόγο και χρήση αντιθετικών κώλων, ακόμη και σε χωρία όπου κυριαρχεί η δραματική αφήγηση, για να προσαρμόσει το λόγο στην προσωπικότητα ενός επίδοξου πολιτικού, όπως είναι ο Μαντίθεος. Συμπερασματικά, το υφολογικό επίπεδο αυτού του λόγου είναι υψηλότερο από το μέσο επίπεδο του Λυσιακού λόγου.⁴⁹

Κατά Φίλωνος Δοκιμασία

Η Υπόθεση⁵⁰

Λίγα χρόνια μετά την κατάρρευση του καθεστώτος των τριάκοντα τυράννων – που επισώρευσε πλήθος δεινών στην Αθηναϊκή κοινωνία - εκλέγεται βουλευτής με κλήρο, όπως προέβλεπε η πάγια νομοθεσία της Αθηναϊκής Δημοκρατίας, ο Φίλωνας. Έπρεπε, λοιπόν, βάσει του νόμου να περάσει από τη «δοκιμασία», τη διαδικασία δηλαδή έγκρισης ή μη για ανάληψη των καθηκόντων, όπως γινόταν με όλους τους κληρωθέντες βουλευτές. Η διαδικασία αυτή γινόταν από επιτροπή της απερχόμενης βουλής.

Ένας, όμως, βουλευτής – του οποίου αγνοούμε το όνομα- ενίσταται στην επιδοκιμασία του Φίλωνα. Κι αυτό, γιατί έχει στοιχεία ότι κατά την περίοδο των τριάκοντα τυράννων, ενώ ήταν γνήσιος Αθηναίος πολίτης, αποχώρησε από το δήμο των Αχαρνών, όπου υπαγόταν, και εγκαταστάθηκε στον Ωροπό της Βοιωτίας. Από

⁴⁸ Αποστολάκης, 90 – 91

⁴⁹ Αποστολάκης, 91

⁵⁰ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 553, 554

εκεί «ορμώμενος άλλοτε μόνος κι άλλοτε με άλλους, για τους οποίους η δυστυχία της Αθήνας ήταν ευτυχία γι' αυτούς», λεηλατούσε τις περιουσίες των συνδημοτών του Αχαρνέων. Μάλιστα, έδειχνε ιδιαίτερη προτίμηση στους γέρους στην ηλικία, αδύναμους να υπερασπιστούν τα αγαθά τους κι ανυπεράσπιστους από τη βουλμία του, που και τότε, λόγω της ηλικίας, και τώρα είναι αδύναμοι να καταθέσουν ως μάρτυρες στο δικαστήριο.

Τα παραπτώματα του Φίλωνα δεν είναι μόνο η λεηλασία της περιουσίας των συνδημοτών του. Είναι και καθαρά πολιτικά, αφού δεν εναντιώθηκε στο τυραννικό καθεστώς του 403 π.Χ. κι ούτε συντάχτηκε με τις δυνάμεις του Θρασύβουλου για την ανατροπή του, αλλά, ωχαδελφιστής αυτός γύρω από τα πολιτικά και φιλοτομαριστής, φρόντιζε στο διάστημα που η Αθηναϊκή δημοκρατία ήταν αλυσσοδεμένη, να πλουτίζει παράνομα. Άρα, ο Φίλωνας είναι ακατάλληλος και ανάξιος να ασκήσει τα βουλευτικά καθήκοντα, όπως τα επιβάλλει η Δημοκρατία της Αθήνας.

Και ο λόγος τούτος του Λυσία⁵¹ εκφωνήθηκε κατά τη διαδικασία της δοκιμασίας βουλευτή. Όταν ο Φίλων από τον δήμο Αχαρνών δοκιμαζόταν για να κριθεί αν θ' ανελάμβανε το βουλευτικό αξίωμα, κάποιο μέλος της βουλής του προηγούμενου έτους προέβαλε ένσταση ως προς την καταλληλότητα του δοκιμαζόμενου, εκφωνώντας τον παρόντα λόγο.

Η κύρια κατηγορία που του απηύθυνε αφορούσε την ουδετερότητα που τήρησε ο Φίλων στη διαμάχη μεταξύ της δημοκρατικής και της ολιγαρχικής μερίδας. Πραγματικά υπήρχε νόμος του Σόλωνα που διακήρυσσε πως *ἄτιμον εἶναι τὸν ἐν στάσει μηδετέρας μερίδος γενόμενον*. Ρητή αναφορά στον νόμο τούτο και στις ενδεχόμενες συνέπειες που θα επέφερε παράβασή του δεν γίνεται σε κανένα σημείο του λόγου. Οπωσδήποτε, όμως, το μέρος τούτο της κατηγορίας είχε βαρύνουσα σημασία ως προς τον σχηματισμό της τελικής ετυμηγορίας της βουλής των πεντακοσίων. Επέκρινε επίσης ο κατήγορος τον Φίωνα για τη συμπεριφορά του προς την πόλη και τους πρεσβύτερους, ενώ δεν έθεσε υπό αμφισβήτηση τη γνησιότητα της καταγωγής του, που ήταν όρος για την ανάληψη δημόσιου αξιώματος. Οι κατηγορίες που διατυπώθηκαν κατά του Φίλωνα αποδείχτηκαν τελικά βάσιμες και προκάλεσαν την αποδοκιμασία του.

Σχετικά με τη χρονολόγηση του λόγου υπάρχει αβεβαιότητα. Ο συνδυασμός των παραγράφων 12 και 19 οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρέπει να τοποθετηθεί μικρό

⁵¹ Κυριάκης (1993), 145 και Todd (2000), 308

χρονικό διάστημα μετά την αποκατάσταση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η αναφορά πάντως της παραγράφου 27 (... ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ) είναι δυνατό να επιμηκύνει κάπως το χρονικό αυτό διάστημα, ώστε να μπορεί να υποτεθεί πως ο λόγος εκφωνήθηκε το αργότερο μέχρι το 398 π.Χ.⁵²

Πράγματι, ο λόγος⁵³ προσφέρει λίγες αποδείξεις για να υποστηριχθεί μια συγκεκριμένη χρονολογία, αφού κανένα σημαντικό γεγονός για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας δεν αναφέρεται. Όπως οι περιπτώσεις του Μαντίθεου στο λόγο (16) και του Ευάνδρου στο λόγο (26) δείχνουν, ένας άνδρας μπορούσε να είναι αντίθετος στη *δοκιμασία* του, βασιζόμενος στη διεξαγωγή της υπό τους Τριάκοντα, δέκα ή ακόμη και είκοσι χρόνια μετά τα γεγονότα προς συζήτηση. Οι μνήμες ήταν μεγάλης διάρκειας. Ωστόσο, ο ομιλητής εισάγει μεγαλύτερης ηλικίας (ισχυριζόμενα) θύματα του Φίλωνα στις παραγράφους 18- 19, δικαιολογώντας τον μικρό αριθμό μαρτύρων, υπό την πρόφαση της ηλικίας και αδυναμίας. Εάν μια σημαντική επέμβαση είχε γίνει μεταξύ των ισχυριζόμενων παραβάσεων και του λόγου, αυτός ο άνδρας θα μπορούσε πιο φυσιολογικά να έχει δικαιολογήσει την έλλειψη μαρτύρων, ισχυριζόμενος ότι πολλά από τα θύματα είχαν πεθάνει από τότε. Πιθανώς γι' αυτό το λόγο, η προσπάθεια του Blass να χρονολογήσει το 398 δεν είναι πολύ μακριά από την αλήθεια.

Οι αρχαίες αυθεντίες⁵⁴ δεν προσφέρουν καμία κριτική πάνω στην αυθεντικότητα αυτού του λόγου. Ένας αριθμός σοφιστών του τελευταίου αιώνα τον έκριναν ως ιδιαίτερο, εξαιτίας του βαθμού επεξεργασίας. Όπως οι προσωπικές σημειώσεις δείχνουν, η ομιλία χρησιμοποιεί ένα στυλ πολύ ενδοσυνειδητό: ισορροπία, παρονομασία και χιαστό σχήμα είναι πολύ κοινά. Ωστόσο, σύμφωνα με τις σημειώσεις του Blass, ένα επεξεργασμένο στυλ, το οποίο να είναι εκτός ισχύος σε έναν πολίτη, ίσως είναι σε πλήρη ισχύ στο στόμα ενός ανθρώπου που κινείται και ζει σε δημόσιο χώρο.

⁵² Γ. Κυριάκης (1993), 145.

⁵³ Carey, C. (1989), 179

⁵⁴ Carey, C. (1989), 183- 184

Η δομή του λόγου

Τυπικά ο λόγος ακολουθεί τη γνωστή διάρθρωση ενός δικανικού λόγου του Λυσία: **1. Προοίμιο (1-4), 2. Πρόθεση (5-7), 3 Διήγηση (8-23), 4. Πίστη ή Απόδειξη (24-33), 5. Επίλογος (34).**

Εντούτοις η **διήγηση** δεν περιλαμβάνει μόνο γεγονότα, αλλά και επιχειρήματα (§10-13, 15-16, 19). Έτσι η **διήγηση** και η **απόδειξη** στις παραγράφους αυτές συνυπάρχουν. Αυτό πιθανώς οφείλεται στην ιδιαιτερότητα που παρουσιάζει η περίπτωση του Φίλωνα και στην προσπάθεια του κατηγορού να επιτύχει τον σκοπό του. Πιστεύει δηλ. ο κατήγορος ότι θα φωτίσει καλύτερα τα γεγονότα, αν προχωρήσει συγχρόνως και στην ερμηνεία τους. Έτσι εξηγείται η μεγάλη έκταση της **διήγησης** και η σχετικά μικρή της **απόδειξης**. Ο **επίλογος** είναι πολύ μικρός σε σχέση με την έκταση του λόγου. Στον μικρότερο λόγο «Υπέρ του Αδυνάτου» (§1-27) ο επίλογος είναι πολύ μεγαλύτερος. Ο Λυσίας, επιθυμώντας ίσως να μην κουράσει τους Βουλευτές με το μεγάλο μήκος του λόγου και επιδιώκοντας ένα θετικό αποτέλεσμα για τον πελάτη του αρκέστηκε σε ένα πολύ σύντομο αλλά περιεκτικό και ουσιαστικό **επίλογο**. Αναλυτικότερα η δομή έχει ως εξής:

A. Προοίμιο §§1-4

- α. Οι αιτίες και ο σκοπός της κατηγορίας.
- β. Ο κατήγορος - βουλευτής ζητά τη συνδρομή και άλλων συναδέλφων του στην προσπάθειά του.

B. Πρόθεση §§5-7

- α. Οι ευσυνείδητοι και ασυνείδητοι πολίτες.
- β. Ο κατήγορος θα αποδείξει ότι ο Φίλων έθεσε το ατομικό του συμφέρον υπεράνω του συμφέροντος της πόλεως.

Γ. Διήγηση §§8-23

- 8-9. Ο Φίλων, αν και διώχθηκε από τους Τριάκοντα, προτίμησε να ζει ως μέτοικος στον Ωρωπό παρά ως ελεύθερος πολίτης στην πατρίδα του. Δεν άλλαξε φρονήματα ούτε στρατεύθηκε με τους δημοκρατικούς στον Πειραιά.
- 10-12. Ο Φίλων είναι ασυγχώρητος, διότι εκούσια και εσκεμμένα δε βοήθησε την πατρίδα.
Ούτε αδύναμος σωματικά ήταν ούτε πτωχός.

13-14. Η αποδοκιμασία του Φίλωνα, ως προδότη όλων των πολιτών, δε θα δυσαρεστήσει καμιά πολιτική μερίδα, εκτός ίσως από κάποιους ομοϊδεάτες του.

15-16. Αναίρεση, με την κατάθεση μαρτύρων, του πιθανού ισχυρισμού του Φίλωνα ότι ναι μεν δε βοήθησε αυτοπροσώπως λόγω ασθενείας, αλλά ενίσχυσε οικονομικά τους δημοκρατικούς.

17-19. Η αρπαγή της περιουσίας των πτωχών γερόντων αγροτών από τον Φίλωνα.

20-23. Η απαράδεκτη συμπεριφορά του Φίλωνα προς τη μητέρα του.

Δ. Πίστη ή Απόδειξη §§24-33

24-26. α. Ο κατηγορος αναιρεί τους υποθετικούς λόγους επιδοκιμασίας του Φίλωνα.

β. Η προδοσία της πόλεως δε συμβιβάζεται με το βουλευτικό αξίωμα.

27-30. α. Ο κατηγορος αιτιολογεί την ανυπαρξία νόμου σχετικού με το αδίκημα.

β. Η στάση των μετοίκων σε αντίθεση με τη στάση του Φίλωνα.

γ. Η παιδευτική αξία των τιμών και της ποινής.

31-33. α. Οι λόγοι αποτυχίας του Φίλωνα ως βουλευτή.

β. Έλεγχος της στάσης των συνηγόρων του Φίλωνα.

γ. Ο Φίλων μόνος υπεύθυνος της αποδοκιμασίας του.

Ε. Επίλογος §34

α. Έπαινος των βουλευτών. β. Το ήθος του Φίλωνα ξένο προς τη δημοκρατία.⁵⁵

Επιχειρήματα

Α. Προοίμιο

Στο προοίμιο του λόγου (§1-4) ο κατηγορος υπεραμύνεται του δικαιώματός του ως βουλευτή να μην αφήσει απαρατήρητο το γεγονός ότι ένας απατεώνας και αδιάφορος στα χρόνια των τριάντα τυράννων πολίτης θέλει, χωρίς να ντρέπεται, να γίνει βουλευτής. Χρησιμοποιεί επίθεση στο ήθος του αντιπάλου «ἐπειδή οὐχ ἔν τι μόνον ἀλλά πολλά τολμηρός ἐστιν» §1 και επίκληση στο ήθος του πομπού –

⁵⁵ Δάλκος, Κ. & Χ.(1999), 36-37.

κατηγορού «ἐγὼ ὁμόσας εἰσηλθὼν εἰς τὸ βουλευτήριον τὰ βέλτιστα βουλευσέειν τῇ πόλει» (§1) και «οὐ μέντοι γε ἰδίαν ἔχθραν οὐδεμίαν μεταπορευόμενος, οὐδέ τῷ δύνασθαι καὶ εἰωθέναι λέγειν ἐν ὑμῖν ἐπαρθεῖς, ἀλλὰ τῷ πλήθει τῶν ἀμαρτημάτων αὐτοῦ πιστεύων, καὶ τοῖς ὄρκοις οἷς ὤμοσα ἐμμένειν ἀξιῶν» (§2).

ἰδίαν ἔχθραν:⁵⁶ αν και ήταν αποδεκτό να αναπτυχθεί προσωπικόμισος ως ένας λόγος για τη δίωξη, οι ομιλητές μπορούσαν επίσης να τονίσουν την ἔλλειψη εχθρότητας, με σκοπό να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως αδιάφορους υπηρέτες της κοινωνίας.

Κάνοντας στη συνέχεια ἐπίκληση στο ἦθος των δεκτῶν, ζητά και από τους ἄλλους που παρίστανται στο δικαστήριο και ξέρουν ενοχοποιητικά στοιχεία για το Φίλωνα να τα καταθέσουν: «ἀξιῶ δέ καὶ ὑμῶν οἷτινες δυνατώτεροι ἐμοῦ εἰσι λέγειν, ἀποφῆναι μείζω ὄντα αὐτοῦ τὰ ἀμαρτήματα, καὶ ἐξ ὧν ἂν ἐγὼ ὑπολίπω, πάλιν αὐτοὺς περὶ ὧν ἴσασι κατηγορῆσαι Φίλωνος» (§4).

B. Πρόθεση

Ξεκινώντας, θα αποδείξει, με ἐπίθεση στο ἦθος του αντιπάλου, ὅτι ο Φίλωνας πρόθετε το ατομικό συμφέρον ἐναντι του γενικού, επειδή ἀνήκε σε αὐτούς που δεν θεωροῦν πατρίδα τους τὴν πόλη, ἀλλὰ τὴν περιουσία τους· «οὔτοι δῆλοί εἰσιν ὅτι ἂν παρέντες τὸ τῆς πόλεως κοινόν ἀγαθόν ἐπὶ τὸ ἐαυτῶν ἴδιον κέρδος ἔλθοιεν διὰ τὸ μὴ τὴν πόλιν, ἀλλὰ τὴν οὐσίαν πατρίδα ἑαυτοῖς ἠγεῖσθαι. ἐγὼ τοίνυν ἀποφανῶ Φίλωνα τουτονὶ περὶ πλείονος ποιησάμενον τὴν ἰδίαν ἀσφάλειαν ἢ τὸν κοινόν τῆς πόλεως κίνδυνον, καὶ ἠγησάμενον κρεῖττον εἶναι αὐτόν ἀκινδύνως τὸν βίον διάγειν ἢ τὴν πόλιν σῶζειν ὁμοίως τοῖς ἄλλοις πολίταις κινδυνεύοντα» (§6-7).

Γ. Διήγηση

§§ 8- 23: Η διήγηση⁵⁷ ασχολείται αρχικά με τὴν ἀπιστία του Φίλωνα και τὴν εγκληματική πορεία του κατὰ τὴ διάρκεια του νόμου των τριάκοντα, με μια σύντομη ἀναφορά (§§ 20 – 23) στη μεταχείριση τῆς μητέρας του. Ο ομιλητὴς παρουσιάζει ὄχι μια εμφανῶς ἀντικειμενική διήγηση, ἀλλὰ μια διήγηση βασισμένη και δομημένη με ἐπιχείρημα και σχόλιο.

⁵⁶ Carey, C (1989), 185

⁵⁷ Carey, C. (1989), 187

Με ευθεία επίθεση στο ήθος του αντιπάλου στηλιτεύει την στάση του στην περίοδο διακυβέρνησης των τριάκοντα τυράννων, καθώς, αντί να στρατευθεί με τους δημοκρατικούς στον Πειραιά και να βοηθήσει την πατρίδα του, έφυγε σε ξένο μέρος και δεν άλλαξε πολιτικές απόψεις. Εδώ χρησιμοποιεί και επίκληση στο συναίσθημα, για να προκαλέσει συναισθήματα απέχθειας προς τον «δοκιμαζόμενο», διότι είναι γνωστή η ευαισθησία των Αθηναίων για τη στάση των πολιτών κατά την ταραγμένη εποχή των τριάκοντα τυράννων.

«οὗτος γάρ, ὃ βουλή, ὅτε ἡ συμφορὰ τῆ πόλει ἦν... οὐδ' ἔστιν ὅπου ἑαυτὸν ὑμῖν τάξει παρέσχευεν» (§8-9).

Μεγάλη μαεστρία στη χρησιμοποίηση της μετοχής του ρ. κατεργάζομαι από το ρήτορα Λυσία. Ο Φίλωνας θέλει να τα βρει όλα έτοιμα (κατειργασμένα) χωρίς να έχει προσφέρει ο ίδιος (κατεργασάμενος) τίποτε. Δεν υπάρχει χαρακτηριστικότερη περίπτωση πονηρού και συμφεροντολόγου πολίτη, που θέλει να καρπώνεται μόνο τα αγαθά της πόλης του, χωρίς καμιά προσωπική συμμετοχή.⁵⁸

Στις §10-12, με επίθεση στο ήθος του αντιπάλου και με επίκληση στο συναίσθημα των ακροατών αναφέρει ότι ο Φίλων θα ήταν άξιος συγχώρεσης, αν ήταν ασθενής ή φτωχός, όμως δεν συνέβαινε κάτι τέτοιο.

Στις §13-14, με επίθεση στο ήθος του αντιπάλου και επίκληση στο συναίσθημα αναφέρει ότι δεν συγκέντρωνε τη συμπάθεια καμίας πολιτικής μερίδας, ούτε των δημοκρατικών, ούτε των ολιγαρχικών και καλεί μάρτυρες στην §14 για να αποδείξουν τους πιο πάνω ισχυρισμούς ότι κατοικούσε στον Ωρωπό σε προστάτη και ότι διέθετε αρκετή περιουσία και ούτε στον Πειραιά ούτε στην πόλη πήγε να πολεμήσει.

Ο κατηγορος μιλά εδώ με ειρωνεία. Αν κάποτε στην Αθήνα εκλεγούν βουλευτές αυτοί που δε συμμετείχαν ή δεν υποστήριζαν ούτε τους τριάκοντα ούτε τους δημοκρατικούς του Θρασύβουλου (πράγμα που απεύχεται ο κατηγορος), τότε ας είναι βουλευτές κάποιοι τέτοιοι αδιάφοροι σαν τον Φίωνα.⁵⁹

Στις §15-16 γίνεται ανασκευή του ισχυρισμού του Φίωνα ότι ήταν ασθενής και ότι ενίσχυσε με χρήματα τους δημοκρατικούς, από μάρτυρες. Καλείται ο Διότιμος από τις Αχαρνές και αυτοί που εκλέχθηκαν μαζί του να εξοπλίσουν τους πολίτες από τα χρήματα των εισφορών.

⁵⁸ Ράπτης (2003), 582.

⁵⁹ Ράπτης (2003), 583.

Ο κατηγορος προσπαθεί εκ των προτέρων να απογυμνώσει τον κατηγορούμενο από πιθανά ψεύδη, με τα οποία θα μπορούσε να παραπλανήσει τους δικαστές - βουλευτές. Έτσι, για παράδειγμα, θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι ξαφνικά αρρώστησε και γι' αυτό δε βοήθησε τους ανθρώπους του Θρασύβουλου που κατέλαβαν το φρούριο Φυλή αρχικά και ύστερα τον Πειραιά. Ακόμη, θα μπορούσε να πει ότι ήταν στις προθέσεις του να στείλει αντικαταστάτη του πληρώνοντάς τον. Όμως, ο κατηγορος έχει και γι' αυτά αδιάψευστες αποδείξεις και θα τις πει τώρα.⁶⁰

Στις επόμενες παραγράφους 17-19 οι μάρτυρες καταγγέλλουν την αρπαγή της περιουσίας των γερόντων και μάλιστα των φτωχών και επικαλούνται το συναίσθημα του μίσους προς έναν τόσο σκληρό άνθρωπο, που τόλμησε να ζημιώσει εκείνους που οι άλλοι ευσπλαχνίζονται.

Στις παραγράφους 20-23 με επίθεση στο ήθος του Φίλωνα επικρίνεται η συμπεριφορά του προς τη μητέρα του και επιδιώκεται το συναίσθημα της απαξίωσης, καθώς ο ίδιος είχε αδικήσει τη μητέρα του, ώστε να αυτή απωλέσει την εμπιστοσύνη του. Πράγματι, η ίδια προτίμησε να δώσει το ποσό των τριών μινων για την ταφή της στον Αντιφάνη – με τον οποίο δεν είχε συγγένεια – και όχι στον γιο της.

Δ. Πίστη ή απόδειξη

Στις §24-26 με μια σειρά καταγιγιστικών ρητορικών ερωτήσεων και με επίκληση στο συναίσθημα αναιρεί την πιθανή επιδοκιμασία του Φίλωνα από τους βουλευτές. Επίσης τονίζει ότι αποτελεί αρνητικό παράδειγμα για τους ενάρετους πολίτες, αν μείνει ατιμώρητος.

Με επίκληση στη λογική και με κυριολεκτική αναλογία, στην §26 τονίζεται ότι αν κάποιος έχει προδώσει φρούριο ή πλοίο ή στρατόπεδο θα τιμωρούνταν με βαρύτερη ποινή, πόσο μάλλον αυτός, που πρόδωσε ολόκληρη την πόλη. Εμμέσως ζητεί όχι μόνο τη στέρηση του βουλευτικού αξιώματος, αλλά και την ελευθερία, καθώς και τα πολιτικά του δικαιώματα.

Εδώ ο κατηγορος προβαίνει σε έναν ισχυρό συλλογισμό, που πρέπει να βαρύνει στη σκέψη των βουλευτών-δικαστών. Αν κάποιος προδίδει φρούρια, πολεμικά πλοία, στρατόπεδα κ.λπ., τιμωρείται ασφαλώς. Τώρα που ο Φίλωνας έχει προδώσει όλη την πόλη δικαιούται ατιμώρητα να μπει και στη βουλή; Ασφαλώς αυτό

⁶⁰ Ράπτης ό. π., 583.

είναι παράλογο. Άρα, ο Φίλωνας δεν πρέπει να γίνει βουλευτής από τους δικαστές – βουλευτές, πρέπει να αποδοκιμασθεί (επίκληση στη λογική).⁶¹

Στις §§27-30 επισημαίνεται το νομικό κενό που υπάρχει, καθώς υπήρχε νόμος του Σόλωνα που κόλαζε όσους τηρούσαν ουδέτερη στάση σε περιόδους πολιτικών συγκρούσεων, όμως φαίνεται πως ο νόμος αυτός είχε ατονήσει και γι' αυτό δεν υπάρχει ρητή αναφορά σ' αυτόν.⁶²

Εδώ ο κατήγορος θέτει τους κριτές ενώπιον των ευθυνών τους και τους υπενθυμίζει ότι θα κατηγορηθούν δίκαια από τους πολίτες της Αθήνας, αφού μια «επιδοκιμασία» της εκλογής του Φίλωνα θα τους καθιστούσε αντιφατικούς. Αλήθεια, πώς γίνεται να τιμούνται και οι μέτοικοι ακόμη για τη συμβολή τους στην απαλλαγή της Αθήνας από τους Τριάκοντα Τυράννους και να μην τιμωρούνται αυτοί που «λιποτάκτησαν» με τον τρόπο τους από τις γραμμές των υπερασπιστών της ελευθερίας και της αποκατάστασης της δημοκρατίας (με τους αγώνες τους για την απομάκρυνση από την εξουσία των Τριάντα Τυράννων;)⁶³

Ειδικότερα, στην §29 επαινείται, με επίκληση στο ήθος των δεκτών, καθώς και με επίκληση στο συναίσθημα, η τιμή που αποδόθηκε στους μετοίκους για τον υπερβάλλοντα ζήλο τους, που ήταν η ισοτέλεια, δηλαδή η φορολογική και κοινωνική εξίσωσή τους με τους πολίτες. Στη συνέχεια, φέρνει τους βουλευτές προ των ευθυνών τους, αν εγκρίνουν την εκλογή του Φίλωνα στο βουλευτικό αξίωμα.

Στην §30, με μια αναδρομή στο παρελθόν και με επίκληση στο ήθος των δεκτών, αλλά και στο κύρος και το ήθος της πόλης και των προγόνων τονίζει τον παραδειγματικό χαρακτήρα της τιμής και της ποινής για τους ενάρετους και τους κακούς αντίστοιχα.

Στην §31 επικαλείται ένα θρησκευτικό επιχείρημα, καθώς ο Φίλων παρέβη τον όρκο που έδιναν οι βουλευτές, μη σεβόμενος τους θεούς. Με μια σειρά ρητορικών ερωτήσεων επικαλείται το συναίσθημα της αγανάκτησης των βουλευτών εναντίον του Φίλωνα. Στην §32 με επίθεση στο ήθος των υποστηρικτών του Φίλωνα, προσπαθεί να αποτρέψει μια υπερασπιστική τάση ορισμένων απέναντί του.

Κορυφώνει την επίθεση στο ήθος του Φίλωνα στις §32 και 33, τονίζοντας ότι για την τωρινή κατάσταση ευθύνεται απολύτως ο ίδιος, διότι δεν βοήθησε την πόλη

⁶¹ Ράπτης (2003), 586.

⁶² Χατζόπουλος (1993), 131

⁶³ Ράπτης (2003), 586.

όταν έπρεπε, γι' αυτό πρέπει πλέον να στερηθεί τα πολιτικά του δικαιώματα. Πρόκειται για επίκληση στη λογική, με επιχείρημα που στηρίζεται στη βάση της ανταπόδοσης: «δοῦναι καί λαβεῖν».

Επίλογος: §34

Στον επίλογο ο κατήγορος επικαλείται το κύρος και το συμφέρον της πόλης, προτάσσοντας το κοινωνικό έναντι του ατομικού καλού και, χρησιμοποιώντας την επίκληση στη λογική, αλλά και το κοινό περί δικαίου αίσθημα των βουλευτών, παρουσιάζεται πεπεισμένος ότι θα καταδικάσουν τον δοκιμαζόμενο βουλευτή. Στον επίλογο ο κατήγορος υποστηρίζει ότι είπε αρκετά εναντίον του Φίλωνα. Προσθέτει όμως ότι άφησε και αρκετά που είχε να πει σε βάρος του. Αυτό είναι μια σοφή τακτική του Λυσία, που αφήνει δικαστές και ακροατές να νομίσουν ότι έχει να πει και άλλα, χειρότερα από αυτά, αλλά λόγω του περιορισμένου χρόνου που διαθέτει για την ανάπτυξη των επιχειρημάτων του και από σεβασμό προς την «υπομονή» και την ανεκτικότητα των παραγόντων της δίκης, τα αφήνει.⁶⁴ Τέλος, δεν παραλείπει να επιτεθεί σκληρά στο ήθος του Φίλωνα τονίζοντας την αρνητική επίδραση της συμπεριφοράς του απέναντι στους πολίτες, καθώς και τη φαλκίδευση της δημοκρατίας, προκειμένου να «εκμεταλλευτεί» την πιο ιερή αξία των Αθηναίων.

⁶⁴ Ράπτης ό. π., 586.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΥΑΝΔΡΟΥ ΔΟΚΙΜΑΣΙΑΣ

Κατατοπιστικό σημείωμα

Το 382 π.Χ.⁶⁵ όταν έγινε εκλογή με κλήρο των εννιά αρχόντων στην Αθήνα εκλέχθηκε επώνυμος άρχων ο Λεωδάμας. Η βουλή, όμως, τον απεδοκίμασε έπειτα από κατηγορία του Θρασύβουλου του Κολλυτέως και τη θέση του έπαιρνε ο επιλαχών εκείνο το χρόνο, που ήταν ο Εύανδρος. Κι αυτός πάλι δοκιμαζόταν, όπως ο πρώτος, με τον ίδιο τρόπο, από τη βουλή κι από το δικαστήριο. Και του Ευάνδρου όμως παρουσιάστηκε κατηγορος, άγνωστος σ' εμάς, που είχε δοκιμασθεί μετά τους τριάκοντα τυράννους. Δεν ήταν μεγαλύτερος από τριανταπέντε χρόνων και ανήκε σε φημισμένη οικογένεια, αφού ο πατέρας του σκοτώθηκε στη Σικελία, οι πρόγονοί του ήταν αντίθετοι με τους Πεισιστρατίδες και όλη η περιουσία του είχε αναλωθεί για τις ανάγκες της πόλεως. Συνήγορος του Ευάνδρου ήταν ο Θρασύβουλος ο Κολλυτεύς, τον οποίο κατηγορεί με σφοδρό πάθος ο απαγγέλλων το λόγο. Το ότι ο Εύανδρος πέρασε από δοκιμασία, το πληροφορούμαστε από τον «Κατά Τιμοκράτους λόγον» του Δημοσθένους (§ 138) κι από το Πάριο Χρονικό, όπου αναφέρεται ότι το 382 επώνυμος άρχων στην Αθήνα ήταν ο Εύανδρος.

Ο λόγος έφθασε ως εμάς ελλιπής. Η αρχή αυτού του λόγου έχει χαθεί.⁶⁶ Περιέχει την αναίρεση των επιχειρημάτων του αντιπάλου στον επίλογο. Λοιπόν, φαίνεται ότι λείπει περισσότερο από το μισό, που περιέχει το προοίμιο, την υπόθεση και την απόδειξη των εγκλημάτων του Ευάνδρου.

Οι βουλευταί επικύρωσαν την εκλογή του Ευάνδρου, επειδή κι η οικογένειά του ήταν από τις άριστες κι ο ίδιος ήταν καλός πολίτης. Ο κατηγορός του ήταν φίλος του αποδοκιμασμένου Λεωδάμαντος και βρίζει με μεγάλη εμπάθεια στην κατηγορία του όχι μόνο τον Εύανδρο, αλλά και τον Θρασύβουλο.

Το ελάχιστο μέρος του λόγου που έφθασε ως εμάς έχει όλες τις αρετές της τέχνης του Λυσίου: Το σμίλεμα των περιόδων, την ευρηματικότητα των επιχειρημάτων και τη ζωντανή διαγραφή του αλαζόνος διώκτη του Ευάνδρου.

⁶⁵ Μοσκόβης (1992), 557-558

⁶⁶ Todd (2000), 271

ΕΠΙΛΟΓΟΣ:

Παρά το γεγονός - όπως προαναφέρθηκε- ότι από το συνολικό λόγο έχει χαθεί το προοίμιο, η πρόθεση, η υπόθεση και η απόδειξη των αδικημάτων του Ευάνδρου, καθώς και οι σχετικές μαρτυρίες, ο ρητορικός αυτός λόγος είναι ιδιαίτερα σημαντικός.⁶⁷

Πιο συγκεκριμένα, στο απόσπασμα του λόγου αυτού χρησιμοποιείται μια σειρά από *έντεχνες πίστεις*: ο κατηγορος ξεκινάει με **επίκληση στη λογική και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**: § 1: *...οὐδ' ἡγούμενος ἀκριβῆ νῦν τήν δοκιμασίαν αὐτούς διά τόν χρόνον ποιήσεσθαι, ἐπειδή σύνοισθα πολλά καί δεινά εἰς αὐτούς ἐξημαρτηκώς, ὧν ἐπιλελῆσθαι καί οὐδ' ἀναμνησθήσεσθαι ἐνίους αὐτῶν νομίζεις.* Συγχρόνως, επιχειρεί μια **captatio benevolentiae** των βουλευτών, καθώς προσπαθεί να τους κολακεύσει (**επίκληση στο ήθος του δέκτη**), αναφέροντας ότι δεν είναι δυνατόν να έχουν ξεχάσει τα αδικήματα που αυτός έχει διαπράξει. Εντύπωση μας κάνει η αμεσότητα της κατηγορίας, καθώς χρησιμοποιεί το β' ενικό πρόσωπο για μία «κατά μέτωπον» κατηγορία, καθώς και η αριστοτεχνική χρήση της **παθοποιίας**, εφόσον ο ίδιος δηλώνει ότι **αγανακτεί** με την υποκριτική στάση του Ευάνδρου και το θράσος που επιδεικνύει με την απαίτησή του να περάσει τη δοκιμασία, αγνοώντας τις αδικίες που έχει διαπράξει εναντίον των συμπολιτών του: *...ὃ δὴ ἔγωγε καί <μάλιστα> ἀγανακτῶ, εἰ ταύτη τῇ ἐλπίδι εἰς ὑμᾶς ἤκει πιστεύων, ὥσπερ ἄλλων μέν τινων ὄντων τῶν ἡδίκημένων, ἐτέρων δέ τῶν ταῦτα διαψηφισμένων, ἀλλ' οὐκ ἀμφοτέρα τῶν αὐτῶν και πεπονθότων καί ἀκουσομένων.*

Στη συνέχεια υιοθετεί απρόσμενα **καταγγελτικό ύφος**, καθώς κατηγορεί τους Αθηναίους ως υπαίτιους της τολμηρής συμπεριφοράς του Ευάνδρου και ως ανόητους και αφελείς. Με **επίκληση στη λογική και επιχείρημα, καθώς και με ιστορικό τεκμήριο**, αιτιολογεί τη στάση του απέναντι στους συμπολίτες του, αναφερόμενος στην περίοδο του ολιγαρχικού καθεστώτος των Τριάκοντα⁶⁸ και στην αμνηστία που δόθηκε μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας: § 2...*αἴτιοι δέ τούτων ὑμεῖς ἐστε· οὐ γάρ ἐνθυμεῖσθε ὅτι οὗτοι μὲν, ὅτε ἡ πόλις ὑπό τῶν Λακεδαιμονίων ἤρχετο, οὐδέ τῆς αὐτῆς δουλείας ὑμῖν μεταδοῦναι ἠξίωσαν, ἀλλά καί ἐκ τῆς πόλεως ἐξήλασαν· ὑμεῖς δέ ἐλευθέραν αὐτήν ποιήσαντες οὐ μόνον τῆς ἐλευθερίας αὐτοῖς ἀλλά καί τοῦ δικάζειν καί*

⁶⁷ Χατζόπουλος (1993), 300

⁶⁸ ό. π., 301

τοῦ ἐκκλησιάζειν περί τῶν κοινῶν μετέδοτε, ὥστε εἰκότως ὑμῶν ταύτην τήν εὐθήειαν καταγιγνώσκειν.

Και δε μένει μόνο σε αυτά. Με μια σφοδρή επίθεση στην § 3, καταγγέλλει τον Εὐάνδρο – και μάλιστα χωρίς να τον κατονομάζει- ὧν εἰς οὗτος, κάνοντας επίθεση στο ήθος του αντιπάλου και κατηγορώντας τον ως ψεύτη και δολοπλόκο, προκαταλαμβάνοντας τους βουλευτές αρνητικά απέναντι στην απολογία του Εὐάνδρου και στηλιτεύοντας το γεγονός ότι δεν έχει λογοδοτήσει για τις πρότερες πράξεις του. Ας μην ξεχνάμε πως ο Εὐάνδρος, είναι επιλαχών για το αξίωμα του επώνυμου άρχοντα και δοκιμάζεται μετά την αποδοκιμασία του Λεωδάμαντα, την οποία προκάλεσε ο Θρασύβουλος.⁶⁹ Προφανώς για τις πράξεις του Εὐάνδρου κατά την περίοδο της ολιγαρχίας είχε γίνει αναφορά στο χαμένο τμήμα του λόγου. Πιο συγκεκριμένα, στην § 3 τον κατηγορεί ότι δεν θα ασχοληθεί σε βάθος με την υπόθεση, αλλά θα αξιοποιήσει την προσφορά της οικογένειάς του στην πόλη και ιδίως στις λειτουργίες, προσπαθώντας να παρουσιάσει τον χαρακτήρα ενός σεμνού και φιλήσυχου πολίτη:... ὧν εἰς οὗτος ὧν οὐκ ἀγαπᾷ εἴ τις αὐτόν ἐᾷ τούτων μετάχειν, ἀλλά καί πρὶν ἐκείνων δοῦναι δίκην πάλιν ἄρχειν ἀξιοῖ. καί νυνί αὐτόν ἀκούω μὲν ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ κατηγορουμένων διά βραχέων ἀπολογήσασθαι, ἐπισύροντα τά πράγματα καί διακλέπτοντα τῇ ἀπολογία τὴν κατηγορίαν, λέξειν δέ ὡς πολλά εἰς τὴν πόλιν ἀνηλώκασι καί φιλοτίμως λελητοურγήκασι καί νίκας πολλὰς καί καλὰς ἐν δημοκρατία νενικήκασι, καί ὅτι αὐτός κόσμιός ἐστι καί οὐχ ὀρᾶται ποιῶν ἅ ἕτεροι ἐνταῦθα τολμῶσιν, ἀλλά τά ἑαυτοῦ πράττειν ἀξιοῖ.

Στη συνέχεια, §§ 4- 6 επιχειρεί να **αντικρούσει** τους προαναφερόμενους ισχυρισμούς και μάλιστα κάνει **επίκληση στο ήθος του ως πομπός**, τονίζοντας την ευκολία του εγχειρήματος: § 4...ἐγὼ δὲ πρὸς τούτους τούς λόγους οὐ χαλεπὸν οἶμαι ἀντειπεῖν· Πράγματι, καταφεύγει ο κατήγορος τόσο στην **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, όσο και στην **επίκληση στη λογική**, χρησιμοποιώντας μια σειρά από **επιχειρήματα**: α) Ο πατέρας του κατήγησε τη δημοκρατία. Ο Ζάκας παρατηρεῖ⁷⁰ πως στα λόγια του κατηγορού πλεονάζει το πολιτικό **πάθος**, αφού ενοχοποιεί τον πατέρα του Εὐάνδρου για την κατάλυση της δημοκρατίας, ενώ δεν είναι από καμιά πηγή γνωστό ούτε το όνομά του, β) Προηγουμένως (§ 4) προσδιόρισε αυτό που τώρα ονομάζει **ήσυχιότητα** ως το **τά ἑαυτοῦ πράττειν**. Ήταν διαδεδομένη στην αρχαιότητα η

⁶⁹ ό. π.

⁷⁰ ό. π.

αντίληψη για την αξία της *οίκειοπραγίας*, την οποία υποστήριζε και ο Σωκράτης. Σε έργα του Πλάτωνα ορίζεται έτσι η σωφροσύνη και η δικαιοσύνη. Στην 5^η §, όμως, αντικρούεται η οικειοθελής ενασχόλησή του με την οικειοπραγία. Με άλλα λόγια κατηγορεί τον Εύανδρο ότι διαφορετικά θα έπραττε, αν τον ευνοούσαν οι περιστάσεις. Αιτιολογεί με ιδιαίτερο σθένος και επιμονή τη θέση του με την αναφορά στο ρόλο εκείνων που τον εμπόδισαν και μέμφεται το χαρακτήρα του εναγομένου. Εφιστά, μάλιστα, την προσοχή των βουλευτών, ώστε να μην τον κρίνουν μόνο για τις τωρινές παρανομίες του, αλλά και για τα παλαιότερα αδικήματά του, χρησιμοποιώντας στο τέλος αποτρεπτική υποτακτική, για να τους προειδοποιήσει, ώστε να μη δώσουν στο δοκιμαζόμενο την εντύπωση ανοήτων: *πρός δέ τήν ήσυχιώτητα τήν τούτου, ὅτι οὐ νῦν δεῖ αὐτόν ἐξετάζειν εἰ σώφρων ἐστίν, ὅτ' αὐτόν οὐκ ἔξεστιν ἀσελγαίνειν, ἀλλ' ἐκεῖνον τόν χρόνον σκοπεῖν, ἐν ᾧ ἔξόν ὀποτέρως ἐβούλετο ζῆν εἴλετο παρανόμως πολιτευθῆναι. τοῦ μὲν γάρ νῦν μηδέν ἐξαμαρτάνειν οἱ κωλύσαντες αἴτιοι, τῶν δέ τότε γενομένων ὁ τούτου τρόπος και οἱ τούτω ἐπιτρέπειν ἀξιοῦντες. ὥστ' ἐάν ἐκ τούτων δοκιμάζεσθαι ἀξιοῖ, ταῦτα χρή ὑπολαμβάνειν, μή εὐήθεις αὐτῷ εἶναι δοκῆτε.*

Στην § 6, με ένα υποθετικό επιχείρημα προσπαθεί να απορρίψει μια ενδεχόμενη χρήση **κινδυνολογίας** για την αναβολή της πατροπαράδοτης θυσίας στο Δία σωτήρα από τον Εύανδρο και τους συνηγόρους του, σε περίπτωση μη εκλογής του Ευάνδρου ως άρχοντα. Πράγματι, καταφεύγει σε ένα **τεκμήριο**, δηλαδή ότι ο χρόνος έχει περάσει προ πολλού και ότι απομένει μόνο μία μέρα για τη θυσία στον Δία σωτήρα, ενώ είναι αδύνατο να συμπληρωθεί σύνθεση δικαστηρίου κατά παράβαση του νόμου: *τάδ' ἐνθυμήθητε, ὅτι πάλαι ὁ χρόνος ἤδη παρελήλυθεν. ἡ γάρ αὔριον ἡμέρα μόνη λοιπή τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐστίν, ἐν δέ ταύτῃ τῷ Δίῃ τῷ σωτήρι θυσία γίνεταί, δικαστήριον δέ παρά τους νόμους ἀδύνατον πληρωθῆναι.* Στην § 7, με μια σειρά **ρητορικών ερωτημάτων** και κάνοντας **επίκληση στο συναίσθημα**, προκαλεί **αισθήματα αγανάκτησης** και προσδίδει **ένταση στο ύφος**: «Αν τούτος πέτυχε να συμβούν όλα αυτά, τι περιμένουμε να κάνει αν εγκριθεί ως άρχοντας, αφού έχει πείσει τους άρχοντες που φεύγουν να παρανομήσουν; Λίγα τέτοια θα κάνει στο διάστημα του έτους που θα είναι άρχων;» *εἰ δέ ταῦτα πάνθ' οὗτος ὥστε γενέσθαι διαπέπρακται, τί προσδοκῆσαι δοκιμασθέντ' αὐτόν ποιήσιν, εἰ τήν ἐξιοῦσαν ἀρχήν πέπεικεν αὐτοῦ ἔνεκα παρανομήσαι; ἄρ' ἂν ὀλίγα τοιαῦτα ἐν τῷ ἐνιαυτῷ διαπράξασθαι;*

Πιο συγκεκριμένα,⁷¹ η θυσία στον Δία σωτήρα ήταν από τις παλαιότερες θεσπισμένες. Προηγουμένως (§ 6) αναφέρθηκε πως η θυσία τούτη δεν είχε τελεστεί, αλλά αμέσως παρακάτω (§ 8, *τόν βασιλέα καί τούς συνάρχοντας τά υπέρ τοῦ μέλλοντος ἄρξιν ἱερά θῦσαι ὡς και πρότερον ἤδη γεγένηται*) τούτο **αναιρείται**. Στην § 8 ο ενάγων καταφεύγει σε **διαζευκτικούς συλλογισμούς**, παροτρύνοντας τους δικαστές να αναλογιστούν: α) ποιο από τα δύο είναι ευσεβέστερο, να προσφέρουν θυσίες ο βασιλιάς και οι συνάρχοντες, για κείνον που πρόκειται να γίνει άρχοντας, όπως έχει συμβεί ως τώρα στο παρελθόν, ή και τούτος, που δεν έχει καθαρά τα χέρια, όπως έχουν μαρτυρήσει όσοι τον γνωρίζουν· και β) τι από τα δύο, ορκιστήκατε να εγκαταστήσετε άρχοντα κάποιον αδοκίμαστο, ή να δοκιμάσετε και να στέψετε τον άξιο της εξουσίας. Πρόκειται για **σοφίσματα του τύπου «άσπρο ή μαύρο»**, προκειμένου να δεσμεύσει τη σκέψη και να εκβιάσει την απόφαση των δικαστών. Εξάλλου,⁷² οι εννέα άρχοντες της Αθήνας ονομάζονταν *θεσμοθέται*, αλλά η ονομασία χαρακτηρίζει κυρίως τους έξι από αυτούς. Οι υπόλοιποι τρεις ήταν ο *βασιλεύς*, ο *πολέμαρχος* και ο *επώνυμος*. Για την ανάληψη του τελευταίου τούτου αξιώματος διεξάγεται η δοκιμασία του επιλαχόντος Ευάνδρου. Πιο συγκεκριμένα: ... *ἔστι δ' ὁμῖν οὐ τοῦτο μόνον σκεπτόεν, ἀλλά και πρότερον εὐσεβέστερον τόν βασιλέα καί τούς συνάρχοντας τά υπέρ τοῦ μέλλοντος ἄρξιν ἱερά θῦσαι, ὡς και πρότερον ἤδη γεγένηται, ἢ και τοῦτον, ὄν οὐδέ καθαρόν εἶναι τάς χεῖρας οἱ εἰδότες μεμαρτυρήκασι, και πότερον ὑμεῖς ὠμόσατε εἰς τήν ἀρχήν ἀδοκίμαστον καταστήσειν, ἢ δοκιμάσαντες τόν ἄξιον τῆς ἀρχῆς στεφανῶσαι.*

Στην § 9 προβαίνει σε **επίκληση στην αυθεντία του νομοθέτη**, ο οποίος θέσπισε το νόμο για τη **δοκιμασία** για να προστατέψει το πολίτευμα, καθώς αναφέρει ότι τον θέσπισε κυρίως για εκείνους που διετέλεσαν άρχοντες επί ολιγαρχίας, επειδή θεωρούσε αισχρό να γίνουν πάλι άρχοντες εκείνοι που εξαιτίας τους καταργήθηκε η δημοκρατία, ενώ την είχαν βλάψει τόσο αισχρά και σκληρά, όταν διετέλεσαν άρχοντες επί ολιγαρχίας: ... *κάκεῖνο <δ'> ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ὁ θεῖς τόν περί τῶν δοκιμασιῶν νόμον οὐχ ἦκιστα περί τῶν ἐν ὀλιγαρχία ἀρξάντων ἐνεκα ἔθηκεν, ἠγούμενος δεινόν εἶναι, εἰ δι' οὗς ἡ δημοκρατία κατελύετο, οὔτοι ἐν τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ πάλιν ἄρξουσι, και κύριοι γενήσονται τῶν νόμων και τῆς πόλεως, ἦν πρότερον παραλαβόντες οὕτως αἰσχροῶς και δεινῶς ἐλωβήσαντο.* Και εστιάζει στην αξία της

⁷¹ ό. π.

⁷² ό. π.

δοκιμασίας **επικαλούμενος τη λογική και το ήθος των δικαστών** και θέτοντάς τους ως αμύντορες και προασπιστές τόσο της δοκιμασίας, όσο και της δημοκρατίας την οποία η πρώτη διασφαλίζει και ενισχύει: *... ὥστ' οὐκ ἄξιον τῆς δοκιμασίας ὀλιγώρως ἔχειν, οὐδέ μικρόν ἡγουμένους τό πρᾶγμα μή φροντίζειν αὐτῆς, ἀλλά φυλάττειν· ἢ τε πολιτεία καί τό ἄλλο πλῆθος τό ὑμέτερον σώζεται.*

Στη 10^η § με **υποθετικό επιχείρημα**, θέτει ως **τεκμήριο ενοχής** και ακύρωσης της εκλογής του ως επώνυμου ἀρχοντα την αναγραφή του ονόματος του Ευάνδρου στους πίνακες (σανίδες) πλάι στο Ἄρμα, εφόσον είχε χρηματίσει ιππέας κατά την περίοδο των Τριάκοντα τυράννων, ακόμη και αν δεν είχε εμφανιστεί κατήγορος: *...καί εἰ μὲν βουλευσῶν νυνὶ ἐδοκιμάζετο καί ὡς ἰππευκότος αὐτοῦ ἐπὶ τῶν τριάκοντα τοῦνομα ἐν ταῖς σανίσι ἐνεγέγραπτο, καί ἄνευ κατηγοροῦ ἂν αὐτόν ἀπεδοκιμάζετε·* Το Ἄρμα,⁷³ ἦταν χάλκινο αφιέρωμα των Αθηναίων σε ανάμνηση της νίκης τους επί των Βοιωτῶν και των Χαλκιδῶν (509 π. Χ.). Ἦταν τοποθετημένο στην Ακρόπολη και γι' αυτό υπάρχει αναφορά του Πausανία (I, 28, 2). Το *ἐν ταῖς σανίσιν* του κειμένου αναφέρεται στις ξύλινες πινακίδες, καλυμμένες με γύψο, στις οποίες αναγράφονταν κάθε είδους δημόσιες ανακοινώσεις (βλ. σχετικά τον *Ἐπὲρ Μαντιθέου* λόγο). Η αναγραφή στις πινακίδες τούτες είχε αυξημένη αποδεικτική ισχύ. Και με ένα **ρητορικό ερώτημα που διεγείρει συναισθήματα ενοχής, με τεκμήριο το γεγονός** της θήτευσής του ως ιππέας και σύμβουλος των Τριάκοντα και ως αμείλικτος δῶκτης του Αθηναϊκού λαού **και λανθάνοντα αξιολογικό χαρακτηρισμό/ επίκληση στο ήθος του δέκτη** καταλογίζει στους κρίνοντες παραλογισμό, αν δεν απορρίψουν την υποψηφιότητα του Ευάνδρου: *...νῦν δέ, ὅτε μή μόνον ἰππευκῶς μηδέ βεβουλευκῶς, ἀλλά καί εἰς τό πλῆθος ἐξημαρτηκῶς φαίνεται, οὐκ ἂν ἄτοπον ποιήσαιτε, εἰ μή τήν αὐτήν γνώμην ἔχοντες περί αὐτοῦ φανεῖσθε;* Επίσης, εδώ καταφεύγει σε **επιδοτικό λόγο «μή μόνον - ἀλλά καί»** και σε **σχῆμα λιτότητας**: *«οὐκ ἂν ἄτοπον εἶη»*, για να πετύχει αβίαστα τη συναίνεση των δικαστών.

Στην § 11, με **επίκληση στη λογική και υποθετικό επιχείρημα**, τονίζει εμφατικά πως, αν εγκριθεί ως βουλευτής με άλλους πεντακόσιους, η μονοετής θητεία του δεν θα του επέτρεπε ατασθαλίες, αν όμως επικυρωθεί η εκλογή του ως επώνυμου ἀρχοντος θα ασκήσει την αρχή αυτή μόνος και έπειτα σαν μέλος της βουλῆς του Αρείου Πάγου θα αποφασίζει σε όλη του τη ζωή για τα σπουδαιότερα ζητήματα: *...καί μὲν δὴ βουλεύειν γε δοκιμασθεῖς πεντακοσιοστός ὦν μετὰ τῶν ἄλλων ἐνιαυτόν ἂν*

⁷³ ό. π.

μόνον ἐβούλευσεν, ὥστε καί εἴ τι ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ ἐξαμαρτάνειν ἐβούλετο, ῥαδίως ἂν ὑπό τῶν ἄλλων ἐκωλύετο. ταύτης δέ τῆς ἀρχῆς ἀξιούμενος αὐτός καθ' αὐτόν ἄρξει, καί μετὰ τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλῆς τόν ἅπαντα χρόνον τῶν μεγίστων κύριος γενήσεται·

Για να καταλήξει με **επίκληση στη λογική και επαγωγικό συλλογισμό** στην § 12 ότι επιβάλλεται μεγαλύτερη αυστηρότητα και λεπτομέρεια για τη διαδικασία της δοκιμασίας για το αξίωμα του επώνυμου ἀρχοντα: ... ὥστε ὑμῖν καθήκειν περί ταύτης τῆς ἀρχῆς ἀκριβεστέραν τήν δοκιμασίαν ἢ περί τῶν ἄλλων ἀρχῶν ποιεῖσθαι. Και συνεχίζει με **δι' αντιθέτου απόδειξη** και αλληπάλληλα **ρητορικά ερωτήματα**, προσπαθώντας να **επικαλεσθεῖ το συναίσθημα** των κρινόντων για την επιτέλεση του καθήκοντός τους, καθώς και την **προσβολή του κοινού περί δικαίου αισθήματος** των πολιτών σε περίπτωση ἐγκρισης του Ευάνδρου στο προαναφερθέν αξίωμα και ειδικότερα στην εκχώρηση αρμοδιότητας εκδίκασης υποθέσεων φόνου, όταν ο ίδιος θα ἔπρεπε να δικάζεται ἀπό τη βουλή του Αρείου Πάγου. Ας μην ξεχνάμε⁷⁴ ότι η εκδίκαση υποθέσεων φόνου ἦταν η κύρια αρμοδιότητα της βουλῆς του Αρείου Πάγου: ...εἰ δέ μή, πῶς οἴεσθε τό ἄλλο πλῆθος τῶν πολιτῶν διακεισεσθαι, ὅταν αἰσθῶνται, ὃν προσῆκε δίκας τῶν ἡμαρτημένων διδόναι, τοῦτον ὑφ' ὑμῶν τοιαύτης ἀρχῆς ἡξιωμένον; καί φόνου δίκας δικάζοντα, ὃν ἔδει αὐτόν ὑπό τῆς ἐν Ἀρείῳ πάγῳ βουλῆς κρίνεσθαι; Επίσης, κλιμακώνει την **επίθεση στο ἦθος του αντιπάλου** και το **συναίσθημα αγανάκτησης** των ακροατῶν **εναντίον του** κατηγορώντας τον και διατυπώνοντας **ρητορικό ερώτημα** ότι δεν ἔχει δικαίωμα να καταχράται το ρόλο του προστάτη των ἐπικληρῶν και τῶν ὀρφανῶν, ἐκείνον που εἶναι υπαίτιος για την ὀρφάνια ὀρισμένων: ...καί πρὸς τούτοις ἴδωσιν ἐστεφανωμένον, καί ἐπικλήρων καί ὀρφανῶν κύριον γεγεννημένον, ὃν ἐνίοις αὐτός ὢν οὗτος τῆς ὀρφανίας αἴτιος γεγένηται;

Στην § 13 ακολουθεῖ την **επίκληση στο συναίσθημα, το ρητορικό ερώτημα** και την **παθοποιία**, επιχειρώντας να εκφοβίσει τους δικαστές (**κινδυνολογία**) με το σκεπτικό ότι ο λαός θα δυσανεστηθεῖ και θα τους θεωρήσει υπαίτιους, αν θυμηθῶν ότι παλαιότερα σύρονταν στο δεσμοτήριο και θανατώνονταν χωρίς δίκη ἢ αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους:... ἄρ' οὐκ ἂν οἴεσθε αὐτούς χαλεπῶς διακεῖσθαι καί ὑμᾶς αὐτῶν αἰτίους ἠγήσασθαι, ὅταν γένωνται ἐν ἐκείνοις τοῖς χρόνοις, ἐν οἷς αὐτῶν πολλοί ἐς το δεσμοτήριον ἀπήγοντο καί ἄκριτοι ὑπό τούτων ἀπόλλυντο καί φεύγειν τήν σφετέρην αὐτῶν ἠναγκάζοντο; Συνεχίζει το **ρητορικό ερώτημα**, το οποίο διευρύνει και προσωποποιεῖ, κάνοντας **επίθεση στο ἦθος του**

⁷⁴ ὁ. π., 302

αντιπάλου και προσωποποιώντας την κατηγορία εναντίον του Θρασύβουλου, ο οποίος εκκίνησε τη διαδικασία της δοκιμασίας αμφισβητώντας το διορισμό του Λεωδάμαντα ως άρχοντα, ώστε να προκριθεί ο Εύανδρος στη θέση του, παρά τις συμφορές που προξένησε στην πόλη: *...κακεῖνο προσενθυμηθῶσιν, ὅτι ὁ αὐτός οὗτος ἀνὴρ Θρασύβουλος αἴτιος γεγένηται Λεωδάμαντά τε ἀποδοκιμασθῆναι καὶ τοῦτον δοκιμασθῆναι, τοῦ μὲν κατήγορος γενόμενος, ὑπὲρ τούτου δὲ ἀπολογήσασθαι παρασκευασάμενος, <εἴ εἰδῶς> ὅπως πρὸς τὴν πόλιν διάκειται καὶ πόσων αἴτιος αὐτῆ κακῶν γεγένηται;*

Και στην § 14 κορυφώνει την **επίκληση στο συναίσθημα**, λέγοντας ότι θα προκαλέσουν το συναίσθημα του **μίσους** από την πλευρά των συμπολιτών τους, σε περίπτωση ενδεχόμενης πειθούς τους (**υποθετικό επιχείρημα**) στο Θρασύβουλο: *...ἢ πειθόμενοι πῶς ἂν οἴεσθε διαβληθῆναι;* Και συνεχίζεται η παράγραφος με την **επίκληση στο συναίσθημα, με αλληπάλληλα υποθετικά ερωτήματα**, καθώς ο ενάγων επικαλείται τη δυσαρέσκεια ολόκληρης της πόλης, αν τον συγκρίνουν ως άρχοντα, καθώς θα αντιληφθούν ότι η απόφασή τους γι' αυτόν δεν ήταν δίκαιη. Και με μία **εντυπωσιακή αντίθεση** μεταξύ των αντιδίκων, καθώς οι δοκιμαζόμενοι αγωνίζονται απέναντι στους δικαστές, ενώ οι δικαστές απέναντι σε ολόκληρη την πόλη, η οποία παρακολουθεί τη γνώμη την οποία θα σχηματίσουν για εκείνη: *...τότε μὲν γάρ ὑμᾶς ὄροντο ὀργισθέντας Λεωδάμαντα ἀποδοκιμάσαι· ἐάν δὲ τοῦτον δοκιμάσῃ, εἴ εἴδονται ὅτι οὐ δίκαια γνώμη περὶ αὐτοῦ κέχρησθε. ἔστι δὲ τούτοις μὲν πρὸς ὑμᾶς ἀγών, ὑμῖν δὲ πρὸς ἅπασαν τὴν πόλιν, ἢ σκοπεῖ νυνὶ τίνα ὑμεῖς γνώμην περὶ αὐτῆς ἔξετε.*

Στην § 15 προβαίνει σε **επίκληση στο ήθος του πομπού**, επιχειρώντας από τη μια πλευρά να απομακρύνει την εντύπωση ότι ο ίδιος κατηγορεί τον Εύανδρο για να φανεί ευχάριστος στον Λεωδάμαντα επειδή είναι φίλος του, ακολουθώντας επίμεμπτη συμπεριφορά και από την άλλη πλευρά να παρουσιαστεί ως υπερασπιστής της πόλης και των πολιτών: *... καὶ μηδεὶς ὑμῶν ἠγείσθω με Λεωδάμαντι χαριζόμενον κατηγορεῖν Εὐάνδρου, ὅτι φίλος ὢν τυγχάνει, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς πόλεως προνοούμενον.* Και αμέσως, με **επίκληση στη λογική** αιτιολογεί τον αμέσως προηγούμενο ισχυρισμό του, χρησιμοποιώντας μάλιστα και **επίκληση στο συναίσθημα, με κινδυνολογία**. Πιο συγκεκριμένα, θεωρεί ότι στον Λεωδάμαντα συμφέρει να επιδοκιμασθεί αυτός, επειδή οι ίδιοι θα κατηγορηθούν πάρα πολύ και θα φανεί ότι αντί για δημοκρατικούς εγκαθιστούν στις αρχές ολιγαρχικούς, καθώς και ότι δικό τους συμφέρον είναι να αποδοκιμάσουν αυτόν, γιατί έτσι θα φανεί ότι και εκείνον δίκαια αποδοκίμασαν:...

ῥάδιον δ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ πράγματος μαθεῖν. Λεωδάμαντι γάρ συμφέρει τοῦτον δοκιμασθῆναι, οὕτω γάρ ὑμεῖς μάλιστα διαβληθήσεσθε, καί δόξετε ἀντί δημοτικῶν ἀνθρώπων ὀλιγαρχικούς εἰς τάς ἀρχάς καθιστάναι· Και με **υποθετικούς συλλογισμούς** αναφέρει ὅτι αν τον απορρίψουν, θα δώσουν την εντύπωση πως δίκαια αποδοκίμασαν και εκείνον, αν ὁμως δεν αποδοκιμάσουν οὔτε αὐτόν, θα φανεί ὅτι οὔτε εκείνον ἐκρίναν δίκαια:... ὑμῖν δέ τόνδε ἀποδοκιμάσαι, δόξετε γάρ κάκεῖνον δικαίως ἂν ἀποδοκιμάσαι· ἐάν δέ μηδὲ τόνδε, οὐδ' ἐκεῖνον δικαίως.

Στην § 16 ο κατήγορος επιχειρεῖ **ανασκευή** των ενδεχόμενων ισχυρισμών του Ευάνδρου, ὅτι η δοκιμασία δεν αφορά μόνο τον ἴδιο, αλλά και ὅσους ἔμειναν στην πόλη και ὅτι θα τους υπενθυμίσει τους ὅρκους και τις συμφωνίες, διότι με αὐτά νομίζει ὅτι θα πάρει ως δοκιμαστές με το μέρος του αὐτοῦ που εἶχαν μείνει στην πόλη. Πιο συγκεκριμένα, καταφεύγει στην **επίκληση στο ἦθος του δέκτη** και στην **κολακεία του πλήθους**, δείχνοντας εμπιστοσύνη στο λαό και αναφέροντας ὅτι ο λαός δεν ἔχει την ἴδια γνώμη για ὅλους ὅσοι ἔμειναν στην πόλη, αλλά για εκείνους που διέπραξαν τα εγκλήματα δείχνει την αυστηρότητα που και ο ἴδιος θεωρεῖ αναγκαία, για τους υπόλοιπους, ὁμως, ἔχει την αντίθετη γνώμη:... Καίτοιγε αὐτόν ἀκούω λέξειν ὡς οὐ περί αὐτοῦ μόνον ἢ δοκιμασία ἐστίν, ἀλλά περί πάντων τῶν ἐν ἄστει μεινάντων, καί τούς ὅρκους καί τάς συνθήκας ὑμᾶς ὑπομνήσειν, ὡς ἐκ τούτων προσληψόμενον αὐτόν δοκιμαστάς τούς ἐν ἄστει μείναντας. ἐγὼ δ' ὑπέρ τοῦ πλήθους βραχέα πρὸς αὐτόν εἰπεῖν βούλομαι, ὅτι ὁ δῆμος οὐ τήν αὐτήν γνώμην ἔχει περί πάντων τῶν ἐν ἄστει μεινάντων, ἀλλά περί μὲν τῶν τοιαῦτα ἐξαμαρτανόντων οἷαν ἐγὼ φημί δεῖν, περί δέ τῶν ἄλλων τήν ἐναντίαν.

Και στην § 17 παρουσιάζει με **επίκληση στη λογική** και **τεκμήριο ιστορικά γεγονότα**, ὅτι η πόλη δεν τίμησε ἀπό ὅσους ἔμειναν καθόλου λιγότερους ἀπό ὅσους κατέβηκαν ἀπό τη Φυλή και κατέλαβαν τον Πειραιά:... τεκμήριον δέ· οὐ γάρ ἔλαττον τούτους ἢ πόλις τετίμηκε τῶν ἐπί Φυλήν ἐλθόντων καί τῶν Πειραιᾶ καταλαβόντων. Και συνεχίζει με **επίκληση στη λογική**, χρησιμοποιώντας ως **μέσο πειθούς επιχειρήμα**, ὅτι εἶναι λογική αὐτή η στάση της πόλεως, διότι τους δεύτερους τους γνωρίζουν μονάχα ἀπό τη διαγωγή τους ἐπὶ δημοκρατίας, πῶς ὁμως, θα συμπεριφέρονταν ἐπὶ ὀλιγαρχίας δεν ἔχουν ἀκόμη προσωπική πείρα. Για τους ἄλλους ὁμως, ἔχουν *αρκετή* πείρα και ἀπό τα δύο καθεστώτα, ὡστε να ἔχουν δικαιολογημένα εμπιστοσύνη σε αὐτούς:... εἰκότως· τούς μὲν γάρ ἴσασιν ὅποιοι τινες ἐν δημοκρατία μόνη γεγένηται, ὅποιοι δ' ἂν τινες ἐν ὀλιγαρχία γένοιτο, οὕτω πείραν εἰλήφασι· παρὰ δέ τούτων ἐκατέρας τῆς πολιτείας ἱκανὴν βᾶσανον ἔχουσιν, ὥστ' εἰκότως πιστεύειν.

Και συνεχίζει στην § 18 με **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, αναφέροντας πως νομίζουν ότι εξαιτίας του Ευάνδρου και των ομοίων του συνελήφθησαν οι πολίτες επί των Τριάκοντα και εκτελέστηκαν, εξαιτίας δε των άλλων που δεν συνελήφθησαν κατόρθωσαν να διαφύγουν. Και δικαιολογεί με **επιχείρημα ως μέσο πειθούς της επίκλησης στη λογική** ότι αν τότε όλοι είχαν την ίδια γνώμη, ούτε εξορία, ούτε επιστροφή και ούτε τίποτε άλλο από όσα συνέβησαν στην πόλη θα γινόταν:... *καί ἡγοῦνται γε διά μέν τούς τοιούτους συλληφθέντας τότε ἀποθανεῖν, διά δε τούς ἄλλους τούς μή συλληφθέντας ἐκφυγεῖν, ἐπεὶ εἴ γε τήν αὐτήν γνώμην ἅπαντες ἔσχον, οὔτ' ἂν φυγή οὔτ' ἂν κάθοδος, οὔτ' ἄλλο οὐδέν ἂν τῶν γεγενημένων τῇ πόλει συνέβη.*

Επίσης, στην § 19 κάνει **επίκληση στο ήθος των δημοκρατικών πολιτών** και συγκεκριμένα στην πρόνοιά τους, καθώς, ενώ ήταν πολλοί νικήθηκαν από τους λίγους του Πειραιά, διότι προτίμησαν να πολιτευθούν μαζί με όσους επέστρεψαν, παρά μαζί με τους Τριάκοντα να είναι δούλοι των Λακεδαιμονίων. Εδώ, σύμφωνα με τον Χατζόπουλο,⁷⁵ αναφέρεται στους πολίτες που παρέμειναν στην Αθήνα κατά το διάστημα των Τριάκοντα. Λόγω της *τούτων προνοίας* ιεράρχησαν πρώτο το συμφέρον της πόλης και για τούτο προτίμησαν να είναι ελεύθεροι μαζί με τους επανελθόντες από τον Πειραιά πολίτες, παρά μαζί με τους Τριάκοντα δούλοι των Λακεδαιμονίων. Το συγκεκριμένο χωρίο αναφέρει επί λέξει:... *ἀλλά καί ὁ ἄλογον δοκεῖ εἶναι παρά τισιν, ὅπως ποτέ πολλοί ὄντες ὑπ' ὀλίγων τῶν ἐν Πειραιεῖ ἠττήθησαν, οὐδαμόθεν ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῆς τούτων προνοίας γεγενῆται· οὔτοι γάρ εἴλοντο μετά τῶν κατελθόντων πολιτεύεσθαι μᾶλλον ἢ μετά τῶν τριάκοντα Λακεδαιμονίοις δουλεύειν.* Και με **επίκληση στη λογική και μέσο πειθούς επιχείρημα και τεκμήριο γεγονότος**, στην § 20 εξηγεί ότι γι' αυτό ακριβώς, αντί γι' αυτούς εδώ, ο λαός ετίμησε αυτούς με τις μεγαλύτερες τιμές, αφού τους εξέλεξε για να τον υπηρετήσουν σαν ἵππαρχοι, στρατηγοί και πρεσβευτές. Και δικαιολογεί την επιλογή τους τονίζοντας ότι ο λαός ποτέ δεν μετάνιωσε γι' αυτούς:... *τοιγάρτοι ἀντί τούτων αὐτούς ὁ δῆμος ταῖς μεγίσταις τιμαῖς τετίμηκεν, ἵππαρχεῖν καί στρατηγεῖν καί πρεσβεύειν ὑπέρ αὐτῶν αἰρούμενοι· καί οὐδέποτε αὐτοῖς μετεμέλησεν.* Και τονίζει, αποδίδοντας **τιμή στο λαό και το αίσθημα της εμπίστευσης και του σεβασμού προς τις επιταγές του**, πως για εκείνους που διαπράξαν πολλά αμαρτήματα καθιερώσανε την υποχρεωτική εξέταση, για τους άλλους δε που δεν έκαναν τίποτε τέτοιο, συνήψαν τις συνθήκες για την αμνηστία. Και στο τέλος παρουσιάζεται, με **επίκληση στο ήθος του πομπού**, εντολοδόχος και

⁷⁵ ό. π., 302

εκφραστής του Αθηναϊκού λαού, μιλώντας εξ ονόματός του:... *καί διά μέν γε τούς πολλά ἐξαμαρτόντας τάς δοκιμασίας εἶναι ἐψηφίσαντο, διά δέ τούς μηδέν τοιοῦτον πράξαντας τάς συνθήκας ἐποίησαντο. τοσαῦτά σοι ἐγώ ὑπέρ τοῦ δήμου ἀποκρίνομαι.* Στην § 21, τώρα, προβαίνει σε **επίκληση στο ήθος του δέκτη**. Επιχειρεί, λοιπόν, να θέσει ένα **ηθικό δίλημμα** στους βουλευτές, θέτοντας μάλιστα ένα **σόφισμα του τύπου άσπρο ή μαύρο**, για την επιλογή του ιδίου ή του Θρασύβουλου:... *Υμέτερον δή ἔργον ἐστίν, ὧ ἄνδρες βουλευταί, σκέψασθαι ποτέρῳ ἂν πειθόμενοι περί τῆς δοκιμασίας ταύτης ἄμεινον βουλευέσεσθε,, πότερον ἐμοί ἢ Θρασυβούλῳ, ὅς αὐτῷ ἀπολογήσεται.* Βέβαια, η σύγκριση είναι ανισομερής, γιατί ο Θρασύβουλος, λόγω της συμμετοχής του στην αποκατάσταση της δημοκρατίας, είναι πρόσωπο αγαπητό και εξιδανικευμένο, άρα το εγχείρημα του πομπού-κατήγορου είναι ιδιαίτερος δύσκολο. Γι' αυτό το λόγο ο ομιλητής κάνει **επίκληση στο ήθος του ιδίου και της οικογενείας του και απολογείται**, χρησιμοποιώντας και **επίκληση στη λογική με μέσο πειθούς γεγονότα και δεδομένα**. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι για τον ίδιο ή τον πατέρα του ή τους προγόνους του δεν μπορεί να πει ο αντίδικος τίποτε που να αποδεικνύει την έχθρα τους στη δημοκρατία. Γιατί ούτε μπορεί να ισχυριστεί ότι ο ομιλών πήρε μέρος στο ολιγαρχικό πολίτευμα (αφού, ύστερα από τους χρόνους που εγκαθιδρύθηκε η ολιγαρχία, συμπλήρωσε το δέκατο όγδοο έτος της ηλικίας του και γράφτηκε στο μητρώο των ανδρών) ούτε μπορεί να πει ότι μετείχε στην ολιγαρχία ο πατέρας του (αφού πολύ πριν από την ίδρυση της ολιγαρχίας έχοντας αξίωμα στο στρατό σκοτώθηκε στη Σικελία). Ας μην ξεχνάμε τη σημασία της ευγενικής καταγωγής, την αξία της οικογενειακής παράδοσης και της προσφοράς της οικογένειας ενός πολίτη στα κοινά, καθώς και την τιμή της αντίστασης στους τυράννους. Όλα αυτά μετρούσαν ιδιαίτερα στη συνείδηση κάθε Αθηναίου πολίτη, δεδομένο που οδηγεί τον ομιλούντα να χρησιμοποιήσει τα παραπάνω επιτεύγματα της οικογενείας και του πατρός του, προξενώντας **συναισθήματα (επίκληση στο συναίσθημα)** εκτίμησης και σεβασμού στους δικαστές, προς τον ίδιο, τον πατέρα του και τους προγόνους του:... *περί μέν οὖν ἐμοῦ ἢ τοῦ πατρός ἢ τῶν προγόνων οὐδέν οὔτος εἶπεῖν ἔξει εἰς μισοδημίαν. οὔτε γάρ ὡς ὀλιγαρχίας μετέσχον (ὑστερον γάρ τῶν χρόνων τούτων ἀνήρ εἶναι ἐδοκιμάσθη), οὔθ' ὡς ὁ πατήρ (πρό γάρ τῶν στάσεων πολύ ἐν Σικελίᾳ ἄρχων ἐτελεύτησεν).* Στην § 22 συνεχίζει την **επίκληση στο ήθος του πομπού και την επίκληση στη λογική, με μέσο πειθούς τα τεκμήρια- επίκαιρα γεγονότα**, λέγοντας ότι δεν μπορεί ο αντίδικος να ισχυρισθεί ότι οι πρόγονοί του υποτάχθηκαν στους τυράννους, γιατί όλο το χρονικό διάστημα πολεμούσαν εναντίον

τους. Ακόμη, δεν μπορεί να ισχυρισθεί ότι την περιουσία τους την απέκτησαν στον πόλεμο και ότι δεν ξόδεψαν τίποτε για την πόλη. Και με αδιάσειστα **τεκμήρια τα αριθμητικά δεδομένα**, τονίζει ότι στον καιρό της ειρήνης η περιουσία τους έφτασε τα ογδόντα τάλαντα και στον καιρό του πολέμου ξοδεύτηκε όλη για τη σωτηρία της πόλεως:... *οὐδ' ὡς οἱ πρόγονοι ὑπὸ τοῖς τυράννοις ἐγένοντο· στασιάζοντες γάρ προς αὐτούς τὸν ἅπαντα χρόνον διετέλεσαν. ἀλλὰ μὲν δὴ οὐδέ τὴν οὐσίαν ἡμᾶς ἐν τῷ πολέμῳ φήσει κτήσασθαι, εἰς δὲ τὴν πόλιν οὐδὲν ἀνηλωκέναι· πᾶν γάρ τούναντίον, ἐν εἰρήνῃ μὲν ὀγδοηκοντατάλαντος ἡμῶν ὁ οἶκος ἐγένετο, εἰς δὲ τὴν τῆς πόλεως σωτηρίαν ἐν τῷ πολέμῳ ἅπας ἀνηλώθη.*

Και ολοκληρώνει στις παραγράφους 23 και 24 την **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, διατυπώνοντας κατηγορίες και χρησιμοποιώντας επίκαιρα γεγονότα ως τεκμήρια**, για να καταδείξει την ανεπάρκεια και την αδυναμία του Θρασύβουλου, καθώς και την αναγκαιότητα τιμωρίας του. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι αυτός, πρώτον, αφού πήρε χρήματα, ανέτρεψε το δημοκρατικό καθεστώς των Βοιωτών και τους στέρησε τη συμμαχία τους. Έπειτα, αναφέρει ότι πρόδωσε τα πλοία τους και έφερε την πόλη σε δυσμενή θέση, ώστε να σκέπτεται για τη σωτηρία της. Τέλος, από τους αιχμαλώτους, που αυτός προκάλεσε τη δυστυχία τους, πήρε εκβιαστικά, όπως οι συκοφάντες τριάντα μνες, απειλώντας ότι δεν θα τους ελευθερώσει αν δεν του δώσουν αυτό το ποσό από δικά τους χρήματα:... *ἐγὼ δε περὶ τούτου τρία ἔξω εἶπεῖν τηλικαῦτα το μέγεθος, ὥστ' ἄξιον εἶναι ἕκαστον ἔργον θανάτου· πρῶτον μὲν ὅτι τὴν ἐν Βοιωτοῖς πολιτείαν χρήματα λαβὼν μετέστησε καὶ τῆς συμμαχίας ἡμᾶς ταύτης ἀπεστέρησεν, ἔπειτα ὅτι παρά τῶν αἰχμαλώτων, οὓς αὐτός ἀπόλεσε, τριάκοντα μνᾶς ἐσυκοφάντησεν, οὐ φάσκων αὐτούς λύσεσθαι, εἰ μὴ τοῦτο αὐτῷ παρά σφῶν αὐτῶν παράσχοιεν.*

Τέλος, κάνει έναν **λογικό, αλλά και συναισθηματικό εκβιασμό στους αποδέκτες του λόγου του, καθώς και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, ζητώντας τους να συγκρίνουν και να αποφασίσουν με βάση τα στοιχεία του βίου του καθενός, ποιον θα εμπιστευθούν. Έτσι, τους θέτει προ των ευθυνών τους και τους ζητεί να προσέξουν την απόφαση που θα λάβουν. Δεν είναι τυχαία εδώ η χρήση της προστακτικής, που πιέζει συναισθηματικά τους βουλευτές, καθώς και η χρήση της φράσης *οὐκ ἐξαμαρτήσεσθε*, που υποδεικνύει τη βαρύτητα της απόφασής τους. Πιο συγκεκριμένα, τους λέει ότι, εφόσον γνωρίζουν πλέον τη ζωή καθενός από τους δύο αντιδίκους, πρέπει να σκεφθούν με βάση όσα ειπώθηκαν, ποιον από τους δύο πρέπει να πιστεύουν σχετικά με τη δοκιμασία του Ευάνδρου, ώστε να μη βγάλουν

λανθασμένη απόφαση:...Συνειδότες οὖν ἡμῶν ἑκατέρῳ τὸν βίον, πρὸς ταῦτα
βουλεύεσθε ὁποτέρῳ χρή πιστεύειν περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας, καὶ οὕτως οὐκ
ἔξαμαρτήσεσθε.

ΚΑΤΑ ΕΠΙΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΜΠΡΕΣΒΕΥΤΩΝ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατατοπιστικό σημείωμα⁷⁶

Άγνωστο ποιος διάβασε τον λόγο αυτό του Επικράτους και άγνωστο ποιοι ήταν οι άλλοι κατηγοροί. Από τον «Περί παραπρεσβείας λόγο» του Δημοσθένους (XIX, § 276) γνωρίζουμε ότι ο Επικράτης μαζί με τους συμπρεσβευτές καταδικάστηκε σε θάνατο: *«Κατά τουτί τό ψήφισμα, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τῶν πρέσβεων ἐκείνων ὑμεῖς θάνατον κατέγνωτε, ὧν εἷς ἦν Ἐπικράτης, ἀνήρ, ὡς ἐγὼ τῶν πρεσβυτέρων ἀκούω, σπουδαῖος καί πολλά χρήσιμος τῇ πόλει καί τῶν ἐκ Πειραιῶς καταγαγόντων τόν δῆμον καί ἄλλως δίκαιος».*

Ο Επικράτης μαζί με τους Θρασύβουλους Στεριαία και Κολλιτέα ανήκε στο φιλοβοιωτικό κόμμα των Αθηναίων κι, όταν ο Τιμοκράτης ο Ρόδιος στάλθηκε από τον χασάπη Τιθραύστην στην Ελλάδα με πολλά χρήματα, εδωροδόκησε πολλούς Έλληνες και κατόρθωσε να συνάψει συμμαχία Αθηναίων, Θηβαίων, Αργείων και Κορινθίων εναντίον της Σπάρτης. Λέγεται ότι και ο Επικράτης πήρε από τα χρήματα αυτά, αν και ο Ξενοφών στα «Ελληνικά» αναγράφει: *«Ἀθηναῖοι δέ καί οὐ μεταλαβόντες τοῦ χρυσοῦ πρόθυμοι ἦσαν εἰς τόν πόλεμον».*

Ο Επικράτης αυτός στάλθηκε πρεσβευτής στην Περσία με άλλους Αθηναίους, κατηγορήθηκε ότι πήρε χρήματα από τους Πέρσες κι εργάστηκε κατά των συμφερόντων της πατρίδας του. Η πρεσβεία στην Περσία πραγματοποιήθηκε το 392 π. Χ. κι η δίκη έγινε πολύ αργότερα, όταν εκυριάρχησε στην Αθήνα το φιλολακωνικό κόμμα, που καταδίωξε και τον Εργοκλέα κι όλους τους φίλους του Θρασυβούλου του Στεριεύως, που σκοτώθηκε στην Άσπενδο της Παμφυλίας το 389 π. Χ. Οι κατηγοροί του Επικράτους ανέβαλαν να υποβάλουν μήνυση εναντίον του έως ότου εκδηλώθηκε στην Αθήνα μετά το θάνατο του Θρασυβούλου αντίδραση εναντίον της μερίδας των βοιωτιαζόντων. Οι κατηγοροί του Επικράτους ήταν πολλοί και μοίρασαν ανάμεσά τους τα διάφορα μέρη της κατηγορίας. Σίγουρα ο πρώτος κατηγορος μίλησε για τους φιλοβοιωτούς και για την πρεσβεία στην Περσία, που είχε γίνει δυο ή τρία χρόνια πριν από τη δίκη, και για τις άλλες ζημίες, που είχαν προκαλέσει, κατά τη γνώμη του κατηγορού, ο Επικράτης κι οι συμπρεσβευτές του. Δε γνωρίζουμε ποια μέρη της

⁷⁶ Μοσκόβης (1992), 575-576

κατηγορίας είχαν μελετήσει οι άλλοι κατήγοροι. Αυτός που απάγγειλε τον τελευταίο λόγο, που ονομαζόταν «επίλογος», ψέγει όλο το κόμμα, στο οποίο ανήκε ο Επικράτης λέγοντας πως όταν κυβερνούσε την πόλη, επέτρεπε στους άρχοντες να κλέβουν τα δημόσια χρήματα, ενώ συγχρόνως όσοι ανήκαν στο κυβερνητικό κόμμα έπαιρναν δώρα βλάπτοντας το κράτος.

Ο λόγος δεν έχει προοίμιο και διήγηση και ανασκευή των επιχειρημάτων του αντιδίκου, επειδή σκοπός εκείνου που τον απάγγειλε ήταν να υποστηρίξει την κατηγορία στο σύνολό της. Έχει όμως γερή δομή, δυνατά επιχειρήματα και αρκετά ρητορικά σχήματα. Η δίκη έγινε στην Ηλιαία. Και ο «Κατά Έπικράτους» δείχνει την άγρια εμπάθεια και την γενική κατάπτωση των πολιτικών ηθών στην Αθήνα εκείνης της εποχής, που έφθειραν τελείως τις υπόλοιπες δυνάμεις του κράτους, παρά τους πύρινους λόγους του Δημοσθένους που δεν κατόρθωσε να ξαναζωντανέψει τα παλιά κλέη του Άστεως. Και σε άλλους λόγους η πικρία του Λυσίου για τον ξεπεσμό της Αθήνας είναι αισθητή, αλλά εδώ φθάνει στο έσχατο όριο της απελπισίας.

Ο προκείμενος λόγος⁷⁷ «Κατά τοῦ Έπικράτους καί τῶν συμπρεσβευτῶν αὐτοῦ» είναι τριτολογία – επίλογος (γι' αυτό και πολύ σύντομος) εναντίον της πρεσβείας που στάλθηκε στην Αθήνα, με αρχηγό τον Επικράτη στην Περσία, για να «πάρει παράταση» η ετερόκλητη συμμαχία Αθηναίων – Θηβαίων- Κορινθίων και Αργείων κατά της Σπάρτης, που είχε συμφωνηθεί από το 395 π. Χ. με πρωτοβουλία και άφθονο «προδοτικό» χρήμα από τα ταμεία των Περσών, που κινδυνεύουν με διάλυση από τα στρατεύματα του γενναίου (και με πανελλήνιες ιδέες και οράματα) βασιλιά της Σπάρτης Αγησιλάου, που από βοηθός των ελληνικών πόλεων της Μικράς Ασίας, καταδυναστευόμενες από το σατράπη Τιθραύστη και απειλούμενες με βαρύτερες ποινές για τη συστράτευσή τους με τον Κύρο εναντίον του αδελφού του Αρταξέρξη, απειλεί την ίδια τη σύσταση του απέραντου και αχανούς αλλά σε παρακμή περσικού κράτους, ως πρόδρομος του Μεγάλου Αλεξάνδρου! *«Οἱ δέ Σπαρτιᾶται ὡς ἤσθοντο τά χρήματα ἐλληλυθότα εἰς τήν Ἑλλάδα και τὰς μεγίστας πόλεις συνεστηκυίας ἐπί πολέμῳ αὐτοῖς, ἐπιπέμπουσι εἰς Ἀγησίλαον Ἐπικυδίδαν»* καταγράφει ο Ξενοφώντας (Ελληνικά, Δ, ΙΙ, 1-3), ενώ ταυτόχρονα «δίνουν και παίρνουν» οι διαδόσεις ότι οι Πέρσες διέφθειραν και εκμαύλισαν τις συνειδήσεις της πολιτικής ηγεσίας των μεγαλύτερων ελληνικών πόλεων, διαβρώνοντας τους με άφθονο περσικό χρυσό.

⁷⁷ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 273-275

Φαίνεται πως στους «διεφθαρμένους» ανήκε και ο Επικράτης, που είναι πρωτοκλασάτο στέλεχος του κόμματος των Βοιωτιαζόντων στην Αθήνα και συγκεντρώνει τα πυρά των φιλολακώνων στην ισχυρή «κόντρα» και την «εκστρατεία της κάθαρσης» που χαρακτηρίζει αυτή την εποχή. Είναι στην ομάδα του Εργοκλή και του Φιλοκράτη, που έχουν εξουδετερωθεί από τους πολιτικούς τους αντιπάλους.

Ο συγκεκριμένος κατηγορος στο πρόσωπο του Επικράτη εξαπολύει «τους μύδρους του» εναντίον όλης της φαύλης παράταξης του ανακεφαλαιωτικά, στην Ηλιαία, καθότι εξειδικευμένα και με συγκεκριμένες κατηγορίες «έβγαλαν τη χολή τους» οι δύο κατηγοροι που προηγήθηκαν στις καταθέσεις τους.

Η πιο πιθανή ημερομηνία αυτής της ομιλίας θα ήταν κάποια στιγμή κατά τη διάρκεια του Κορινθιακού πολέμου (395-387 π.Χ.).⁷⁸

Η δίκη έφτασε στο ακροατήριο ασφαλώς μετά το 392 π. Χ., χρονολογία που συμμετέχει ο Επικράτης στην αποστολή της πρεσβείας των Αθηναίων στη Σπάρτη, και με «δεδικασμένη» τη θανατική ποινή του Εργοκλή και τη δήμευση της περιουσίας του Φιλοκράτη, όλων πρωταγωνιστών και πρωτοκλασάτων στελεχών του κόμματος των Βοιωτιαζόντων στην Αθήνα.

Θεωρείται, λοιπόν, σίγουρη η καταδικαστική απόφαση που πρέπει να εξέδωσε η Ηλιαία σε βάρος του Επικράτη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ:

Ο εκπονητής του λόγου ξεκινάει με **έντεχνες πίστεις** στην πρώτη παράγραφο, κάνοντας αναφορά στο υψηλό ποσοστό των κατηγοριών οι οποίες αναπτύχθηκαν εναντίον του Επικράτους και των συμπρεσβευτών του, καθώς και τον εκβιασμό εκ μέρους του προς εκείνους που ήθελαν να καταστρέψουν άδικα ότι, αν δεν καταδικάσουν εκείνους, που αυτοί τους παρακινούσαν να καταδικάσουν, θα στερήσουν οι πηγές από τις οποίες οι δικαστές παίρνουν το μισθό τους, προκειμένου να προκαλέσει το **συναίσθημα του μένους εναντίον τους**:... *κατηγόρηται μὲν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Ἐπικράτους ἰκανὰ καὶ τῶν συμπρεσβευτῶν: ἐνθυμείσθαι δὲ χρῆ ὅτι πολλάκις ἠκούσατε τούτων λεγόντων, ὅποτε βούλοιντό τινα ἀδίκως ἀπολέσαι, ὅτι, εἰ μὴ καταψηφιεῖσθε ὧν αὐτοὶ κελεύουσιν, ἐπιλείψει ὑμᾶς ἡ μισθοφορὰ.* Ο Επικράτης ανήκει στην παράταξη των φιλοβοιωτών⁷⁹ που έχει δημιουργηθεί στην Αθήνα στις αρχές του

⁷⁸ Todd (2000), 282

⁷⁹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 286.

4^{ου} αιώνα π. Χ. και είχε κάνει τις επαφές με τους Πέρσες στα πλαίσια της συγκρότησης αντισπαρτιατικού μπλοκ από τις πόλεις Θήβα, Αθήνα, Κόρινθο και Άργος. Οι Πέρσες, για να γλυτώσουν από το βασιλιά της Σπάρτης Αγησίλαο – που τους απειλούσε με διάλυση, όταν κλήθηκε να συμπαρασταθεί στις Ιωνικές πόλεις που λεηλατούνταν από τον Αρταξέρξη, γιατί είχαν βοηθήσει τον αδελφό του Κύρο το 401 π. Χ. – στα πλαίσια του δόγματος «διαίρει και βασιλεύει» εξαγόρασαν ουσιαστικά τις ηγεσίες των τεσσάρων μεγαλύτερων Ελληνικών πόλεων και τις έστρεψαν εναντίον της Σπάρτης, οπότε ο Αγησίλαος αναγκάστηκε να επιστρέψει στην πατρίδα του για να την υπερασπισθεί, αφήνοντας λαμπρό πεδίο δόξας πίσω του. Στις δοσοληψίες με τον Πέρση βασιλιά συμμετείχε εκ μέρους των Αθηναίων ο Επικράτης, αρχηγός της επίσημης αποστολής των πρεσβευτών στην Περσία. Ο Ξενοφώντας στα «Ελληνικά» του υποστηρίζει ότι οι Αθηναίοι δεν «καταδέχτηκαν» να πάρουν χρήματα, αλλά φαίνεται πως η αλήθεια είναι διαφορετική και ο Επικράτης «λαδώθηκε» κανονικότατα. Αποδείξεις συγκεκριμένες γι' αυτό αναφέρθηκαν από τον κύριο κατηγορο και κατά τη δευτερολογία. Ο ομιλών καταθέτει τρίτος κατά τη διαδικασία της δίκης «Κατά του Επικράτους» και ο καταγγελτικός του λόγος είναι ο επίλογος του κατηγορητηρίου, γενικότερος ασφαλώς και αναφερόμενος εναντίον όλης της παράταξης των «βοιωτιαζόντων», που ... χρηματοδοτήθηκε για τη σύμπτυξή της από τον πακτωλό των περσικών χρημάτων που είχαν εκμαυλίσει τις συνειδήσεις των πολιτικών αυτής της ιστορικής περιόδου, κατά την οποία διεξήχθη ο Βοιωτικός ή Κορινθιακός πόλεμος (296 – 392 π. Χ.)

Ο παρακείμενος χρόνος «κατηγορηται», το σύστοιχο αντικείμενο «ικανά» και το δεύτερο αμτικείμενο του ρήματος «των συμπρεσβευτών» ως έναρξη του καταγγελτικού λόγου «Κατά του Επικράτους» αποδεικνύει ότι: α) την ολοκληρωμένη καταγγελία εναντίον του Επικράτη εκφώνησε προηγουμένως άλλος κατηγορος, β) υπήρξε ασφαλώς και δευτερολογία, γ) ο παρών λόγος είναι ο επίλογος των καταγγελιών, μάλιστα επικεντρωμένος εναντίον όλης της παράταξης στην οποία ανήκει ο Επικράτης και έχει, επομένως, σαφή πολιτικό χαρακτήρα, προερχόμενος από κατηγορούς πολιτικούς που ανήκουν στο φιλολακωνικό κόμμα, δ) υπάρχουν συγκατηγορούμενοι με τον Επικράτη στο εδώλιο του κατηγορουμένου (οι συμπρεσβευτές του στην Περσία). ε) Δικαιολογείται. Επομένως, να «μπαίνει» ο κατηγορος «in media res» (κατευθείαν στο θέμα), χωρίς ύπαρξη από πλευράς αρχιτεκτονικής του λόγου, προοιμίου, συγκεκριμένων καταγγελιών εναντίον του κατηγορουμένου και αναίρεσης των *επιχειρημάτων* του.

ἠκούσατε τούτων λεγόντων... μισθοφορά.⁸⁰ Όταν «οι ανήθικοι μιλούν για ηθική», βρίσκουν κάτι για τους ακροατές τους που Να τους αγγίζει προσωπικά. Τότε γίνονται πειστικότεροι. Ο Επικράτης, αρχοντας σε ρόλο κοινού συκοφάντη, καταγέλλοντας ψευδώς συμπολίτες του, για να πετύχει την καταδίκη τους και την ... εξυγίανση της κοινωνίας, επικαλείται την ανάγκη της αυστηρής τους τιμωρίας και της δήμευσης της περιουσίας τους, γιατί αλλιώς δε θα υπήρχαν χρήματα να πάρουν το μισθό τους οι δικαστές: Στο μεταξύ, σε ρόλο τελείως αποπροσανατολιστικό ως άγγελος της κάθαρσης, «εισπράττουσι πολύ πλείον αργύριον παρά των φανερώς εξημαρτηκότων» και έχουν δημιουργήσει τεράστιες περιουσίες (οι συγκεκριμένοι κατηγοροί) με την εξαγορά και τον εκμαυλισμό τους από τους Πέρσες!

Στη δεύτερη παράγραφο ξεκινάει με **επίκληση στη λογική** και με το **τεκμήριο** του δεδομένου ότι δεν υπάρχουν τώρα χρήματα, άρα το πλήθος των δικών και η από αυτές προερχόμενη ντροπή αφορά τους ίδιους, όμως την ωφέλεια την απολαμβάνουν αυτοί και συνεχίζει με το **επιχείρημα** ότι γνωρίζουν από πείρα ότι, όταν αυτοί και οι λόγοι τους γλινονται αιτία να ψηφίσουν αυτοί σύμφωνα με το δίκαιο, εύκολα παίρνουν χρήματα από αυτούς που αδικούν: *καὶ νῦν οὐδὲν ἤττον ἐνδεῖ: ὅστε τὸ μὲν πάθος καὶ ἡ αἰσχὺνη διὰ τούτων ὑμῖν γίγνεται, ἢ δ' ὠφέλεια τούτοις: πεπειράνται γὰρ ὅτι, ὅποταν οὗτοι καὶ οἱ τούτων λόγοι δοκῶσιν αἴτιοι εἶναι ψηφιεῖσθαι ὑμᾶς παρὰ τὸ δίκαιον, ῥαδίως παρὰ τῶν ἀδικούντων χρήματα λαμβάνουσι.*

Στην τρίτη παράγραφο κλιμακώνει επίθεση, με ένα **υποθετικό επιχείρημα** ως μέσο πειθούς της **επίκλησης στη λογική**, καθώς και **επίκληση στο συναίσθημα**, εφόσον χρησιμοποιεί **ρητορικό ερώτημα**, διερωτώμενος ποια ελπίδα σωτηρίας πρέπει να έχει κανείς, όταν η σωτηρία ή η καταστροφή της πόλεως εξαρτάται από την ύπαρξη των χρημάτων, ενώ αυτά τα φυλάσσουν οι διορισμένοι από αυτούς, οι (δήθεν) τιμωροί αυτών που αδικούν, οι οποίοι τα κλέβουν και τα παίρνουν από εκείνους που αδικούν, βλάπτοντας τα συμφέροντα της πόλεως: *καίτοι τίνα χρῆ ἐλπίδα ἔχειν σωτηρίας, ὅποταν ἐν χρήμασιν ἢ καὶ σωθῆναι τῇ πόλει καὶ μὴ, ταῦτα δὲ οὗτοι, φύλακες ὑφ' ὑμῶν καταστάντες, οἱ τῶν ἀδικούντων κολασταί, κλέπτωσί τε καὶ καταδωροδοκῶσι;*

Σπουδαία αποτίμηση του διαχρονικού φαινομένου της διαφθοράς στα υψηλά κλιμάκια και πόστα μιας ιεραρχημένης κοινωνίας.⁸¹ «Οὐδὲν κακὸν νόμισμα, οἶον

⁸⁰ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 287-288

⁸¹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 288

ἄργυρος, ἔβλασταν ἀνθρώποις», επισημαίνει στην «Αντιγόνη» ο Σοφοκλής, κι αν από τη νόσο της φιλαργυρίας προσβληθούν οι «φύλακες» και οι «εγγυητές» της προστασίας των συμφερόντων του λαού, επειδή λόγω του αξιώματος τους έχουν μεγάλα περιθώρια να αδικούν, τότε οι καταχρήσεις τους δεν έχουν όριο και ο εκμαυλισμός τους έχει σοβαρότατες συνέπειες για όλο το κράτος. Γιατί, όπως επισημαίνει αλλού ο Λυσίας, άλλο είναι να κλέβει ένα κλεφτρόνι κι άλλο να κλέβουν οι ἄρχοντες. «Οἱ μὲν γὰρ κλέπτουσι ἢ τοιχωρυχοῦσι, οἱ δὲ καὲ πόλεις ὅλας ἔξανδραποδίζονται ἔνεκα χρημάτων», σημειώνει.

Αυτή η διαφθορά των αρχόντων, φαινόμενο πολύ διαδεδομένο στην αρχαία Ελλάδα -όπως και σε πολλούς τομείς της σύγχρονης πραγματικότητας οριζόντια ανά την υφήλιο- παρά τις αυστηρότατες ποινές που πρόβλεπε η νομοθεσία με την επιβολή της ποινής του θανάτου και της δήμευσης της περιουσίας των δραστών και των παιδιών του, και παρά τους μηχανισμούς ελέγχου και διαφάνειας, αφού κάθε ἄρχοντας στην αρχαία Αθήνα με τη διαδικασία της «ευθύνης» λογοδοτούσε ενώπιον της Βουλής και του λαού για τον τρόπο που άσκησε την εξουσία και διαχειρίστηκε το δημόσιο χρήμα, ήταν κατά τον Πλάτωνα ο ουσιαστικότερος λόγος που αποθάρρυνε τους φιλοσόφους να ασχοληθούν με την πολιτική, αφού «οὐ γὰρ βούλονται κεκλῆσθαι μισθωτοὶ φανερῶς λαμβάνοντες μισθόν, οὐδὲ βούλονται κεκλῆσθαι κλέπται λάθρα λαμβάνοντες ἀπὸ τῆς ἀρχῆς».

Το μεγάλο πρόβλημα με τα προκλητικά οικονομικά σκάνδαλα, τις «μίξεις», τις... προμήθειες, τις πάσης φύσεως καταχρήσεις και τη διάχυτη διαφθορά που χαρακτηρίζει το δημόσιο βίο τότε και τώρα, οριζόντια και κάθετα στην ιστορία των λαών, έχει απαξιώσει σε ανησυχητικό βαθμό την πολιτική, καθώς οι λαοὶ κάτω από φιλελεύθερα ή δικτατορικά καθεστώτα «στενάζουν», ενώ η Εξουσία παντού καλοπερνά, χρηματιζόμενη κρυφά και φανερά, σε βαθμό που οι Λατίνοι ἔλεγαν για τη... γυναίκα του Καίσαρα ότι «δεν πρέπει να είναι αλλά και να φαίνεται τίμια» και οι Έλληνες διερωτιόνταν «ποιος θα μας φυλάξει από τους φύλακες».

(Το ρ. δωροδοκέω -ῶ = δωροδοκούμε, δέχομαι δώρα, ενώ το ρ. δωροδοκέομαι -οῦμαι = δωροδοκώ, διαφθείρω κάποιον με χρήματα).

Και συνεχίζει με **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, καταγγέλλοντας** ότι δεν τους βλέπουν τη δεδομένη χρονική στιγμή να αδικούν για πρώτη φορά, αλλά και προηγουμένως είχαν δικαστεί επειδή ἔπαιρναν δώρα: *καὶ οὐ νῦν πρῶτον ὄφθησαν ἀδικοῦντες, ἀλλὰ καὶ πρότερον ἤδη δῶρων ἐκρίθησαν.*

Επίσης, στην 4 παράγραφο χρησιμοποιεί **επίκληση στο συναίσθημα** προκαλώντας **συναισθηματική πίεση** στους δικαστές, με καταγγελία της κρίσης τους και χρησιμοποιώντας ως τεκμήριο το γεγονός ότι για το ίδιο αδίκημα καταδίκασαν τον Ονομάσαντα, αυτούς, όμως, τους αθώωσαν, ενώ ο ίδιος άνθρωπος τους κατηγορούσε όλους και οι ίδιοι μάρτυρες κατέθεσαν εναντίον τους, χωρίς να έχουν ακούσει από άλλους, αλλά αυτοί οι ίδιοι ήταν οι μεσολαβητές γι' αυτούς, σχετικά με τα χρήματα και τα δώρα: <δ> *καὶ ὑμῖν ἔχω ἐπικαλέσαι ὅτι τοῦ αὐτοῦ ἀδικήματος Ὀνομάσαντος μὲν κατεψηφίσασθε, τούτου δὲ ἀπεψηφίσασθε, τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς ἀπάντων κατηγοροῦντος καὶ τῶν αὐτῶν καταμαρτυρούντων, οἳ οὐχ ἑτέρων ἤκουσαν, ἀλλ' αὐτοὶ ἦσαν οἱ περὶ τῶν χρημάτων καὶ τῶν δώρων πρὸς τούτους πράττοντες.*

*ὃ καὶ ἡμῖν ἔχω ἐπικαλέσαι.*⁸²

Ο Επικράτης και οι συμπρεσβευτές του είχαν καθίσει ξανά στο εδώλιο του κατηγορουμένου για τις οικονομικές τους απάτες, μάλιστα με μάρτυρες που ήταν οι ίδιοι αποδεδειγμένα θύματα του εκβιασμού τους. Τώρα, ο κατήγορος κάνει ευθεία επίθεση εναντίον των δικαστών, που με ατράνταχτα στοιχεία σε βάρος των καταχραστών καθίζουν στο σκαμνί όσους τους καταγγέλλουν, ενώ τους διεφθαρμένους άρχοντες τους αθώωνουν στα πλαίσια της συναλλαγής και των... διαπλεκομένων συμφερόντων τους. (Από ρητορική τέχνη έχουμε «ήθος του λέγοντος» με την κριτική που ασκεί στις αποφάσεις των δικαστών και «ήθος του αντιπάλου» με την αναφορά στη διαφθορά των κατηγορουμένων αρχόντων).

Στην 5^η παράγραφο ακολουθεί την **επίκληση στη λογική, με υποθετικούς συλλογισμούς**, που στηρίζονται στην **κοινή λογική και σε κοινούς τόπους**, όταν λέει ότι όλοι γνωρίζουν πως, όταν τιμωρούν αυτούς που δεν είναι καλοί ρήτορες, η τιμωρία τους δεν θα γίνει εμπόδιο για να μην τους αδικούν, αλλά, όταν τιμωρούν τους ισχυρούς, τότε όλοι θα πάψουν να τους αδικούν: *καίτοι τοῦτο ἅπαντες ἐπίστασθε, ὅτι οὐχ ὅταν τοὺς μὴ δυναμένους λέγειν κολάζητε, τότε ἔσται παράδειγμα τοῦ μὴ ὑμᾶς ἀδικεῖν, ἀλλ' ὅπoταν παρὰ τῶν δυναμένων δίκην λαμβάνητε, τότε πάντες παύσονται ἐπιχειροῦντες εἰς ὑμᾶς ἐξαμαρτάνειν.*

*τότε ἔσται παράδειγμα τοῦ μὴ ἡμᾶς ἀδικεῖν, ὅπoταν παρὰ τῶν δυναμένων δίκην λαμβάνητε:*⁸³

⁸² ό. π., 289

⁸³ ό. π., 289-290

Προσφέρουν τα μέγιστα στην υπόθεση της δικαιοσύνης - σημειώνει ο κατηγορος - οι δικαστές που ανεπηρέαστοι τιμωρούν τους υψηλά ιστάμενους (τους δυναμένους) για αποδεδειγμένες καταχρήσεις κι όχι όταν... εξαντλούν την αυστηρότητά τους στους ανώνυμους και τα κλεφτρόνια της... λαχαναγοράς, ενώ με τους διεφθαρμένους άρχοντες «τα κάνουνε πλακάκια», εξασφαλίζοντας σ' αυτούς προκλητικά την ατιμωρησία και αποδίδοντάς τους «λευκούς» στην κοινωνία. Έτσι ναρκοθετούν τα θεμέλια της κοινωνίας και δεν παρέχουν «παραδείγματα αποφυγής» στο λαό, στους εξουσιαζόμενους. Αυτή η επισήμανση είναι κυρίαρχη σε πλείστους λόγους του Λυσία, που οπωσδήποτε εκφράζει τη δικαιολογημένη οργή και αγανάκτηση ή τη μεγάλη του πικρία γιατί, ενώ έχει προσφέρει το εργοστάσιο κατασκευής ασπίδων και πολλά χρήματα στην Αθηναϊκή πολιτεία σε πλείστες όσες «εισφορές», έμεινε σε όλη τη ζωή «μέτοικος», ενώ διεφθαρμένοι δούλοι απόκτησαν το δικαίωμα του Αθηναίου πολίτη - άκρως τιμητικό - με ιδιαίτερο «προσόν» τη συναλλαγή τους με την εξουσία, όπως ο Νικόμαχος, Αγόρατος κλπ., που σχολιάστηκε στους ομώνυμους Λόγους.

Τις ίδιες απόψεις εκφράζει θαρρετά ο Λυσίας (μέσω των κατηγορών, για τους οποίους γράφει τους καταγγελτικούς του λόγους) και για τους κατηγορούμενους που ανήκουν στην υψηλή κοινωνική τάξη, γιατί έχει διαπιστώσει ότι τους μεταχειρίζονται διαφορετικά, σχεδόν μόνιμα ευνοϊκά έως προκλητικά χαριστικά, σε βαθμό που στον «Αδύνατο» ξεσπά με τη διαχρονικά ισχύουσα ρήση «οί μὲν πλούσιοι τοῖς χρήμασι ἐξωνοῦνται τούς κινδύνους», αιώσιο κόλαφο κατά των δικαστών, που «τα πιάνουν» και αιώσια αποτίμηση του ρόλου του χρήματος, καθώς με τη διαβρωτική του ισχύ εξασφαλίζει στους πάσης φύσεως αμαρτωλούς ακόμη και «συγχωροχάρτι» για τον παράδεισο!

Στην 6^η παράγραφο, με **επίκληση στη λογική**, θέτει ένα επιχειρήμα, με αποδεικτέα θέση ότι τώρα βρίσκονται σε ασφάλεια αυτοί που κλέβουν το δημόσιο. Και ως αποδεικτικό υλικό χρησιμοποιεί τα υποθετικά επιχειρήματα ότι, αν ξεφύγουν της προσοχής τους μπορούν να απολαμβάνουν με άνεση εκείνα που έκλεψαν, αν πάλι αποκαλυφθούν, ή εξαγοράζουν τον κίνδυνο με ένα μέρος των κλοπιμαίων ή, αν εμπλακούν σε δίκη, σώζονται με την οικονομική τους ισχύ: *νῦν δ' ἀσφαλῶς αὐτοῖς ἔχει τὰ ὑμέτερα κλέπτειν. ἐὰν μὲν γὰρ λάθωσιν, ἀδεῶς αὐτοῖς ἔξουσι χρῆσθαι: ἐὰν δὲ ὀφθῶσιν, ἢ μέρει τῶν ἀδικημάτων τὸν κίνδυνον ἐξεπρίαντο, ἢ εἰς ἀγῶνα καταστάντες τῇ αὐτῶν δυνάμει ἐσώθησαν.*

*νῦν αὐτοῖς ἀσφαλῶς ἔχει τὰ ὑμέτερα κλέπτειν.*⁸⁴

Με τη στάση των δικαστῶν ἐναντι των κλεπτῶν των προερχομένων ἀπὸ την «ἀρχουσα τάξη» και την ατιμωρησία τους, οι μεγαλοαπατεῶνες πολλαπλασιάζονται, επισημαίνει ο κατήγορος, ἀφοῦ ἢ εξασφαλίζουν «απαλλακτικὸ βούλευμα» (διαφθείροντας και τους δικαστές) στη φάση της προανάκρισης ἢ εξαγοράζουν τη μικρὴ κατὰ κανόνα ποινὴ με ελάχιστα κλοπιμαία και διάγουν την υπόλοιπη ζωὴ άνετοι.

• Περίτεχνη εἶναι ἐδῶ ἀπὸ ἀποψη ὕφους του Λυσία η χρήση διπλοῦ «γνωμικοῦ» ἀόριστου (ἐξεπρίαντο - ἐσώθησαν), που ισοδυναμεί με ενεστώτα. Αποδεικνύει ὅτι η διαπλοκὴ κατηγορουμένων ευγενικῆς καταγωγῆς και με μεγάλη οικονομικὴ επιφάνεια - συνήθως προϊόν οικονομικοῦ εγκλήματος - και δικαστῶν εἶναι στοιχεῖο κοινωνικῆς παθογένειας και «κρίσης θεσμών» ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων, κυριαρχεί στο παρόν (στην ἐν λόγω δίκη) και ἔχει μεγάλη προοπτικὴ στην προβολὴ του χρόνου, δηλητηριάζοντας σκανδαλωδῶς τη δημόσια ζωὴ της κάθε χώρας. (Ο ἀόριστος χρόνος γι' αὐτὸ ακριβῶς λέγεται τότε «γνωμικός», ἀφοῦ ἐπέχει θέσει «αποφθέγματος», «ρητοῦ» ἢ «γνωμικοῦ» με διαχρονικὴ ἰσχὺ και σημασία).

Και προβαίνει σε **ἐπίκληση του ἠθους του δέκτη** (δικαστῶν), ἐπίσημαίνοντάς τους το χρέος τους να τους τιμωρήσουν σκληρά, για να δημιουργήσουν παράδειγμα στους ἄλλους να εἶναι δίκαιοι: *νῦν τοίνυν, ὧ ἄνδρες δικασταί, παράδειγμα ποιήσατε τοῖς ἄλλοις δικαίοις εἶναι, παρὰ τούτων δίκην λαβόντες.*

Στην 7^η παράγραφο χρησιμοποιεῖ **ἐπίκληση στο συναίσθημα**, ασκώντας **συναισθηματικὴ φόρτιση** στους δικαστές και εντείνοντας το αἶσθημα ευθύνῆς τους, καθῶς αναφέρει ὅτι ἔχουν ἐρθεῖ ὅλοι οι πολιτικοί, ὄχι για να ακούσουν τους κατηγοροῦς, ἀλλὰ για να μάθουν την ἀπόφαση που θα εκδώσουν οι δικαστές για ὅσους ἀδικούν: *ἤκουσι δὲ πάντες οἱ τὰ τῆς πόλεως πράττοντες οὐχ ἡμῶν ἀκροασόμενοι, ἀλλ' ὑμᾶς εἰσόμενοι ἦντινα γνώμην περὶ τῶν ἀδικούντων ἔξετε.*

*ἤκουσι πάντες οἱ τὰ τῆς πόλεως πράττοντες.*⁸⁵

Η φράση «πράττω τὰ τῆς πόλεως» σημαίνει ασχολούμαι με την πολιτικὴ. Την διεξαγόμενῃ δίκη -σημειώνει ο κατήγορος- την παρακολουθεῖ πλήθος Αθηναίων πολιτικῶν με ἐξαιρετικὸ ενδιαφέρον, ὄχι για να ακούσουν τις «καραμπινάτες» ἀπάτες του Επικράτη, ἀλλὰ για να ακούσουν την επιβληθησόμενη ποινὴ. Γιατί, ἀν ἀθωωθεί,

⁸⁴ ὁ. π., 290-291

⁸⁵ ὁ. π., 291

θα ανοίξει διάπλατα και γι' αυτούς ο δρόμος της απάτης και των οικονομικών καταχρήσεων, λόγω της ατιμωρησίας που θα έχει εξασφαλίσει ο Επικράτης. Αν όμως τον καταδικάσουν σε θάνατο, θα «ψαλιδίσουν τα όνειρα του εύκολου και γρήγορου πλουτισμού τους».

Και με **επίκληση στη λογική και υποθετικούς συλλογισμούς**, οδηγείται στο συμπέρασμα ότι, αν αθώωσουν τους κατηγορουμένους, θα πιστέψουν πως δεν υπάρχει καμία επίπτωση σε αυτούς, αν επωφελούνται ζημιώνοντας το δημόσιο, αν, όμως, τους καταδικάσουν και τους επιβάλουν την ποινή του θανάτου, με την ίδια ψήφο και τους άλλους θα συνετίσουν περισσότερο και αυτούς θα τους έχουν τιμωρήσει: *ὥστ' εἰ μὲν ἀποψηφιεῖσθε τούτων, οὐδὲν δεινὸν δόξει αὐτοῖς εἶναι ὑμᾶς ἐξαπατήσαντας ἐκ τῶν ὑμετέρων ὠφελεῖσθαι: ἐὰν δὲ καταψηφισάμενοι θανάτου τιμήσητε, τῇ αὐτῇ ψήφῳ τοὺς τε ἄλλους κοσμιωτέρους ποιήσετε ἢ νῦν εἰσι, καὶ παρὰ τούτων δίκην εἰληφότες ἔσεσθε.*

Στην 8^η παράγραφο, απευθυνόμενος στους δικαστές χρησιμοποιεί **επίκληση στη λογική**, με **υποθετικό επιχείρημα** και με **παραχωρητική πρόταση** ότι, κι αν ακόμη, χωρίς να τους φέρουν στο δικαστήριο, και χωρίς να ακούσουν την απολογία τους, τους επέβαλλαν τη θανατική ποινή, ακόμη και τότε δεν θα καταδικάζονταν χωρίς δίκη, αλλά θα τους επιβαλλόταν η αρμόζουσα ποινή: *ἡγοῦμαι δ', ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, οὐδ' εἰ μὴ προθέντες αὐτοῖς κρίσιν, ἢ ἀπολογουμένων μὴ ἐθελήσαντες ἀκοῦσαι, καταψηφισάμενοι τῶν ἐσχάτων τιμήσαιτε, οὐκ ἂν ἀκρίτους αὐτοὺς ἀπολωλέναι, ἀλλὰ τὴν προσήκουσαν δίκην δεδωκέναι.*

*ἡγοῦμαι, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, οὐκ ἂν ἀκρίτους ἀπολωλέναι, ἀλλὰ τὴν προσήκουσαν δίκην δεδωκέναι:*⁸⁶

Βάσει της κείμενης νομοθεσίας η Ηλιαία -γιατί εκεί εκδικάζεται η υπόθεση, όπως φαίνεται από την επίκληση «ἄνδρες Ἀθηναῖοι» και όχι «ὃ βουλή» ή «ὃ ἄνδρες δικασταί»- τα οφθαλμοφανή αδικήματα μπορούσαν να επισύρουν και τη μέγιστη των ποινών χωρίς παραπομπή σε άλλο ανώτερο δικαστήριο. Οι κατηγορούμενοι δηλαδή «καταψηφίζονται ἀκρίτοι».

Ο συγκεκριμένος κατηγορος του Επικράτη ζητά από την Ηλιαία να παραπεμφθούν ο Επικράτης και οι συμπρεσβευτές του (στην Περσία για τη συγκρότηση της αντισπαρτιατικής συμμαχίας) σε ακροαματική διαδικασία με το

⁸⁶ ό. π. , 291 -292

δικαίωμα να απολογηθούν δημόσια για τις πράξεις τους και δεν τον ικανοποιεί ακόμη και η εσχάτη των ποινών αν του επιβληθεί από την Ηλιαία χωρίς άλλη δίκη.

(Σίγουρα αυτό το απαιτεί ο κατηγορος γιατί, σημαίνον πρόσωπο του νέου φιλολακωνικού κόμματος, θέλει να πάρει μεγάλη δημοσιότητα η δίκη για να εξευτελίσει και να διαπομπεύσει σ' όλο το Αθηναϊκό κοινό ολόκληρη τη... δημοκρατική παράταξη των «βοιωτιαζόντων», που σ' αυτή την πολιτική περίοδο έκανε μεγάλη στροφή και συνεργάζεται με τους Θηβαίους, συμπτύσσοντας την πιο παράλογη και ετερόκλητη συμμαχία, αφού οι Θηβαίοι και «εμήδισαν» στα πλαίσια των περσικών πολέμων και «πρόσφατα» ήταν οι πιο σκληροί (μαζί με τους Κορινθίους) εχθροί των Αθηναίων καθόλη τη διάρκεια του 27ετούς Πελοποννησιακού πολέμου. Συνάγεται, λοιπόν, ότι αυτή η... συμπαράταξη είναι καθόλα ύποπτη και κρύβει οικονομικές δοσοληψίες με την περσική αυλή και εξαγορά του δημοκρατικού κόμματος -μέσω του Επικράτη- από τους Πέρσες, προαιώνιους εχθρούς της Ελλάδας.

Και συνεχίζει την **επιχειρηματολογία** του, χρησιμοποιώντας τους **κοινούς τόπους** ότι δεν δικάζονται χωρίς δίκη αυτοί, για τους οποίους αποφασίζουν όσοι έχουν προσωπική άποψη για τα αδικήματά τους, αλλά όσοι δεν περάσουν από την ακροαματική διαδικασία συκοφαντημένοι από τους εχθρούς τους για πράγματα που εσείς δεν γνωρίζετε: *οὐ γὰρ οὗτοι ἄκριτοί εἰσι, περὶ ὧν ἂν ὑμεῖς εἰδότες τὰ πραχθέντα ψηφίσησθε, ἀλλ' οἵτινες ἂν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν διαβληθέντες περὶ ὧν ὑμεῖς μὴ ἴστε, ἀκροάσεως μὴ τύχωσι.* Και στο τέλος θέτει **τεκμήρια – μαρτυρίες**, αναφέροντας ότι εναντίον τους μαρτυρούν τα ίδια τα πράγματα και ότι οι ίδιοι είναι αυτήκοοι μάρτυρες εναντίον τους ότι διέπραξαν αδικίες: *τούτων δὲ τὰ μὲν πράγματα κατηγορεῖ, ἡμεῖς δὲ καταμαρτυροῦμεν.*

Και εξακολουθεῖ στην παράγραφο 9 την **επίκληση στη λογική**, με μέσα πειθούς **υποθετικά επιχειρήματα, καθώς και επίκληση στο συναίσθημα και κινδυνολογία**, όταν τονίζει ότι δεν φοβάται αυτό, ότι δηλαδή θα τους αθώσουν, αν θα ακούσουν την απολογία τους, αλλά νομίζει ότι δεν θα έχουν τιμωρηθεί αντάξια για τα εγκλήματά τους, αν τους καταδικάσουν, αφού ακούσουν πρώτα την απολογία τους: *καὶ οὐ τοῦτο δέδοικα, ὡς ἔαν ἀκροᾶσθε αὐτῶν ἀποψηφιεῖσθε: ἀλλ' οὐκ ἂν ἡγοῦμαι αὐτοὺς δίκην ἀξίαν δεδωκέναι, εἰ ἀκροασάμενοι αὐτῶν καταψηφισαίσητε.* Με μια **σειρά ρητορικά ερωτήματα, τα οποία αποτελούν συγχρόνως και υποθετικά επιχειρήματα, καθώς και τεκμήρια γεγονότων (επίκληση στη λογική και στο συναίσθημα)**, ολοκληρώνει τη συλλογιστική της παραγράφου. Πιο συγκεκριμένα,

αναρωτιέται πώς θα τιμωρηθούν αυτοί με τα κακουργήματά τους, αν τους καταδικάσουν, αφού πρώτα ακούσουν την απολογία τους, εφόσον τα συμφέροντά τους είναι διαφορετικά από τα δικά τους και πώς είναι δυνατόν στην περίοδο του πολέμου αυτοί να γίνουν από φτωχοί πλούσιοι, με τα χρήματα του δημοσίου, ενώ αυτοί έγιναν από πλούσιοι, φτωχοί: *πῶς γάρ, ὧ ἄνδρες δικασταί, οἷς οὐδὲ ταῦτά καὶ ὑμῖν συμφέρει; οὗτοι μὲν γὰρ ἐν τῷ πολέμῳ ἐκ πενήτων πλούσιοι γέγονασιν ἐκ τῶν ὑμετέρων, ὑμεῖς δὲ διὰ τούτους πένητες.*

*οὗτοι γάρ ἐν τῷ πολέμῳ ἐκ πενήτων πλούσιοι ἐγένοντο:*⁸⁷

Εκμεταλλεύτηκαν οι κατηγορούμενοι την... αντάρα του Βοιωτικού ή Κορινθιακού πολέμου (395 - 91 π.Χ.) και προέκυψαν «από το πουθενά» μέγιστοι οικονομικοί (και πολιτικοί) παράγοντες «ἐκ πενήτων πλούσιοι γενόμενοι». Είναι και αυτό μια άλλη θλιβερή ιστορία «των Κροίσων» που παράγει κάθε εμπόλεμη κατάσταση, όπου... ανθίζουν πάσης φύσεως λαθρέμποροι όπλων, μαυραγορίτες, συνεργάτες των εχθρών και Εφιάλτες, αδίστακτοι και αργυρώνητοι φιλοτομαριστές, που στη συνέχεια αναδεικνύονται «πρώτα μεγέθη» στην πολιτική, κοινωνική και οικονομική ζωή μιας χώρας (από την εποχή του Επικράτη μέχρι τις μέρες των δύο Παγκοσμίων Πολέμων και της σημερινής πραγματικότητας ανά τον κόσμο).

Στην παράγραφο 10 ξεκινάει με **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, επισημαίνοντας εμφατικά και κατηγορηματικά ότι αυτά δεν είναι έργα καλών πολιτικών, να κλέβουν, δηλαδή, την κρατική περιουσία, όταν το κράτος δυστυχήσει, αλλά να διαθέτουν τις δικές τους περιουσίες για το καλό της πόλης: *καίτοι οὐ ταῦτα ἀγαθῶν δημαγωγῶν ἐστί, τὰ ὑμέτερα ἐν ταῖς ὑμετέραις συμφοραῖς λαμβάνειν, ἀλλὰ τὰ ἐαυτῶν ὑμῖν διδόναι.* Και συνεχίζει με **επίκληση στο συναίσθημα**, προκαλώντας την απαξίωση προς την παρούσα κατάσταση και την **επίκληση στη λογική**, με **τεκμήρια** πραγματικά γεγονότα και με την **τεχνική της αντίθεσης**. Πιο συγκεκριμένα, τονίζει ότι, όσοι στο παρελθόν, σε περίοδο ειρήνης, δεν μπορούσαν ούτε τον εαυτό τους να συντηρήσουν, τώρα ενισχύουν οικονομικά την πόλη και αναλαμβάνουν χορηγοί τραγωδιών και ζουν σε μεγάλα σπίτια: *καὶ γάρ τοι εἰς τοσοῦτον ἤκομεν, ὥσθ' οἷ πρότερον ἐν τῇ εἰρήνῃ οὐδὲ σφᾶς αὐτοὺς ἐδύναντο τρέφειν, νῦν ὑμῖν εἰσφορὰς εἰσφέρουσι καὶ χορηγοῦσι καὶ οἰκίας μεγάλας οἰκοῦσι.*

Στην παράγραφο 11 **κάνει επίθεση στο ήθος των δικαστών**, καθώς και **σύγκριση – αντίθεση** ανάμεσα στη στάση των δικαστών κατά το παρελθόν και κατά

⁸⁷ ό. π., 292

την παρούσα περίσταση. Πράγματι, κατά το παρελθόν και οι ίδιοι οργίζονταν εναντίον άλλων που έκαναν τέτοιες πράξεις με την πατρική τους περιουσία. Τώρα, όμως, η πόλη έχει φτάσει σε τέτοια κατάντια, ώστε δεν οργίζονται πια για τις κλοπές αυτών, αλλά τους ευγνωμονούν για όσα παίρνουν, σα να παίρνετε εσείς το μισθό σας, ως υπάλληλοί τους και σα να μην κλέβουν εκείνοι το δημόσιο χρήμα: *χάριν ἴστε, ὥσπερ ὑμεῖς τὰ τούτων μισθοφοροῦντες, ἀλλ' οὐ τούτων τὰ ὑμέτερα κλεπτόντων καίτοι ἑτέροις ὑμεῖς ἔστιν ὅτε τὰ πατρῶα κεκτημένοις ταῦτα ποιοῦσιν ἐφθονεῖτε: νῦν δ' οὕτως ἢ πόλις διάκειται, ὥστε οὐκέτι ὧν οὔτοι κλέπτουσιν ὀργίξεσθε, ἀλλ' ὧν αὐτοὶ λαμβάνετε.* Ευθεία **επίθεση του κατηγορού** εναντίον των δικαστών,⁸⁸ που κατηγορούνται ευθαρσώς ότι κατάντησαν μισθοφόροι υπάλληλοι των μεγαλοαπατεώνων πολιτικών, ωμά συναλλασσόμενοι μαζί τους και μοιραζόμενοι τα κλοπιμαία από το δημόσιο (**ηθοποιία και λέγοντος και των άλλων παραγόντων της δίκης**).

Στην παράγραφο 12,⁸⁹ μετά την τριτολογία που, με εξαιρετικό θάρρος εκφωνεί ο κατήγορος στην Ηλιαία, σίγουρα θα παρελάσουν «επώνυμοι» μάρτυρες υπεράσπισης σύμφωνα με την πάγια τακτική λειτουργίας των δικαστηρίων. Όμως, θα παρελάσουν για να παρακαλέσουν για την αθώωση των κατηγορουμένων κι όχι για να ανασκευάσουν με επιχειρήματα τις κατηγορίες και να αποδείξουν την αθωότητα του Επικράτη. Γι' αυτό ο κατήγορος ζητά όχι μόνο τη θανατική καταδίκη του Επικράτη, αλλά, με την πρώτη ευκαιρία, την καταδίκη και των μαρτύρων υπεράσπισης, συνδημοτών και φίλων του, γιατί οι καταθέσεις τους θα είναι «αερολογίες» και «ευχές για αθώωση» του κατηγορουμένου, σίγουρα ακριβοπληρωμένες από τα... ανέξοδα κλοπιμαία του. Στην παράγραφο αυτή χρησιμοποιεί **επίκληση στο συναίσθημα**, καθώς και έμμεση **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου** για να δείξει το παράδοξο του πράγματος, ότι, δηλαδή, στις ιδιωτικές δίκες αυτοί που κατηγορούνται άδικα δακρύζουν και είναι άξιοι συμπάθειας, στις δίκες, όμως, τις σχετικές με τις κλοπές του δημοσίου αυτοί που τους αδικούν ζητούν την ευσπλαχνία τους, ενώ εκείνοι που αδικούνται τους ευσπλαχνίζονται. Και επισημαίνει ότι ίσως και αυτή τη στιγμή κάνουν εκείνο το οποίο και προηγουμένως ήταν συνηθισμένοι να κάνουν, δηλαδή οι συνδημότες και οι φίλοι τους να ζητήσουν από τους δικαστές σαν χάρη την αθώωσή τους: *τὸ δὲ πάντων ὑπερφυέστατον, ὅτι ἐν*

⁸⁸ ό. π., 292

⁸⁹ ό. π.

μὲν τοῖς ἰδίοις <οἱ> ἀδικούμενοι δακρύουσι καὶ ἔλεινοί εἰσιν, ἐν δὲ τοῖς δημοσίοις οἱ μὲν ἀδικούντες ἔλεινοί, ὑμεῖς δ' οἱ ἀδικούμενοι ἐλεεῖτε. καὶ νῦν ἴσως ποιήσουσιν ἄπερ καὶ πρότερον ἦσαν εἰθισμένοι καὶ δημόται καὶ φίλοι, κλαίοντες ἐξαιτεῖσθαι αὐτοὺς παρ' ὑμῶν. Μετά την τριτολογία,⁹⁰ που με εξαιρετικό θάρρος εκφωνεί ο κατηγορος στην Ηλιαία, σίγουρα θα παρελάσουν «επώνυμοι» μάρτυρες υπεράσπισης σύμφωνα με την πάγια τακτική λειτουργίας των δικαστηρίων. Όμως, θα παρελάσουν για να παρακαλέσουν για την αθώωση των κατηγορουμένων κι όχι για να ανασκευάσουν με επιχειρήματα τις κατηγορίες για να αποδείξουν την αθωότητα του Επικράτη. Γι' αυτό ο κατηγορος ζητά όχι μόνο τη θανατική καταδίκη του Επικράτη, αλλά, με την πρώτη ευκαιρία, την καταδίκη και των μαρτύρων υπεράσπισης, συνδημοτών και φίλων του, γιατί οι καταθέσεις τους θα είναι «αερολιγίες» και «ευχές για αθώωση» του κατηγορουμένου, σίγουρα ακριβοπληρωμένες από τα... ανέξοδα κλοπιμαία του.

Στην παράγραφο 13, ξεκινάει με **επίκληση στο ήθος του πομπού** καθώς παρουσιάζει τις αξιώσεις του με κατηγορηματικό τρόπο «ἐγὼ δ' οὕτως ἀξιῶ γενέσθαι» και συνεχίζει με **επίκληση στη λογική και υποθετικά επιχειρήματα**, λέγοντας ότι, αν πιστεύουν ότι δεν έχουν αδικήσει σε τίποτα, αφού πρώτα αποδείξουν ότι είναι ψευδές το κατηγορητήριο, να πείσουν ύστερα αυτούς να τους αθώωσουν, αν, όμως, το ζητήσουν με επίγνωση ότι έχουν αδικήσει, ολοφάνερα τάσσονται στο πλευρό αυτών που αδικούν παρά στο πλευρό των αδικουμένων, ώστε να μην αξίζει να τους κάνουν την απαιτούμενη χάρη, αλλά να τους τιμωρήσουν (τους φίλους), αν ποτέ τους δοθεί η ευκαιρία (έλθουν μπροστά τους ως κατηγορούμενοι): *εἰ μὲν ἀδικεῖν τούτους μηδὲν νομίζουσιν, ἀποδείξαντας ὡς ψευδῆ τὰ κατηγορημένα, οὕτως πείθειν ὑμᾶς ἀποψηφίσασθαι: εἰ δὲ νομίσαντες ἀδικεῖν αἰτήσονται, δῆλον ὅτι τοῖς ἀδικοῦσιν εὐνούστεροί εἰσιν ἢ ὑμῖν τοῖς ἀδικουμένοις, ὥστ' οὐ χάριτος ἄξιοι τυχεῖν ἀλλὰ τιμωρίας, ὅποταν ὑμεῖς δύνησθε.*

Στην παράγραφο 14, «ἔτι δὲ τοὺς αὐτοὺς ἠγεῖσθαι χρῆ καὶ τῶν κατηγορῶν σφόδρα δεδεῆσθαι, νομίζοντας πολὺ ἂν θάπτον παρ' ἡμῶν ὀλίγων ὄντων ταύτην τὴν χάριν λαμβάνειν ἢ παρ' ὑμῶν, ἔτι δὲ ῥᾶον ἄλλους τινὰς <τὰ> ὑμέτερα καταχαρίζεσθαι ἢ ὑμᾶς αὐτοὺς γε», σε μια άλλη, γνώριμη για τα δικαστικά χρονικά, καταγγελία προβαίνει στον επίλογό του ο κατηγορος κορυφώνοντας τον καταγγελτικό λόγο εναντίον των κατηγορουμένων και των φίλων τους.⁹¹ Καταθέτει «μετά γνώσεως

⁹⁰ ό. π. , 292-293

⁹¹ ό. π. , 293

λόγου» ότι οι κατηγορούμενοι αποπειράθηκαν να εξαγοράσουν και τον ίδιο, για να του κλείσουν το στόμα» και να αποσύρει την καταγγελία (**ήθος των αντιπάλων**). Όμως, ο κατηγορος αντιστάθηκε σθεναρά στη συντονισμένη προσπάθεια εξαγοράς του (**ήθος του λέγοντος**).

Στην παράγραφο 15, «*ἡμεῖς μὲν τοίνυν οὐκ ἠθελήσαμεν προδοῦναι, ἀξιοῦμεν δὲ μὴδ' ὑμᾶς, ἐνθυμουμένους ὅτι σφόδρ' ἂν ἡμῖν ὀργίζεσθε καὶ ἐτιμωρεῖσθε, ὅπου παρεπίπτομεν, ὡς εἰκὸς τοὺς ἀδικοῦντας, εἰ ἡμεῖς παρὰ τούτων ἢ χρήματα λαβόντες ἢ ἄλλω τινὶ τρόπῳ διηλλάγημεν. καίτοι εἰ τοῖς μὴ δικαίως ἐπεξιοῦσιν ὀργίζεσθε, ἧ̄ που σφόδρα χρῆ αὐτοὺς τοὺς ἀδικοῦντας τιμωρεῖσθαι*», φαίνεται πως οι ανήθικες προτάσεις του Επικράτη και των συγκατηγορουμένων του δεν περιορίστηκαν μόνο σε οικονομικό επίπεδο. Ο «άλλος τρόπος συνδιαλλαγής» που υπαινίσσεται θαρραλέα και περήφανα ο αδέκαστος φιλολάκων πολιτικός (χρησιμοποιώντας μάλιστα πληθυντικό αριθμό) είναι ασφαλώς σε πολιτικό επίπεδο. Ίσως του προτάθηκε από την πλευρά του Επικράτη κάποιος συμψηφισμός αδικημάτων ή καμιά... συγκυβέρνηση!⁹²

Και καταλήγει στη παράγραφο 16, με **επίκληση στο ήθος των δικαστών και προστακτικό λόγο** «*νῦν τοίνυν, ὧ̄ ἄνδρες δικασταί, καταψηφισάμενοι Ἐπικράτους τῶν ἐσχάτων τιμήσατε, καὶ μὴ, ὥσπερ ἐν τῷ τέως χρόνῳ εἰθισμένοι ἐστέ, ἐπειδὴν καταψηφισάμενοι ἐξελέγχετε τοὺς ἀδικοῦντας, ἐν τῷ τιμήματι ἀζημίους ἀφίετε, ἔχθραν, οὐ δίκην παρὰ τῶν ἀδικοῦντων λαμβάνοντες, ὥσπερ τοῦ ὄνειδους ἀλλ' οὐ τῆς ζημίας αὐτοῖς μέλον, εὗ̄ εἰδότες ὅτι ἐν μὲν τῇ ψήφῳ οὐδὲν ἄλλο ποιεῖτε ἢ ὄνειδίετε τοῖς ἀδικοῦσιν, ἐν δὲ τῷ τιμήματι τιμωρεῖσθε τοὺς ἐξαμαρτάνοντας*». Μετά το ανελέητο και διαρκές σφυροκόπημα κατηγορουμένων και δικαστών,⁹³ ο κατηγορος ζητά καθαρά την ποινή του θανάτου χωρίς περιστροφές, χωρίς κανένα έλεος και «χωρίς νομικά τερτίπια». Θέλει να ακούσει την επιμέτρηση της ποινής, γιατί δεν είναι λίγες οι φορές που, για να ικανοποιηθεί το δημόσιο περί δικαίου αίσθημα, παραδέχονται την ενοχή των κατηγορουμένων και τους επιπλήττουν δημόσια, αλλά δεν παραδίδουν τον ένοχο στους «Έντεκα» για να εκτελέσουν την ποινή, και οι κατηγορούμενοι μετά από λίγο κυκλοφορούν ... ντροπιασμένοι αλλά ελεύθεροι! Καθήκον, λοιπόν της Ηλιαίας είναι, μετά την προτεινόμενη ποινή εκ μέρους του κατηγορού, να ζητήσει και η ίδια να παραπεμφθεί στη δεύτερη δίκη οπωσδήποτε ως ένοχος ο Επικράτης και να επιμετρήσουν συγκεκριμένη ποινή σε βάρος του. Ύστερα είναι υπόθεση του

⁹² ό. π. , 293

⁹³ ό. π. , 293-294

δευτεροβάθμιου δικαστηρίου να εκδώσει την οριστική απόφαση χωρίς κανένα ελαφρυντικό.

Αναμφίβολα, η δίκη διεξάγεται σε μια εποχή έντονης παρακμής σε μια Αθηναϊκή κοινωνία ηττημένη βαριά, με διαβρωμένη εξουσία και κραυγαλέα πολιτικά και οικονομικά σκάνδαλα και με δικαστική εξουσία αντάξια της αποστολής της, αφού «κατά πρόσωπο» ακούει από τον κατηγορο «τα εξ αμάξης». Η εποχή του Περικλή αποτελεί πια παρελθόν για τον αρχαίο κόσμο, ο ρόλος των Περσών αναβαθμίζεται, η κατάρρευση πλησιάζει και «προοικονομεί» για τον Ελληνισμό την εμφάνιση του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που θα συντρίψει την «πέτρα του σκανδάλου» που εδρεύει στην Ανατολή, μόνιμος διαφθορέας των ηγετών της Ελλάδας και «διαιρέτης» του Ελληνικού έθνους.

ΚΑΤΑ ΕΡΓΟΚΛΕΟΥΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατατοπιστικό σημείωμα⁹⁴

Η σημασία της δίκης κατά του Εργοκλέους είναι όμοια με τη σημασία της δίκης κατά του Επικράτους. Κι ο Εργοκλής ανήκει στο κόμμα των «Βοιωταζόντων» που ήθελαν πόλεμο εναντίον της Σπάρτης και που αρχηγός του ήταν ο Θρασύβουλος. Μετά το θάνατο όμως του Θρασύβουλου, η παράταξη αυτή έχασε τη δύναμή της και σε όλη την ανατολική Μεσόγειο υπερισχύει η φιλοσπαρτιατική μερίδα που αρχίζει διωγμούς εναντίον των αντιφρονούντων που ανάμεσά τους είναι και ο Επικράτης και ο Εργοκλής και ο Φιλοκράτης.

Τα παρακάτω ιστορικά γεγονότα σχετίζονται με την κατηγορία εναντίον του Εργοκλέους. Η Αθήνα, όπου επικρατεί το ρεύμα του πολέμου κατά της Σπάρτης, οργανώνει με επικεφαλής τον Θρασύβουλο μια εκστρατεία στα παράλια της Μ. Ασίας με διπλό σκοπό: να δυναμώσει σ' εκείνα τα μέρη την Αθηναϊκή επιρροή και συγχρόνως να χτυπήσει την προσπάθεια των Σπαρτιατών να επικρατήσουν στο Αιγαίο.

Η ναυτική αποστολή του Θρασύβουλου είναι ένα σημαντικό επεισόδιο στον Κορινθιακό πόλεμο.⁹⁵ Ο Θρασύβουλος, ικανός στρατιωτικός και πολιτικός, έφθασε ως τον Ελλήσποντο όπου εσημείωσε αρκετές επιτυχίες. Έπειτα κατέβηκε στη Μυτιλήνη, όπου ενίσχυσε τους δημοκρατικούς κι ύστερα τράβηξε κατά τη Ρόδο, αλλά δεν είχε πια χρήματα για να συνεχίσει τον αγώνα. Για να βρει χρήματα αποβιβάστηκε στην Παμφυλία, αλλά εκεί σκοτώθηκε, το 389 π.Χ. Όταν βρισκόταν ακόμη στον Ελλήσποντο, οι Αθηναίοι, που είχαν αρχίσει να αλλάζουν διαθέσεις, κάλεσαν τον Θρασύβουλο να τους δώσει λογαριασμό των χρημάτων που είχε συγκεντρώσει στην εκστρατεία του, αλλά ο Θρασύβουλος αρνήθηκε να υπακούσει. Εδώ κατηγορείται κι ο Εργοκλής ότι παρακινούσε δηλ. το Θρασύβουλο, όχι μόνο να παρακούσει στη διαταγή του, αλλά να δυναμώσει τη θέση του στον Ελλήσποντο και να τους απειλήσει. Κατηγορείται ακόμη ότι από τα χρήματα και τα λάφυρα της εκστρατείας επλούτισε, ενώ πρωτύτερα ήταν φτωχός. Το κατηγορητήριο του απαγγέλθηκε όταν γύρισε από την εκστρατεία στην Αθήνα όπου επικρατούσαν οι

⁹⁴ Μοσκόβης (1992), 587-588

⁹⁵ Todd (2000), 286

πολιτικοί αντίπαλοι του νεκρού πια Θρασύβουλου που, όπως είπαμε, οπαδός του ήταν ο Εργοκλής. Φυσικά η εκκλησία του δήμου κατεδίκασε σε θάνατο τον Εργοκλή κι εδήμευσε την περιουσία του.

Εκείνος που απαγγείλε το λόγο δεν είναι γνωστός. Θα ήταν όμως κάποιος δημαγωγός που ανήκε στο φιλολακωνικό κόμμα, αντίπαλο κόμμα του Θρασύβουλου.

Ο «Κατά Έργοκλέους» λόγος,⁹⁶ καθώς επιγράφεται και ως «επίλογος» είναι η τριτολογία κατά του Εργοκλή, συστράτηγου του Θρασύβουλου (πάλαι ποτέ «Ηρακλέους» της Δημοκρατίας, τόσο το 411, όσο και το 403 π. Χ., που απάλλαξε την Αθήνα από δύο σκληρότατες δικτατορίες). Το 389 π. Χ. (πολλά χρόνια στο προσκήνιο της πολιτικής ζωής της Αθήνας ο Θρασύβουλος), στα πλαίσια του «ψυχρού πολέμου» Αθήνας – Σπάρτης, στέλνεται με ναυτικό στη Ρόδο για να εμποδίσει τη Σπάρτη να συγκροτήσει ναυτική δύναμη στο νησί. Μαζί του έχει και τον Εργοκλή, δεξί του χέρι σ' όλη του τη στρατιωτική διαδρομή.

Όμως ο στρατηγός, ίσως επηρεασμένος από τον Εργοκλή εκτρέπεται σε λεηλασία των Μικρασιατικών πόλεων και των παραλίων του Ελλησπόντου και προσπορίζεται χρήματα ανεξέλεγκτα και χωρίς τέτοια εντολή από την Αθήνα. Μάλιστα έχει και άδοξο τέλος, καθώς δολοφονείται στην Άσπενδο της Παμφυλίας για τις έκνομες πράξεις του σε βάρος συμμάχων των Αθηναίων!

Οι σύμμαχοι, όσο ακόμη ζούσε ο Θρασύβουλος, καταγγέλλουν στην Αθήνα την εχθρική δράση αυτού και των συνοδών του στρατηγών. Τότε, οι Αθηναίοι ζητούν να επιστρέψουν στην Αθήνα και να δώσουν «εϋθυναν», να απολογηθούν δηλαδή, για τα «χαράτσια» που έχουν επιβάλει αυθαίρετα στους συμμάχους.

Ο Θρασύβουλος έχει σκοτωθεί, και ο Εργοκλής, όταν επέστρεψε στην Αθήνα, περνά από δίκη (το 385 π. Χ.) που του επιβάλλει την ποινή του θανάτου μαζί με δήμευση της περιουσίας του (που δε βρέθηκε και τόσο μεγάλη, άσχετα με τις φήμες που κυκλοφορούσαν, και που έστρεψαν ύστερα τις βολές κατά του περίγυρου του Εργοκλή, όπως φαίνεται από τον «Κατά Φιλοκράτους» λόγο του Λυσία.

Ο λόγος αυτός, συντομότατος λόγω του χαρακτήρα του ως τριτολογία – επίλογος, εντάσσεται στην επιχείρηση «κάθαρσης» του δημόσιου βίου της Αθήνας με πάμπολλα οικονομικά σκάνδαλα και πολλή σκανδαλολογία, και πιθανότατα εκφωνήθηκε από σημαίνοντα παράγοντα του φιλολακωνικού κόμματος στην Αθήνα, που δρα ως αντίπαλο δέος των «βοιωτιαζόντων» της πόλης.

⁹⁶ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 381-382

ΑΝΑΛΥΣΗ:

Ο λόγος ξεκινά στην § 1 με **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, καθώς ο συντάκτης του, απευθυνόμενος στους δικαστές, θεωρεί ότι οι κατηγορίες εναντίον του Εργοκλή είναι τόσο πολλές και σοβαρές, ώστε έχει την εντύπωση πως ο Εργοκλής δεν είναι δυνατό να τιμωρηθεί όσο του αξίζει από το λαό, ούτε αν πεθάνει πολλές φορές χωριστά για καθεμιά από τις πράξεις του. Εδώ παρατηρούμε ότι χρησιμοποιεί το σχήμα της **υπερβολής** και κάνει και **επίκληση στο συναίσθημα**, προκειμένου να κερδίσει την απαξίωση των δικαστών προς το πρόσωπο του Επικράτη και, κατά συνέπεια, την εύνοια προς το δικό του πρόσωπο:... *Τὰ μὲν κατηγορημένα οὕτως ἐστὶ πολλὰ καὶ δεινὰ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὥστε οὐκ ἂν μοι δοκεῖ δύνασθαι Ἐργοκλῆς ὑπὲρ ἑνὸς ἐκάστου τῶν πεπραγμένων αὐτῷ πολλάκις ἀποθανῶν δοῦναι δίκην ἀξίαν τῷ ὑμετέρῳ πλήθει.*

Τὰ κατηγορημένα οὕτως ἐστὶ πολλὰ, ὥστε οὐκ ἂν μοι δοκεῖ Ἐργοκλῆς... δοῦναι ἀξίαν δίκην.⁹⁷

Η κατευθείαν αναφορά του κατηγορού στα «κατηγορημένα» σωρευτικά, με χρήση μετοχής παθητικού παρακειμένου, δηλώνει ότι έχουν προηγηθεί οι κύριοι κατηγοροί (ή μάρτυρες κατηγορίας) και ότι ο ομιλών είναι το τελευταίος που καταθέτει. Έτσι, βρισκόμαστε στον «Επίλογο» παρακολουθώντας τον καταγγελτικό λόγο του εν λόγω κατηγορού που ανακεφαλαιώνει κατηγορίες σε βάρος του Εργοκλή, ταμιά και συνεργάτη του Θρασύβουλου, που είναι ταυτόχρονα συνένοχοι για πλείστες όσες καταχρήσεις οικονομικού περιεχομένου σε βάρος του δημοσίου χρήματος.

Και στη συνέχεια αιτιολογεί τη θέση του με **επίκληση στη λογική και τεκμήρια**, ότι δηλαδή φαίνεται ότι και πόλεις έχει προδώσει και προξένους και συμπολίτες έχει αδικήσει και ότι έχει γίνει πλούσιος από την κρατική περιουσία, ενώ πρωτύτερα ήταν φτωχός:... *καὶ γὰρ πόλεις προδεδωκῶς φαίνεται, καὶ προξένους καὶ πολίτας ὑμετέρους ἡδίκηκῶς, καὶ ἐκ πένητος ἐκ τῶν ὑμετέρων πλούσιος γεγεννημένος.*

καὶ γὰρ πόλεις προδεδωκῶς φαίνεται καὶ πολίτας καὶ προξένους ἡδίκηκῶς καί... πλούσιος γενόμενος.⁹⁸

Συγκεκριμένη απαρίθμηση των αδικημάτων σωρευτικά, για τα οποία έχει κατηγορηθεί ο Εργοκλής. Ενέχεται δηλαδή για προδοσία πολλών πόλεων, για

⁹⁷ ό. π. , 396

⁹⁸ ό. π.

αδικοπραγίες σε βάρος πολλών πολιτών και προξένων και για πάμπολλες οικονομικές καταχρήσεις που από φτωχό τον κατέστησαν ζάπλουτο. Για όλα αυτά ακόμη και «δεκάκις εις θάνατον» να τιμωρηθεί, δε θα είχε ικανοποιηθεί το κοινό περί δικαίου αίσθημα.

Στη δεύτερη § **κάνει επίκληση στο συναίσθημα**, με **ρητορικό ερώτημα** και χρήση **β'ενικού προσώπου**, καθώς και του σχήματος της **αντίθεσης** ανάμεσα στην καταστροφή της δημόσιας περιουσίας και στο προσωπικό όφελος των κατηγορουμένων. Έτσι, προσπαθεί να προκαλέσει την αγανάκτηση και το μένος των τωνδικαστών, λέγοντας ότι δεν πρέπει να συγχωρούν αυτούς, όταν βλέπουν ότι τα πλοία που αυτοί κυβερνούσαν καταστράφηκαν και λιγόστεψαν από έλλειψη χρημάτων, ενώ αυτοί, αν και ξεκίνησαν φτωχοί και άποροι, απέκτησαν γρήγορα περιουσία μεγαλύτερη από όλους τους πολίτες. Και με **επίκληση στο ήθος** των δικαστών και προσπαθώντας να λάβει την **εύνοιά τους (captatio benevolentiae)**, τους επισημαίνει ότι είναι δικό τους έργο να αγανακτούν για αυτά... *καίτοι πῶς αὐτοῖς χρῆ συγγνώμην ἔχειν, ὅταν ὀράτε τὰς μὲν ναῦς, ὧν ἦρχον οὗτοι, δι' ἀπορίαν χρημάτων καταλυομένας καὶ ἐκ πολλῶν ὀλίγας γιγνομένας, τούτους δὲ πένητας καὶ ἀπόρους ἐκπλεύσαντας οὕτως ταχέως πλείστην τῶν πολιτῶν οὐσίαν κεκτημένους; ὑμέτερον τοίνυν ἔργον ἐστίν, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ὀργίζεσθαι.*

*ὅταν ὀράτε τὰς ναῦς, ὧν ἦρχον οὗτοι, δι' ἀπορίαν χρημάτων καταλυομένας, τούτους δέ... πλείστην οὐσίαν κεκτημένους.*⁹⁹

Υπαινιγμός για τις καταχρήσεις που διέπραξαν ο Θρασύβουλος, ο Εργοκλής, ο Φιλοκράτης και λοιποί, που συμμετείχαν στην εκστρατεία εναντίον της Ρόδου το 389 π.Χ., με 40 πλοία που τους εμπιστεύτηκε η Αθήνα, όταν πληροφορήθηκε ότι στη Ρόδο ετοιμάζονται πλοία εναντίον τους σε συνεργασία Ρόδου - Σπάρτης.

Κατά την εκστρατεία αυτή ο Θρασύβουλος και ο Εργοκλής, δημοκρατικοί στρατηγοί με μεγάλες περγαμηνές εναντίον των Τριάκοντα το 403 π.Χ., αφού κατέλυσαν το σκληρότατο ολιγαρχικό καθεστώς τους και αποκατέστησαν τη δημοκρατία στην Αθήνα, εξετράπησαν σε πλείστα όσα παραπτώματα, πρόδωσαν ελληνικές πόλεις στους Πέρσες για να εισπράξουν για λογαριασμό τους μεγάλα χρηματικά ποσά, επέβαλαν μεγάλα «χαράτσια» σε πολίτες και προξένους και έγιναν «εκ πενήτων πλούσιοι». Ο Θρασύβουλος δολοφονήθηκε από κατοίκους της Ασπένδου στην Παμφυλία της Μ. Ασίας το 389 π.Χ. ακριβώς για την εγκληματική

⁹⁹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 397

δράση σε βάρος των πόλεων και των πολιτών, ενώ ο Εργοκλής δικάζεται τώρα με αίτημα των κατηγορών του να του επιβληθεί η ποινή του θανάτου ως συμμετόχου στην εγκληματική δράση του νεκρού ήδη Θρασύβουλου.

Και συνεχίζει στην § 3 χρησιμοποιώντας την **επίκληση στο συναίσθημα** και γὰρ δὴ δεινὸν ἂν εἴη, τα **υποθετικά ερωτήματα**, το σχήμα της **αντίθεσης** ανάμεσα στην ενδεχόμενη τωρινή στάση τους, σε σχέση με την παλαιότερη στάση που επέδειξαν, καθώς και την **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**. Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει ότι θα ήταν παράλογο, αν, ενώ οι ίδιοι πιέζονται τόσο πολύ από τις συνεισφορές, συγχωρήσουν τους κλέφτες και αυτούς που δέχονται δώρα με ζημία της πόλεως, στα παλιά χρόνια, όμως, όταν οι περιουσίες ήταν μεγάλες, τιμωρούσαν με θάνατο εκείνους που έκλεβαν την περιουσία του δημοσίου:... και γὰρ δὴ δεινὸν ἂν εἴη, εἰ νῦν μὲν οὕτως αὐτοὶ πιεζόμενοι ταῖς εἰσφοραῖς συγγνώμην τοῖς κλέπτουσι και τοῖς δωροδοκοῦσιν ἔχοιτε, ἐν δὲ τῷ τέως χρόνῳ, και τῶν οἴκων τῶν ὑμετέρων μεγάλων ὄντων και τῶν δημοσίων προσόδων μεγάλων οὐσῶν, θανάτῳ ἐκολάζετε τοὺς τῶν ὑμετέρων ἐπιθυμοῦντας.

καί γάρ δεινόν ἂν εἴη, εἰ νῦν μὲν οὕτως αὐτοὶ πιεζόμενοι ταῖς εἰσφοραῖς συγγνώμην τοῖς κλέπτουσι και τοῖς δωροδοκοῦσι ἔχοιτε.¹⁰⁰

Ο κατηγορος θεωρεί απαράδεκτο για τους δικαστές να δείξουν επιείκεια για τον κατηγορούμενο, αφού οι Αθηναίοι «στενάζουν» από τη βαριά φορολογία που τους επιβάλλει η πόλη σε μια δύσκολη οικονομική συγκυρία (μετά τις δυσβάσταχτες δαπάνες που συνεπάγονται δυο μεγάλοι πόλεμοι, ο Πελοποννησιακός και ο Κορινθιακός), ενώ οι στρατηγοί Θρασύβουλος και Εργοκλής (και ο Φιλοκράτης) είναι φανερά κλέφτες του δημοσίου χρήματος, επιβάλλοντες αβάσταχτες οικονομικές εισφορές στις συμμαχικές πόλεις για λογαριασμό τους ή δωροδοκούμενοι φανερά κλπ.

• Αξιοσημείωτες στο εν λόγω χωρίο είναι δυο γλωσσικές και μορφοσυντακτικές παρατηρήσεις:

α) Το ρήμα δωροδοκῶ σημαίνει δέχομαι δώρα (το μέσο δωροδοκοῦμαι σημαίνει δίνω δώρα, δωροδοκῶ).

β) Μετά το δεινόν ἂν εἴη η πρόταση που ακολουθεί, εισαγόμενη με το εἰ μπορεί να σταθεί ως αιτιολογική (με υποκειμενική ή ψευδή αιτιολογία), πλάγια ερωτηματική ολικής άγνοιας ή και υποθετική, σε όλες τις περιπτώσεις υποκείμενο

¹⁰⁰ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 397 – 398

στην κύρια που προηγείται. (Επομένως, αν εκληφθεί ως αιτιολογική ή υποθετική, σημαίνει ότι και οι προτάσεις αυτού του είδους σε ορισμένες περιπτώσεις λειτουργούν και ως ονοματικές και όχι πάντα ως επιρρηματικές).

*ἔν τῳ πρόσθεν χρόνῳ θανάτῳ ἐδικάζετε τοὺς τῶν ὑμετέρων ἐπιθυμοῦντας.*¹⁰¹

Εδώ αναπολεί ο κατηγορος τα χρόνια προ και μετά την εποχή του Περικλή. Τότε η δημοκρατία λειτουργούσε περίφημα και η ποινή για κάθε καταχραστή του δημοσίου χρήματος ήταν ο θάνατος, μάλιστα χωρίς η πόλη να αντιμετωπίζει βαριά οικονομικά προβλήματα, όπως τώρα που ο κάθε Αθηναίος πολίτης αισθάνεται ανυπόφορη στους ώμους του την οικονομική πολιτική με το πλήθος των δυσβάσταχτων εισφορών που υποχρεώνεται να πληρώνει στο κράτος. Δε μπορεί από τη μια ο λαός να υποφέρει και να δεινοπαθεί από τη βαριά φορολογία και οι στρατηγοί από την άλλη να πλουτίζουν καταχρώμενοι την εμπιστοσύνη του κράτους, αδίστακτοι κλέφτες και δωροδοκούμενοι στη διαχείριση των πολεμικών κονδυλίων! Η ποινή πρέπει να είναι τώρα απαρέγκλιτα ο θάνατος, αφού τα εν λόγω αδικήματα είναι πασιφανή και έχουν καταγγελθεί με τον πιο επίσημο τρόπο και από τους συμμάχους.

Στην § 4 καταφεύγει σε **έντεχνη πίστη: με ενθύμημα και υποθετικό συλλογισμό**, θεωρεί βέβαιο ότι όλοι θα ομολογούσαν ότι, αν τυχόν ο Θρασύβουλος τους υποσχόταν ότι θα αποπλεύσει με πολεμικά πλοία και ότι αυτά θα τα παραδώσει παλιά από καινούργια που ήταν και ότι οι κίνδυνοι της εκστρατείας θα είναι για τους πολίτες και οι ωφέλειες θα είναι για τους φίλους του και ότι θα κάνει τους πολίτες πιο φτωχούς εξαιτίας των έκτακτων φόρων, τον Εργοκλή, όμως, κι αυτούς που τον κολακεύουν πλουσιότερους από όλους τους πολίτες, τότε, θεωρεί ότι κανένας από τους δικαστές δεν θα του επέτρεπε να αποπλεύσει σαν ναύαρχος του στόλου:... *οἶμαι δ' ἔγωγε πάντας <ἂν> ὑμᾶς ὁμολογήσαι, εἰ ὑμῖν Θρασύβουλος ἐπηγγέλλετο τριήρεις ἔχων ἐκπλεύσεσθαι καὶ ταύτας παλαιὰς ἀντὶ καινῶν παραδώσειν, καὶ τοὺς μὲν κινδύνους ὑμετέρους ἔσεσθαι, τὰς δ' ὠφελείας τῶν αὐτοῦ φίλων, καὶ ὑμᾶς μὲν διὰ τὰς εἰσφορὰς πενεστέρους ἀποδείξειν, Ἐργοκλέα δὲ καὶ τοὺς κόλακας τοὺς αὐτοῦ πλουσιωτάτους τῶν πολιτῶν ποιήσειν, οὐδένα ἂν ὑμῶν ἐπιτρέψαι τὰς ναῦς ἐκεῖνον ἔχοντα ἐκπλεῦσαι.*

Και συνεχίζει στην § 5, καταφεύγοντας στη **λογική** και σε **τεκμήριο γεγονότος**, καθώς και σε **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου** – Εργοκλή, αναφέροντας

¹⁰¹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 398

πως μόλις αποφάσισαν να καταγραφούν τα χρήματα που είχαν συγκεντρωθεί από τις συμμαχικές πόλεις και να έρθουν εκεί ο Θρασύβουλος και οι άλλοι αρχηγοί του ναυτικού για να λογοδοτήσουν, ο Εργοκλής έλεγε ότι συκοφαντούν και ότι επιθυμούν τις παλιές τους συνήθειες και μάλιστα συμβούλευσε τον Θρασύβουλο να καταλάβει για τον εαυτό του το Βυζάντιο, να κρατήσει το στόλο του και να παντρευτεί την κόρη του Σεύθου:... *ἄλλως τε ἐπειδὴ, ὡς τάχιστα ὑμεῖς ἐψηφίσασθε τὰ χρήματα ἀπογράψαι τὰ ἐκ τῶν πόλεων εἰλημμένα*

καὶ τοὺς ἄρχοντας τοὺς μετ' ἐκείνου καταπλεῖν εὐθύνας δώσοντας, Ἐργοκλῆς ἔλεγεν ὡς ἤδη συκοφαντεῖτε καὶ τῶν ἀρχαίων νόμων ἐπιθυμεῖτε, καὶ Θρασυβούλῳ συνεβούλευε Βυζάντιον καταλαβεῖν καὶ τὰς ναῦς ἔχειν καὶ τὴν Σεύθου θυγατέρα γαμεῖν·

Ἐργοκλῆς ἔλεγεν ὡς ἤδη συκοφαντεῖτε καὶ τῶν ἀρχαίων νόμων ἐπιθυμεῖτε.¹⁰²

Όταν έφτασαν επιβεβαιωμένες πληροφορίες στην Αθήνα από συμμαχικές πηγές ότι ο Θρασύβουλος και οι συνάρχοντές του στο εκστρατευτικό σώμα εναντίον της Ρόδου προβαίνουν σε πολλές έκνομες ενέργειες και εισπράττουν ανεξέλεγκτα τεράστια χρηματικά ποσά (για λογαριασμό τους), η Βουλή αποφάσισε να ανακαλέσει τους στρατηγούς για να λογοδοτήσουν για τα χρήματα που εισέπραξαν από τους συμμάχους. Όμως, ο Εργοκλής απαντούσε ότι οι πολιτικοί τους αντίπαλοι τους... συκοφαντούν, χρησιμοποιώντας την ίδια συνταγή εξόντωσης των στρατηγών, όπως και μετά τη νίκη των άλλων στρατηγών στη ναυμαχία των Αργινουσών (εδώ αρχαίοι νόμοι για τον Εργοκλή είναι οι παλιές κακές συνήθειες της Αθηναϊκής πολιτείας και όχι το παλιό θεσμικό πλαίσιο).

Θρασυβούλῳ συνεβούλευσεν (Ἐργοκλῆς) Βυζάντιον καταλαβεῖν, τὰς ναῦς ἔχειν καὶ τὴν Σεύθου θυγατέρα γαμεῖν:

Φαίνεται πως ο κατηγορούμενος Εργοκλής ασκούσε μεγάλη (και καταστροφική) επιρροή στο πάλαι ποτέ ίνδαλμα του Αθηναϊκού λαού Θρασύβουλο. Αναντίρρητα ως κακός του σύμβουλος, ιδιοτελής και φιλοχρήματος, τον συμβούλεψε αντί να επιστρέψουν στην Αθήνα (όπως το απαιτούσε η Πολιτεία) να καταλάβει το Βυζάντιο, να μείνει με τα 4^ο πλοία στον Ελλήσποντο και να παντρευτεί την κόρη του πλούσιου βασιλιά της Θράκης Σεύθη. (Από δω και στο εξής αρχίζει ο κατήφορος για το στρατηγό Θρασύβουλο, που θα του στοιχίσει τον ατιμωτικό θάνατο στην Άσπενδο της Παμφυλίας από κατοίκους της, που δεν άντεχαν στην αναπάντεχη ληλασία της πόλης τους από τους άνδρες του).

¹⁰² Ράπτης, Τσολάκης (2003), 398 – 399

Στην § 6 συνεχίζει την **επίθεση στον αντίπαλο, με ευθύ λόγο**, στηλιτεύοντας τις παραινήσεις του Εργοκλή προς τον Θρασύβουλο πως, αν πράξει σύμφωνα με τις συμβουλές του, θα ξερριζώσει τις συκοφαντίες των εχθρών του και θα τους αποτρέψει να μηχανορραφούν εναντίον του και εναντίον των φίλων του, αλλά θα φοβούνται για τον εαυτό τους, άρα επιθυμεί να προκαλέσει αισθήματα ασφάλειας στον Θρασύβουλο και αισθήματα άγχους και ανασφάλειας στους αντιπάλους και συκοφάντες του:... *«ἵνα αὐτῶν ἐκκόψῃς» ἔφη «τὰς συκοφαντίας· ποιήσεις γὰρ αὐτοὺς οὐκ ἐπιβουλεύοντας σοὶ καθῆσθαι καὶ τοῖς σοῖς φίλοις, ἀλλὰ περὶ αὐτῶν δεδιέναι»*. Και συνεχίζει με **επίκληση στη λογική**, καταδεικνύοντας τις συνέπειες της στάσης του Εργοκλή, του Θρασύβουλου και των συντρόφων τους, και **καταγγέλλοντας, με επίθεση στο ήθος των αντιπάλων**, ότι, αφού χόρτασαν καλά –καλά και απόλαυσαν και τα χρήματα των ίδιων των Αθηναίων, θεώρησαν τους εαυτούς τους εχθρούς της πόλης:... *οὕτως, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐπειδὴ τάχιστα ἐνεπέπληντο καὶ <τῶν> ὑμετέρων ἀπέλαυσαν, ἀλλοτρίους τῆς πόλεως αὐτοὺς ἠγήσαντο*.

Στην § 7 χρησιμοποιεί **επίκληση στο συναίσθημα, διεγείροντας το αίσθημα αδικίας** προς τους δικαστές, καθώς και **επίκληση στη λογική, με επιχείρημα** ότι ταυτόχρονα πλούτισαν και τους μίσησαν και ότι δεν προετοιμάζονται να κυβερνηθούν, αλλά να τους κυβερνήσουν. Συγχρόνως, μετέρχεται **την επίθεση στον αντίπαλο και επίκληση στη λογική**, εστιάζοντας στο φόβο τιμωρίας του Εργοκλή και της παρέας του για όσα κατέκλεψαν, καθώς και την αγωνία τους μήπως τα χάσουν και **καταγγέλλει** τις προθέσεις τους να καταλάβουν οχυρές θέσεις, να εγκαθιδρύσουν ολιγαρχία και να κάνουν καθετί, ώστε να ζουν οι πολίτες και οι δικαστές καθημερινά υπό την απειλή των χειρότερων κινδύνων. Με αυτό τον τρόπο θέλει να προκαλέσει αισθήματα **αγανάκτησης** και **απέχθειας** των δικαστών απέναντί τους, για να επιτύχει την καταδίκη του Εργοκλή:... *ἅμα γὰρ πλουτοῦσι καὶ ὑμᾶς μισοῦσι, καὶ οὐκέτι ὡς ἀρξόμενοι παρασκευάζονται ἀλλ' ὡς ὑμῶν ἄρξοντες, καὶ δεδιότες ὑπὲρ ὧν ἀφήρηται ἔτοιμοί εἰσι καὶ χωρία καταλαμβάνειν καὶ ὀλιγαρχίαν καθιστάναι καὶ πάντα πράττειν ὅπως ὑμεῖς ἐν τοῖς δεινοτάτοις κινδύνοις καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἔσεσθε*.

Και με **επίκληση στη λογική**, εξηγεί ότι με αυτή την τακτική του εκφοβισμού, ο υπόδικος Εργοκλής και οι «σύν αὐτῷ» πίστευαν ότι ο λαός δεν θα είχε στραμμένη την προσοχή στα εγκλήματά τους, αλλά θα αδρανούσε και δεν θα ασχολείτο με αυτούς, από τρόμο, τόσο για τον ίδιο τον εαυτό τους, όσο και για την πόλη:... *οὕτως γὰρ ἠγοῦνται οὐκέτι τοῖς σφετέροις αὐτῶν ἁμαρτήμασι τὸν νοῦν ὑμᾶς*

προσέξειν, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν αὐτῶν καὶ τῆς πόλεως ὀρρωδοῦντας ἡσυχίαν πρὸς τούτους ἔξειν.

Και, συνεχίζοντας, στην § 8 μετέρχεται την **επίθεση στον αντίπαλο**, εναντίον του συνεργάτη και φίλου του Εργοκλή, Θρασύβουλου, επικροτώντας τον θάνατό του και δικαιολογώντας τη στάση του αυτή, με τον ισχυρισμό ότι ο Θρασύβουλος σκεφτόταν να επιχειρήσει πολλά δεινά εναντίον τους: *Θρασύβουλος μὲν οὖν, ὃ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, (οὐδὲν γὰρ δεῖ περὶ αὐτοῦ πλείω λέγειν) καλῶς ἐποίησεν οὕτως τελευτήσας τὸν βίον· οὐ γὰρ ἔδει αὐτὸν οὔτε ζῆν τοιούτοις ἔργοις ἐπιβουλεύοντα, οὔθ' ὑφ' ὑμῶν ἀπο-θανεῖν ἤδη τι δοκοῦντα ὑμᾶς ἀγαθὸν πεποιηκέναι, ἀλλὰ τοιούτῳ τρόπῳ τῆς πόλεως ἀπαλλαγῆναι.*

*Θρασύβουλος καλῶς ἐποίησεν οὕτω τελευτήσας τὸν βίον:*¹⁰³

Κάπως χαιρέκακα ο κατήγορος αναφέρεται στο άδοξο τέλος του Θρασύβουλου. «Καλά έκανε και πέθανε κατ' αυτόν τον τρόπο», επισημαίνει, γιατί η επιστροφή του στην Αθήνα (όπως το απαιτούσε η Βουλή) και η σίγουρη καταδίκη του θα «γκρέμιζε» ένα είδωλο των δημοκρατικών, «δοκοῦντα ὑμᾶς ἀγαθὸν πεποιηκέναι», υπαινισσόμενος τη συμβολή του για την αποκατάσταση της δημοκρατίας μετά τη λαίλαπα του Κριτία, του Θηραμένη, του Ερατοσθένη, του Πείσωνα, της τριακονταμελούς συνολικά συμμορίας τους.

Από τη μετοχή «δοκοῦντα» και όχι «ὄντα» συνάγεται το συμπέρασμα ότι ο κατήγορος ανήκει στο ολιγαρχικό στρατόπεδο, μόνιμα φιλολακωνικό στη διαδρομή του.

Και η **επίθεση στο ήθος των αντιπάλων** εξακολουθεί στην παράγραφο 9, καθώς τώρα οι αντίπαλοι δέχονται κατηγορία για διαφθορά και για εξαγορά της ζωής τους πληρώνοντας τους ρήτορες και τους εχθρούς και τους πρυτάνεις και ότι διέφθειραν πολλούς Αθηναίους με χρήματα: *ὀρῶ δ' αὐτοὺς διὰ τὴν πρόην ἐκκλησίαν οὐκέτι φειδομένους τῶν χρημάτων, ἀλλ' ὠνουμένους τὰς αὐτῶν ψυχὰς καὶ παρὰ τῶν λεγόντων καὶ παρὰ τῶν ἐχθρῶν καὶ παρὰ τῶν πρυτάνεων, καὶ πολλοὺς Ἀθηναίων ἀργυρίῳ διαφθείροντας.*

*ὀρῶ δ' αὐτοὺς διὰ τὴν πρότην ἐκκλησίαν οὐ φειδομένους χρημάτων ἀλλ' ὠνουμένους τὰς αὐτῶν ψυχὰς*¹⁰⁴

¹⁰³ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 399.

¹⁰⁴ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 400.

Ο Εργοκλής και η παρέα του (Φιλοκράτης κλπ.), με την οικονομική άνεση που τους εξασφάλιζαν τα χρήματα που άκοπα είχαν αποκτήσει, «για να γλιτώσουν το τομάρι τους» όταν κλήθηκαν να λογοδοτήσουν, ανέλαβαν φανερά επιχείρηση εξαγοράς πρυτάνεων, βουλευτών και λαού, και διαφθοράς των παραγόντων της δίκης.

Επομένως, ο Εργοκλής πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά, για να φύγει πάνω από τους καθ' ύλην αρμόδιους στην Αθήνα να προστατεύουν το δημόσιο συμφέρον η σκιά της αισχρής συναλλαγής και διαπλοκής με διεφθαρμένους και επίορκους στρατηγούς, που καταχρώνται το αξίωμα και την εμπιστοσύνη του Αθηναϊκού λαού «προς ίδιον όφελος». Μάλιστα, συνεχίζει ο κατηγορος, όποιος σε τέτοια κρίσιμη εποχή για την πόλη και μέσα σε τόσο δυσμενές οικονομικό περιβάλλον δε διστάζει να κλέβει ωμά και να δωροδοκείται, αυτός είναι επικίνδυνος να παραδώσει και τα πλοία ακόμη στους εχθρούς και το πολίτευμα να ανατρέψει χωρίς καμιά ηθική αναστολή! Γι' αυτό ο Εργοκλής πρέπει να τιμωρηθεί παραδειγματικά.

Και συνεχίζεται η 9^η παράγραφος με **επίκληση στο ήθος των δεκτών** και με **επίκληση στο συναίσθημα**, καθώς τώρα τους παροτρύνει να απολογηθούν τιμωρώντας αυτόν και να αποδείξουν σε όλους τους ανθρώπους πως δεν υπάρχουν τόσο πολλά χρήματα, από τα οποία να νικηθούν, ώστε να μην τιμωρούν αυτούς που αδικούν.: *ὕπερ ὧν ὑμῖν ἄξιόν ἐστιν ἀπολογήσασθαι παρὰ τούτου νῦν δίκην λαβοῦσι, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιδείξει ὅτι οὐκ ἔστι τσαυτὰ χρήματα, ὧν ὑμεῖς ἠτήσεσθε ὥστε μὴ τιμωρεῖσθαι τοὺς ἀδικοῦντας.*

Στην § 10, με **επίκληση στη λογική και ενθύμημα**- επιχείρημα, καθώς και με **επίκληση στο ήθος του δέκτη**, εξηγεί στους δικαστές ότι πρέπει να λάβουν υπόψιν τους ότι δεν δικάζεται μονάχα ο Εργοκλής, αλλά ολόκληρη η πόλη, γιατί τώρα θα δείξουν στους άρχοντες της πόλεως ότι δεν πρέπει να κλέβουν τα δημόσια ή, αφού κλέψουν όσο το δυνατόν περισσότερα, να ετοιμάζουν τη σωτηρία τους με τον ίδιο τρόπο, όπως τώρα αυτοί προσπαθούν να την ετοιμάσουν.: *ἐνθυμεῖσθε γάρ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ὅτι οὐκ Ἔργοκλῆς μόνος κρίνεται, ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις ὅλη. νυνὶ γὰρ τοῖς ἄρχουσι τοῖς ὑμετέροις ἐπιδείξετε πότερον χρῆ δικαίους εἶναι, ἢ ὡς πλεῖστα τῶν ὑμετέρων ὑφελομένους τῷ αὐτῷ τρόπῳ τὴν σωτηρίαν παρασκευάζεσθαι, ὧπερ οὗτοι νυνὶ πειρῶνται.*

Στην § 11 και πάλι κάνει **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου** υπενθυμίζοντας στους δικαστές ότι εκείνος που σε τόση έλλειψη δημοσίων χρημάτων ή γίνεται

προδότης πόλεων ή κλέβει χρήματα ή θεωρεί αξιοπρεπές να δέχεται δώρα, αυτός και τα φρούρια και τον στόλο παραδίδει στους εχθρούς και ολιγαρχία εγκαθιστά στη θέση της δημοκρατίας.: *καίτοι εὔ εἰδέναι χρή, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι· ὅστις ἐν τοσαύτῃ ἀπορίᾳ τῶν ὑμετέρων πραγμάτων ἢ πόλεις προδίδωσιν ἢ χρήματα κλέπτειν ἢ δωροδοκεῖν ἀξιοῖ, οὗτος καὶ τὰ τείχη καὶ τὰς ναῦς τοῖς πολεμίοις παραδίδωσι καὶ ὀλιγαρχίαν ἐκ δημοκρατίας καθίστησιν*. Και συνεχίζει με **επίκληση στο συναίσθημα** και στο αίσθημα του χρέους και του καθήκοντος, καθώς και **επίκληση στο ήθος των δεκτών – δικαστών**, καθώς τους λέει ότι δεν αξίζει να νικηθούν από τους αντιπάλους και την προετοιμασία τους, αλλά να γίνουν παράδειγμα σε όλους τους ανθρώπους ότι ούτε το κέρδος, ούτε την ευσπλαχνία, ούτε τίποτε άλλο νομίζουν ανώτερο από την τιμωρία αυτών.: *ὥστ' οὐκ ἄξιον ὑμῖν τῆς τούτων παρασκευῆς ἠτᾶσθαι, ἀλλὰ παράδειγμα πᾶσιν ἀνθρώποις ποιῆσαι καὶ μήτε κέρδος μήτε ἔλεον μήτ' ἄλλο μηδὲν περιπλείονος ποιήσασθαι τῆς τούτων τιμωρίας*.

Στην § 12 συγκεκριμενοποιείται η κατηγορία στο πρόσωπο του Εργοκλή, καθώς ανοιχτά πραγματοποιείται **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου** και ο ίδιος κατονομάζεται ως συνεργάτης του Θρασύβουλου, όταν εισέπραξαν φόρους και οι δύο από την Αλικαρνασσό. Μάλιστα εκφράζεται η πεποίθηση ότι ο Εργοκλής δεν θα τολμήσει να απολογηθεί, παρουσιαζόμενος ως δειλός, αλλά θα περιορισθεί να πει ότι πήγε στη Φυλή και ότι από εκεί ξαναγύρισε στην Αθήνα και ότι είναι δημοκρατικός και ότι πήρε μέρος στους αγώνες που έκαναν οι ίδιοι εναντίον των ολιγαρχικών: *Οἶμαι δ' Ἐργοκλέα, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, περὶ μὲν Ἀλικαρνασσοῦ καὶ περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ περὶ τῶν αὐτῶ πεπραγμένων οὐκ ἐπιχειρήσειν ἀπολογεῖσθαι, ἐρεῖν δὲ ὡς ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθε καὶ ὡς δημοτικός ἐστὶ καὶ ὡς τῶν κινδύνων τῶν ὑμετέρων μετέσχεν*.

*Οἶμαι δ' Ἐργοκλέα περὶ μὲν Ἀλικαρνασσοῦ... οὐκ ἐπιχειρήσειν ἀπολογεῖσθαι, ἐρεῖν δὲ ὡς ἀπὸ Φυλῆς κατῆλθεν:*¹⁰⁵

Μαντεύει ο κατήγορος ότι η υπερασπιστική τακτική του Εργοκλή θα είναι καθαρά αποπροσανατολιστική. Θα παρακάμψει τις συγκεκριμένες κατηγορίες για τη λεηλασία της Αλικαρνασσού (πόλης της Μ. Ασίας) για να προσπορισθεί χρήματα προς «ίδιον όφελος» και θα επικαλεσθεί τις «δημοκρατικές του δάφνες» τότε που από τη Φυλή μαζί με το Θρασύβουλο βάδισαν εναντίον των Τριάκοντα και απάλλαξαν την πόλη από την τυραννία. Όμως αυτό δεν τον νομιμοποιεί στην περίοδο της

¹⁰⁵ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 400

δημοκρατίας να εξαργυρώνει τους αγώνες του με καθαρή κλοπή δημοσίου χρήματος και άλλες πάσης φύσεως καταχρήσεις.

Διαχωρίζει, ωστόσο, ο κατηγορος τη θέση του, δηλώνοντας ότι ο ίδιος δεν έχει την ίδια γνώμη για τέτοιους ανθρώπους: *ἐγὼ δέ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, <οὐ> τοιαύτην γνώμην ἔχω περὶ τῶν τοιούτων.*

Και με **αντιθετική** σύνταξη και **επίκληση στη λογική και στο συναίσθημα** στην § 13 παραδέχεται ότι μόνον όσοι, επιθυμώντας ελευθερία και ισότητα και, θέλοντας να εφαρμόζονται οι νόμοι και μισώντας την αδικία, πήραν μέρος στους δικούς τους αγώνες, μόνον αυτοί δεν είναι κακοί πολίτες και η εξορία τους επί των Τριάκοντα μπορεί να υπολογίζεται: *ἀλλ' ὅσοι μὲν ἐλευθερίας καὶ τοῦ δικαίου ἐπιθυμοῦντες καὶ τοὺς νόμους ἰσχύειν βουλόμενοι καὶ τοὺς ἀδικοῦντας μισοῦντες τῶν ὑμετέρων κινδύνων μετέσχον, οὐ πονηροὺς εἶναι πολίτας, οὐδὲ ἀδίκως τούτοις φημί ἂν εἶναι ὑπόλογον τὴν ἐκείνων φυγὴν.* Στον αντίποδα, όσοι, όταν γύρισαν από την εξορία αδικούν τον λαό σε περίοδο δημοκρατίας και κάνουν μεγάλες τις ατομικές τους περιουσίες από δημόσια χρήματα, πρέπει να κάνουν τους δικαστές να **αγανακτούν (επίκληση στο συναίσθημα και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου)** εναντίον τους περισσότερο από όσο αγανακτούν εναντίον των Τριάκοντα: *ὅσοι δὲ κατελθόντες ἐν δημοκρατία τὸ μὲν ὑμέτερον πλῆθος ἀδικοῦσι, τοὺς δὲ ἰδίους οἴκους ἐκ τῶν ὑμετέρων μεγάλους ποιοῦσι, πολὺ μᾶλλον αὐτοῖς προσήκει ὀργίζεσθαι ἢ τοῖς τριάκοντα.*

ὅσοι ἐν δημοκρατία... ἀδικοῦσι, τοὺς ἰδίους οἴκους μεγάλους ποιοῦσι ἐκ τῶν ὑμετέρων, μᾶλλον αὐτοῖς προσήκει ὀργίζεσθαι ἢ τοῖς τριάκοντα.¹⁰⁶

Καινοφανή (και... φιλολακωνική) συλλογιστική χρησιμοποιεί ο κατηγορος με αφορμή τις καταχρήσεις των δημοσίων ανδρών σε περίοδο δημοκρατίας. Αυτούς πρέπει ο λαός να τους μισεί περισσότερο απ' ό,τι τους τριάκοντα! Βρήκε την ευκαιρία ο κατηγορος να προπαγανδίσει τις ιδέες του και να υπερασπισθεί τους Τριάκοντα και την ιδεολογία τους, επιτιθέμενος εναντίον του Εργοκλή και των οικονομικών του εγκλημάτων, θεωρώντας τα τελευταία σπουδαιότερα και πιο αξιόποινα από τη στέρηση της ελευθερίας, τα βασανιστήρια, τις εξορίες και τους φόνους που διέπραξαν οι Τριάκοντα σωρευτικά σε διάστημα οχτώ μηνών, διάστημα κατά το οποίο η Αθήνα θρήνησε αθώους δημοκρατικούς πολίτες περισσότερους απ' όσους σκοτώθηκαν την τελευταία δεκαετία του Πελοποννησιακού πολέμου. (Αυτή η συλλογιστική συχνά εμφανίζεται σ' όλες τις εποχές από... φιλοχουντικούς. Πατούν

¹⁰⁶ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 401

σταθερά σε καραμπινάτες απάτες δημοκρατικών αξιωματούχων οικονομικού περιεχομένου και... αναπολούν στη συνέχεια τα λαμπρά χρόνια της κάθε δικτατορίας, που μπορεί να είχαν... ανασταλεί οι δημοκρατικές ελευθερίες, αλλά πρυτάνευε η ηθική των αυτόκλητων σωτήρων του Έθνους, συχνότατα ξενοκίνητων ορδών).

Στην παράγραφο 14, ξεκινάει την **επίθεση στον αντίπαλο** με ένα **σόφισμα** τύπου «**άσπρο ή μαύρο**». **Αντιθέτει** τη στάση των Τριάκοντα με τις προσδοκίες των πολιτών προς αυτούς, οι Τριάκοντα εκλέχθηκαν με σκοπό να τους κακοποιήσουν όσο μπορούσαν, ενώ οι πολίτες είχαν εμπιστευθεί την πολιτεία σε αυτούς για να την κάνουν μεγάλη και ελεύθερη: *οί μὲν γὰρ ἐπὶ τοῦτ' ἐχειροτονήθησαν, ἵνα κακῶς, εἴ πη δύναιτο, ὑμᾶς ποιήσειαν· τούτοις δ' ὑμᾶς αὐτοὺς ἐπέτρεψατε, ὡς μεγάλην καὶ ἐλευθέραν τὴν πόλιν ποιήσωσιν* · Και συνεχίζει, **με επίκληση στη λογική, με αίτιο-αποτέλεσμα** και με **επίκληση στο συναίσθημα**, προσδοκώντας να προκαλέσει **το συναίσθημα της ευσπλαχνίας**, εφόσον τους λέει ότι είναι πολύ πιο δίκαιο να ευσπλαχνίζονται τον εαυτό τους, τα παιδιά τους και τις γυναίκες τους, που έπεσαν όλοι θύματα στα χέρια αυτών των ανθρώπων: *ὃν ὑμῖν οὐδὲν ἀποβέβηκεν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τούτοις εἶναι ἐν τοῖς δεινοτάτοις κινδύνοις καθεστήκατε, ὥστε πολὺ ἂν δικαιότερον ὑμᾶς αὐτοὺς ἢ τούτους ἐλεοῖτε, καὶ τοὺς ὑμετέρους παῖδας καὶ γυναῖκας, ὅτι ὑπὸ τοιούτων ἀνδρῶν λυμαίνεσθε*.

Στην παράγραφο 15 μετέρχεται την **επίκληση στη λογική**, με το **επιχείρημα** που στηρίζεται στη **γενική διαπίστωση** ότι όσες φορές επαναπαυθούμε ότι η σωτηρία μας είναι εξασφαλισμένη, τότε παθαίνουμε πιο πολλά από τους δικούς μας άρχοντες παρά από τους εχθρούς. Και συνεχίζει με ένα **υποθετικό επιχείρημα**, ότι αν δεχθούν τώρα κάποια καινούργια ήττα, δεν υπάρχει ελπίδα σωτηρίας: *ὅταν γὰρ ἠγησώμεθα σωτηρίας ἀντειληφθαι, δεινότερα ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ἀρχόντων πάσχομεν ἢ ὑπὸ τῶν πολεμίων· καίτοι πάντες ἐπίστασθε ὅτι οὐδεμία ἐλπίς σωτηρίας ὑμῖν δυστυχήσασιν*. Τελειώνει δε τη συλλογιστική του, χρησιμοποιώντας την **επίκληση στη λογική, με αίτιο-αποτέλεσμα**, με **επίκληση στο συναίσθημα και προτρεπτικό λόγο**, καθώς και **επίκληση στο ήθος του δέκτη**, ισχυριζόμενος ότι αξίζει τον κόπο να παρακινήσει ο καθένας τον εαυτό του και να επιβάλουν σε αυτούς τη μεγαλύτερη τιμωρία και να δείξουν στους άλλους Έλληνες ότι τιμωρούν αυτούς που αδικούν και να κάνουν καλύτερους και τους δικούς τους άρχοντες: *ὥστε ἄξιον ὑμᾶς παρακελευσαμένους ὑμῖν αὐτοῖς παρὰ τούτων νυνὶ τὴν μεγίστην δίκην λαβεῖν, καὶ τοῖς ἄλλοις Ἑλλησιν ἐπιδείξαι ὡς τοὺς ἀδικοῦντας τιμωρεῖσθε, καὶ τοὺς ὑμετέρους ἄρχοντας βελτίους ποιήσετε*.

Στην παράγραφο 16 ακολουθεί την **επίκληση στη λογική, με τριμελή υποθετικό συλλογισμό και τα ακόλουθα υποθετικά επιχειρήματα:** αν ακούσουν τη συμβουλή του οι δικαστές, θα σκεφθούν ωφέλιμα για τον εαυτό τους, αν όμως δεν τον ακούσουν, θα κάνουν χειρότερους τους άλλους πολίτες. Ακόμη, αν οι δικαστές τους αθώσουν, δεν θα τους αναγνωρίσουν καμία χάρη, αλλά θα ευγνωμονούν τους πολίτες που αγόρασαν με τα χρήματα που έχουν κλέψει από αυτούς. Άρα, οι ίδιοι θα προκαλέσουν την έχθρα τους, ενώ αυτοί που δωροδοκήθηκαν θα κερδίσουν την ευγνωμοσύνη τους για τη σωτηρία τους: *ἐγὼ μὲν οὖν ταῦθ' ὑμῖν παρακελεύομαι· ὑμᾶς δὲ χρῆ εἰδέναι ὅτι, ἐὰν μὲν ἐμοὶ πεισθῆτε, εὖ περὶ αὐτῶν βουλευέσεσθε, εἰ δὲ μὴ, χεῖροσι τοῖς ἄλλοις πολίταις χρήσεσθε. ἔτι δέ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐὰν αὐτῶν ἀποψηφίσησθε, οὐδεμίαν ὑμῖν εἴσονται χάριν, ἀλλὰ τοῖς ἀνηλωμένοις καὶ τοῖς χρήμασιν οἷς ὑφῆρηνται· ὥστε τὴν μὲν ἔχθραν ὑμῖν αὐτοῖς καταλείψετε, τῆς δὲ σωτηρίας ἐκείνοις εἴσονται χάριν.*

ἂν αὐτῶν ἀποψηφίσησθε, οὐδεμίαν ὑμῖν εἴσονται χάριν, ἀλλά... τοῖς χρήμασιν, οἷς ὑφῆρηνται.¹⁰⁷

Σε περίπτωση που αθωθούν οι κατηγορούμενοι, θα σημαίνει θρίαμβος των καταχραστῶν και δικαίωση του κάθε κλέφτη, που με το χρήμα του, καθαρά προϊόν εγκλήματος, θα δηλητηριάζει τη δημόσια ζωή εξαγοράζοντας συνειδήσεις και εκμαυλίζοντας δικαστές, πρυτάνεις και βουλευτές «εἰς δόξαν» του γνωστού δόγματος «οἱ πλούσιοι τοῖς χρήμασιν ἐξωνοῦνται τοὺς κινδύνους» (που επισημαίνει ο Λυσίας στον «Ἐπὲρ Ἀδυνάτου» λόγο του).

Και καταλήγει στο λόγο του, με την τελευταία παράγραφο, μετερχόμενος την **επίκληση στη λογική και δύο αντιθετικά υποθετικά επιχειρήματα, τύπου «άσπρο ή μαύρο».** Πιο συγκεκριμένα, επισημαίνει στους δικαστές πως, αν τους καταδικάσουν σε θάνατο, οι Αλικαρνασσεῖς και όσοι άλλοι έχουν αδικηθεί από αυτούς, θα σχηματίσουν τη γνώμη ότι οι κατηγορούμενοι τους κατέστρεψαν, ενώ οι δικαστές τους βοήθησαν. Αν, όμως, τους αθώσουν, θα νομίσουν πως έχουν τις ίδιες διαθέσεις με αυτούς που τους πρόδωσαν: *καὶ μὲν δὴ, ὧ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, καὶ Ἀλικαρνασσεῖς καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ὑπὸ τούτων ἠδικημένοι, ἐὰν μὲν παρὰ τούτων τὴν μεγίστην δίκην λάβητε, νομιούσιν ὑπὸ τούτων μὲν ἀπολωλέναι, ὑμᾶς δὲ αὐτοῖς βεβωηθηκέναι· ἐὰν δὲ τούτους σώσητε, ἠγήσονται καὶ ὑμᾶς ὁμογνώμονας γεγονέναι τοῖς αὐτοῖς προδεδωκόσιν.*

¹⁰⁷ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 401

καί οἱ Ἀλικαρνασσεῖς καί οἱ ἄλλοι... νομοῦσι ὑπό τούτων μὲν ἀπολωλέναι, ὕμῃς δέ αὐτοῖς βεβωθηκέναι.¹⁰⁸

Ἡ επιβεβλημένη παραδειγματική τιμωρία του Εργοκλή και των συνεργατών του -τονίζει επιλογικά ο κατηγορος- θα στείλει το μήνυμα στους συμμάχους των Αθηναίων ότι η δημοκρατία στην Αθήνα λειτουργεί, ότι οι θεσμοί δεν κινδυνεύουν και ότι υπάρχουν εγγυήσεις για την προστασία των συμμάχων -άρα υπάρχει αποχρών λόγος για την ύπαρξη της συμμαχίας- όταν είναι σκληρή και ανελέητη εναντίον κάποιων επίορκων στρατηγών της, που καταχρώμενοι την εξουσία, «κατά παράβαση του καθήκοντος και προς ίδιον όφελος» δε διστάζουν να αφήσουν έρμαιο στη βουλιμία των Περσών ολόκληρες πόλεις «εισπράττοντας αντίτιμο άφθονο προδοτικό περσικό χρήμα για τη τσέπη τους».

Και σφραγίζει τη ρητορική του με **επίκληση στο συναίσθημα και επίκληση στο ήθος του δέκτη**, καθώς προσπαθεί να προκαλέσει συναισθήματα **εμπίστευσης και αξιοπιστίας** προς το πρόσωπο των δικαστών, καθώς και την αίσθηση δικαίου, με την **προτροπή** ότι πρέπει να δείξουν την ευγνωμοσύνη στους φίλους και να τιμωρήσουν τους εχθρούς τους: *ὅστ' ἄξιον τούτων ἀπάντων ἐνθυμηθέντας ἅμα τοῖς τε φίλοις τοῖς ὑμετέροισ ἀποδοῦναι χάριν καὶ παρὰ τῶν ἀδικούντων τὴν δίκην λαβεῖν.*

Γενική αξιολόγηση του έργου

Αξιολογώντας την επιχειρηματολογία του (άγνωστου) κατηγορού,¹⁰⁹ συνάγουμε το συμπέρασμα ότι, καθώς ομιλεί στο δικαστήριο τελευταίος, ανακεφαλαιώνει πειστικότερα τις κατηγορίες σε βάρος του Εργοκλή, δράττεται μάλιστα της ευκαιρίας να «βγάλει στον αφρό και να δικαιώσει πονηρά το καθεστώς των τριάκοντα», που σε σύγκριση με τα σκάνδαλα και τις καταχρήσεις των αξιωματούχων της δημοκρατίας είναι «προτιμότεροι» να ασκούν την εξουσία.

Εξάλλου, είναι γνωστό ότι το δρόμο προς τη δικτατορία συνηθέστατα τον ανοίγουν η διαφθορά και τα οικονομικά σκάνδαλα των αξιωματούχων της Δημοκρατίας. Αυτά ναρκοθετούν τα θεμέλιά της και, караδοκώντας ξενοκίνητοι επιβήτορες της εξουσίας, εκμεταλλεύονται τη λαϊκή δυσαρέσκεια και επιβάλλουν στους λαούς δικτατορικά καθεστώτα, συνήθως με διαπρήσιους κήρυκες ηθικής και... φιλοπατρίας, ενώ κατά βάθος λειτουργούν ως μίσθαρνα όργανα υψηλού επιπέδου,

¹⁰⁸ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 401 – 402

¹⁰⁹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 402

υποθηκεύοντας το μέλλον της χώρας τους, αλυσοδένοντας το λαό τους και στερώντας του το σύνολο των πολιτικών και ατομικών τους ελευθεριών. Ας «όψονται» οι δήθεν Ηρακλείς της Δημοκρατίας...

ΚΑΤΑ ΦΙΛΟΚΡΑΤΟΥΣ ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κατατοπιστικό σημείωμα¹¹⁰

Στο σημείωμα του λόγου «Κατά Έργοκλέους Έπίλογος» διαβάζουμε ότι αυτός καταδικάστηκε σε θάνατο και δημεύτηκε η περιουσία του. Ενώ όμως όλοι πίστευαν ότι η περιουσία αυτή ήταν μεγαλύτερη από τριάντα τάλαντα, από την απογραφή αποδείχθηκε ότι ήταν πολύ μικρή. Οι υποψίες στράφηκαν κατά των συγγενών του και ιδιαίτερα κατά του Φιλοκράτους, που είχε μετάσχει στην εκστρατεία σαν πωλητής των λαφύρων και ταμίας του Έργοκλέους. Κατηγορήθηκε επομένως ότι αυτός έκρυψε την περιουσία του Έργοκλέους, για να μπορέσει να δωροδοκήσει τους δικαστές που επρόκειτο να τον δικάσουν, όταν αποδείχθηκε από τα τρία τάλαντα, που κατατέθηκαν για να τα πάρουν οι ρήτορες που θα υπεράσπιζαν τον Έργοκλέα στην εκκλησία του δήμου.

Κανένας όμως δεν ήρθε να τον υπερασπίσει, γιατί εφοβούντο την οργή του λαού. Τα τρία τάλαντα που δεν ήρθε κανείς να τα πάρει, τα ξαναπήρε πίσω ο Φιλοκράτης. Ακόμη υπήρχε διάδοση στη διάρκεια της δίκης του Έργοκλέους ότι είχαν δωροδοκηθεί πεντακόσιοι πολίτες του Πειραιά και χίλιοι εξακόσιοι της Αθήνας για να ψηφίσουν υπέρ τω Έργοκλέους. Υποβλήθηκε, λοιπόν, μήνυση κατά του Φιλοκράτους για απόκρυψη της περιουσίας του Έργοκλέους και ζητήθηκε να δημευθεί η περιουσία του.

Η υπόθεση εκδικάσθηκε στην Ηλιαία λίγο μετά την καταδίκη του Έργοκλέους, το 385 π. Χ. Την κατηγορία κατά του Φιλοκράτους διάβασε άλλος ρήτορας που περιορίστηκε στη γενική ανακεφαλαίωση των κατηγοριών κατά του Φιλοκράτους. Αυτός επομένως είναι ο τελευταίος που απαγγέλθηκε σ' αυτή την πολύκροτη δίκη από κάποιον πολιτικό που ανήκε στο κόμμα των Φιλολακώνων, το αντίθετο με την μερίδα του Θρασυβούλου που υποστήριζε τη φιλία και συμμαχία με τους Θηβαίους.

Ο κατηγορος είναι επιεικής. Δεν επιμένει να θανατωθεί ο Φιλοκράτης. Επιμένει μόνο να δημευθεί η περιουσία του. Δεν γνωρίζουμε το αποτέλεσμα της δίκης, αλλά αν θυμηθούμε όσα λέει ο Λυσίας στο λόγο του «*Υπέρ τῶν Ἀριστοφάνους χρημάτων*», «Μάλιστα δέ τοῦτο ἔχει ἄν τις ἰδεῖν, ὅταν πολλοί ἐν τῇ αὐτῇ αἰτίᾳ εἰς

¹¹⁰ Todd (2010), 288

ἀγῶνα καταστῶσι, ὡς γάρ ἐπὶ τό πολὺ οἱ τελευταῖοι κρινόμενοι σώζονται· πεπαυμένοι γάρ τῆς ὀργῆς αὐτῶν ἀκροᾶσθε καὶ τοὺς ἐλέγχους ἤδη ἐθέλοντες ἀποδέχεσθε·», σχηματίζουμε την πεποίθηση πως οι Αθηναῖοι δεν καταδίκασαν σε θάνατο τον Φιλοκράτη, αφού η οργή τους είχε ικανοποιηθεί με το θάνατο του Εργοκλέους και οι ελπίδες τους για την περιουσία του είχαν διαψευσθεί. Ο δεύτερος φόνος στρατηγού ίσως να ήταν άδικος.

Και ο «Κατὰ Φιλοκράτους» λόγος του Λυσία είναι τριτολογία¹¹¹ – επίλογος εναντίον του φίλου του στρατηγού Εργοκλή, που τον συνόδευε στην εκστρατεία στη Ρόδο (το 389 π. Χ.) και διαχειριζόταν το ταμείο του, με έσοδα είτε από την πώληση των λαφύρων είτε από τα «χαράτσια» που επέβαλε ο Θρασύβουλος και ο Εργοκλής αυθαίρετα στους συμμάχους των Αθηναίων στον Ελλήσποντο και στη Μικρά Ασία.

Ο Εργοκλής, μετά την επιστροφή του από την εκστρατεία, πέρασε από δίκη και καταδικάστηκε σε θάνατο με ταυτόχρονη δήμευση της περιουσίας του. Όμως η δήμευθείσα περιουσία πολύ απείχε από τα όσα διέδιδαν για το μέγεθός της οι κατηγοροί του Εργοκλή. Καθώς μάλιστα υπήρχαν ακράδαντες αποδείξεις ότι από την πλευρά του Εργοκλή έγινε εκστρατεία εξαγοράς των παραγόντων της δίκης (με κατάθεση εγγύησης(!) τριών ταλάντων για τους πρόθυμους να καταθέσουν υπέρ του Εργοκλή και να απαλλαγεί έτσι από τις βαριές κατηγορίες) και μετά την αποτυχία της επιχείρησης εκμαυλισμού συνειδήσεων τα χρήματα επιστράφηκαν στο Φιλοκράτη(!), τώρα τα πυρά στρέφονται εναντίον του οικογενειακού περιβάλλοντος του Εργοκλή, για να κατασχεθούν τα κλεμμένα, που σίγουρα τα διοχέτευσε ο Εργοκλής σε «αχυρανθρώπους» του.

Έτσι, ο Φιλοκράτης παραπέμπεται στο Ηλιαστικό δικαστήριο. Το αδίκημά του είναι «αποδοχή προϊόντων εγκλήματος» και η δίκη εντάσσεται στην αντιπαλότητα και την επιχείρηση «κάθαρσης» που έχει φουντώσει ανάμεσα στα δύο νέα ισχυρά κόμματα της Αθήνας την πρώτη δεκαετία του 4^{ου} αι. π. Χ., το φιλολακωνικό και φιλοθηβαϊκό.

Ο επώνυμος καταχραστής Εργοκλής έχει πληρώσει τη βουλιμία του νε τη ζωή του (οι φιλολάκωνες πήραν το επάνω χέρι). Ο «αχυράνθρωπός» του πρέπει να επιστρέψει τα κλοπιμαία στο Δημόσιο. Αυτό επιδιώκει τώρα ο κατηγορός (και όχι τη θανατική του καταδίκη), γιατί απ' τη μια έχει πρακτική σημασία η δήμευση της περιουσίας του Φιλοκράτη, από την άλλη δικαιώνει τους κατηγορούς και δικαστές

¹¹¹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 537- 539

του «αφεντικού» του Εργοκλή, χωρίς να αφήνει κανένα περιθώριο για «δικαστική πλάνη» σχετικά με την εξοντωτική ποινή που του έχουν επιβάλει και, επιπλέον, αναγορεύει σε «αρχαγγέλους της κάθαρσης» τους πολιτικούς του κόμματος των φιλολακώνων.

ΑΝΑΛΥΣΗ:

ΠΡΟΟΙΜΙΟ:

Στην 1^η παράγραφο, ο αγορητής ξεκινάει **ex abrupto**, με **ηθοποιία**, εμφανιζόμενος έκπληκτος, επειδή η δίκη έχει πολύ λιγότερο ακροατήριο από όσο περίμενε, γιατί πολλοί απειλούσαν και διέδιδαν πως θα κατηγορήσουν το Φιλοκράτη, από τους οποίους τώρα δεν εμφανίζεται κανένας: *ὁ μὲν ἀγὼν οὗτος, ὃ ἄνδρες δικασταί, ἐρημότερος γεγένηται ἢ ἐγὼ προσεδόκων. πολλοὶ γὰρ ἦσαν οἱ ἀπειλοῦντες καὶ οἱ φάσκοντες Φιλοκράτους κατηγορήσειν: ὧν οὐδεὶς νυνὶ φαίνεται.* Και συνεχίζει με **επίκληση στη λογική, έντεχνη πίστη και ενθύμημα/ επιχείρημα**, καθώς και **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, ότι αυτό αποτελεί μεγάλη απόδειξη ότι η καταγραφή (της περιουσίας του Εργοκλέους) είναι αληθινή, γιατί αν ο Φιλοκράτης δεν είχε πολλά από τα χρήματα του Εργοκλέους, δεν θα είχε τέτοια δύναμη, ώστε να απομακρύνει από το δικαστήριο τους κατηγορούς: *ὁ κάμοι δοκεῖ οὐδενὸς ἔλαττον εἶναι τεκμήριον τῆς ἀπογραφῆς ὅτι ἀληθῆς οὖσα τυγχάνει: εἰ γὰρ μὴ πολλὰ τῶν Ἐργοκλέους εἶχε χρημάτων, οὐκ ἂν οὕτως οἷός τ' ἦν ἀπαλλάξαι τοὺς κατηγορούς.*

*ὁ ἀγὼν ἐρημότερος ἐγένετο ἢ ἐγὼ προσεδόκων:*¹¹²

Ο «Κατά Φιλοκράτους λόγος» έχει διασωθεί ως καταγγελία του τρίτου κατηγορού (επίλογος) που προβαίνει σε ανακεφαλαίωση του κατηγορητηρίου και ζητά, ασφαλώς, την παραδειγματική τιμωρία του Φιλοκράτη, πωλητή των λαφύρων και οικονομικού διαχειριστή των ατασθαλιών του στρατηγού Εργοκλή (βλ. τον ομώνυμο καταγγελτικό Λόγο του Λυσία), που μαζί με το στρατηγό Θρασύβουλο συμμετέχουν σε ναυτική εκστρατεία εναντίον των Ροδίων, το 389 π.Χ., αλλά εκτρέπονται σε πλήθος παράνομων ενεργειών σε βάρος συμμαχικών πόλεων της Αθήνας για να προσπορισθούν χρήματα «προς ίδιον όφελος» (εκστρατεία που επιφύλαξε άδοξο και προσβλητικό τέλος για τον ήρωα στρατηγό του 403 π.Χ.

¹¹² Ράπτης, Τσολάκης (2003), 548-549

Θρασύβουλο, που συνέτριψε τους Τριάκοντα τυράννους και αποκατέστησε τη Δημοκρατία στην Αθήνα).

Η δίκη και καταδίκη σε θάνατο με παράλληλη δήμευση της περιουσίας του Εργοκλή έγινε το 385 π.Χ. και προηγήθηκε της δίκης κατά του Φιλοκράτη. Άρα διεξάγεται μετά το έτος αυτό. Μάλιστα υπάρχει χαρακτηριστική απουσία μαρτύρων σε βάρος του κατηγορουμένου, σε βαθμό που να επαληθεύει πανηγυρικά το περιεχόμενο της καταγγελίας, ότι δηλαδή ο Φιλοκράτης χρησιμοποίησε αφειδώς τα κλοπιμαία για να «κλείσει τα στόματα» των μαρτύρων, εκμαυλίζοντας συνειδήσεις και εξαγοράζοντας την «απουσία» τους από την ακροαματική διαδικασία, έτσι που η έλλειψη μαρτύρων να αποτελεί νέο σκάνδαλο, παρά τη φημολογία ότι αυθόρμητα θα κατέθεταν πολλοί μάρτυρες σε βάρος του Φιλοκράτη ενώπιον των δικαστών...

εί γάρ μή πολλά τῶν Ἐργοκλέους εἶχε χρημάτων:

Ο Φιλοκράτης κατηγορείται ότι ήταν ο «αχυράνθρωπος» του καταχραστή του δημοσίου χρήματος στρατηγού Εργοκλή. Η ενοχή του στρατηγού αποδείχτηκε και του επιβλήθηκε η ποινή του θανάτου με ταυτόχρονη δήμευση της περιουσίας του, ανερχόμενη κατά φημολογίες σε 30 τάλαντα! Όμως, η κατασχεθείσα περιουσία ήταν ελάχιστη και οι υποψίες στράφηκαν στον ταμία του Φιλοκράτη, που τώρα είναι κατηγορούμενος ως συνένοχος του καταδικασθέντος Εργοκλή. Μάλιστα εν ζωή ο Εργοκλής τον είχε προτρέψει να αναλάβει οικειοθελώς και τη δαπανηρότατη «λειτουργία» της τριηραρχίας, πράγμα που ισχυροποιεί την καταγγελία «περί συγκοινωνούντων δοχείων» στα οικονομικά τους, αφού ένας εκ προοιμίου άσημος Αθηναίος ξαφνικά εμφανίζεται με μεγάλη οικονομική επιφάνεια! Επομένως ο Φιλοκράτης ανέλαβε την τριηραρχία όχι για να βοηθήσει την πατρίδα, αλλά για να δικαιολογήσει με τις... υπερτιμολογημένες δαπάνες τα κλοπιμαία του Εργοκλή και να του «φυλάξει» τα κλεμμένα.

Στη δεύτερη παράγραφο προχωρεί σε **έντεχνες πίστεις**, με **επίκληση στο ήθος του δέκτη και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, παράλληλα με **επίκληση στη λογική και επιχείρημα**, καθώς κολακεύει τους δικαστές, όταν λέει πως θεωρεί πως όλοι γνωρίζουν ότι καταδίκασαν τον Εργοκλή σε θάνατο γι' αυτό, δηλαδή, επειδή, με το να βλάψει την πόλη απέκτησε περιουσία μεγαλύτερη από τριάντα τάλαντα και από αυτά τα πράγματα τίποτα δε φαίνεται από το ξεπούλημα της περιουσίας του: *ἐγὼ δέ, ὧ ἄνδρες δικασταί, πάντας ὑμᾶς ἠγοῦμαι εἶδέναι ὅτι Ἐργοκλέους διὰ τοῦτο ὑμεῖς θάνατον κατεχειροτονήσατε, ὅτι κακῶς διαθεῖς τὰ τῆς πόλεως πλέον ἢ τριάκοντα τάλαντων οὐσίαν ἐκτήσατο. καὶ τούτων τῶν χρημάτων οὐδὲν ἐν τῇ πόλει φαίνεται.* Και

συνεχίζει με επίκληση στο συναίσθημα, χρησιμοποιώντας ρητορικό ερώτημα, πού πρέπει να στραφεί κάποιος ή πού πρέπει να ζητήσει τα χρήματα, γιατί, αν δεν φανούν στους συγγενείς και σε εκείνους που ήταν περισσότεροι δικοί του άνθρωποι, θα είναι αδύνατο να βρεθούν στους εχθρούς του: *καίτοι ποῖ χρῆ τραπέσθαι ἢ ποῦ ζητῆσαι τὰ χρήματα; εἰ γὰρ παρὰ τοῖς κηδεσταῖς καὶ οἷς ἐκεῖνος οἰκειότατ' ἀνθρώπων ἐχρήτο μὴ φανήσεται, χαλεπῶς παρὰ τοῖς ἐχθροῖς εὐρεθήσεται.*

Και στην 3^η παράγραφο συνεχίζει την **επίκληση στο συναίσθημα**, με αλληπάλληλες **ρητορικές ερωτήσεις και επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**, επιθυμώντας να καταγγείλει, τόσο τον Εργοκλή, όσο και το Φιλοκράτη για στενή φιλία και επειδή τον πήρε μαζί του για να πουλήσει τα πράγματα που ανήκαν στο κράτος, τον έκανε ταμία της περιουσίας του και τελευταί τον παρεκίνησε να γίνει τριήραρχος, αναλαμβάνοντας θεληματικά τη συντήρηση ενός πλοίου. Μάλιστα, χρησιμοποιεί **άρνηση/άρση** στις ερωτήσεις, για έμφαση: *τίνα δὲ Ἐργοκλῆς περὶ πλείονος Φιλοκράτους ἐποιεῖτο, ἢ πρὸς τίν' ἀνθρώπων διέκειτο οἰκειότερον; οὐ τῶν μὲν ὑμετέρων ὀπλιτῶν αὐτὸν ἐξήγαγε, τῶν δ' αὐτοῦ χρημάτων ταμίαν ἐποίησε, καὶ τὸ τελευταῖον τριήραρχον αὐτὸν κατέστησε;*

Στην 4^η παράγραφο, μετέρχεται **επίκληση στη λογική, με ενθύμημα και υποθετικό επιχείρημα - βραχυλογικό συλλογισμό**, θεωρώντας παράξενο, αν οι πλούσιοι παραπονιούνται, όταν αναγκάζονται να ξοδεύουν για τη συντήρηση πολεμικού πλοίου, ενώ αυτός, αν και εκείνη την εποχή δεν είχε χρήματα, κατάφερε να γίνει τριήραρχος: *καίτοι δεινὸν εἰ οἱ μὲν τὰς οὐσίας ἔχοντες ὀλοφύρονται τριηραρχοῦντες, οὗτος δὲ οὐδὲν πρότερον κεκτημένος ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐθελοντῆς ὑπέστη ταύτην τὴν λητουργίαν. Καὶ με αιτιολογικό επιχείρημα και επίκληση στη λογική, αποκαλύπτει ότι ο Εργοκλής δεν τον παρακίνησε να γίνει τριήραρχος για να ζημιωθεί, μα για να ωφεληθεί και για να του φυλάσσει τα χρήματά του, επειδή δεν είχαν άλλο πιο έμπιστο από αυτόν: *οὐκοῦν δὴ οὐχ ὡς ζημιωθησόμενον αὐτὸν τριήραρχον κατέστησεν, ἀλλ' ὡς ὠφεληθησόμενον καὶ φυλάζοντα τὰ αὐτοῦ χρήματα, οὐκ ἔχων ὄτῳ χρῆ μᾶλλον τούτου πιστεῦσαι.**

Στην 5^η παράγραφο, επικαλείται πάλι τη **λογική, με επιχείρημα** αρχικά, με **διαζευκτικό συλλογισμό**, όταν θεωρεί πως δύο απολογίες μένουν στον Φιλοκράτη να κάνει, δηλαδή, ότι πρέπει αυτός να αποδείξει ότι άλλοι έχουν τα χρήματα του Εργοκλέους ή ότι άδικα εκείνος καταδικάστηκε σε θάνατο, αφού τίποτε δεν έκλεψε από τα δημόσια πράγματα και δεν πήρε κανένα δάωρο: *ἡγοῦμαι δέ, ὧ ἄνδρες δικασταί, Φιλοκράτει δύο εἶναι καὶ μόνας ἀπολογίας: προσήκειν γὰρ αὐτῷ ἀποδείξει ἢ ἕτερος*

ἔχοντας τὰ Ἐργοκλέους χρήματα, ἢ ἀδίκως ἀπολωλότα ἐκεῖνον καὶ οὐδὲν ὑψηρημένον τῶν ὑμετέρων οὐδὲ δεδωροδοκηκότα.

Ἠγοῦμαι Φιλοκράτη δύο εἶναι τὰς ἀπολογίας.¹¹³

Δυο γεγονότα ἔχει να αποδείξει ο Φιλοκράτης στην υπερασπιστική - απολογητική του γραμμή: α) Να αποκαλύψει ποιος από τους συγγενείς ή φίλους ἔχει καρπωθεί τα κλοπιμαία του Εργοκλή. β) Να αποδείξει ότι κακῶς καταδικάστηκε το «αφεντικό του» και επιτελέστηκε ανεπανόρθωτη «δικαστική πλάνη» από το δικαστήριο που του επέβαλε την ποινή του θανάτου για μεγάλη οικονομική κατάχρηση σε βάρος του δημοσίου χρήματος. Αν δεν αποδείξει τίποτε από τα δυο, καταχράστηκε ο ίδιος την εμπιστοσύνη (ως ταμίας) και τα χρήματα - προϊόν εγκλήματος του στρατηγού Εργοκλή. Άρα πρέπει να του επιβληθεί η ίδια ποινή.

Και, στη συνέχεια, με **επίκληση στο ήθος των δεκτών – δικαστών**, προειδοποιώντας τους πως, αν δεν κάνει ούτε το ένα ούτε το άλλο, να αποφασίσουν να τον καταδικάσουν και να μη θυμώνουν εναντίον εκείνων που κλέβουν τις περιουσίες των άλλων, αλλά να συγχωρούν εκείνους που κατέχουν την περιουσία του δημοσίου: *εἰ δὲ τούτων μηδέτερον ποιήσῃ, δεδόχθαι καταψηφίζεσθαι, καὶ μὴ τοῖς μὲν παρὰ τῶν ἄλλων λαμβάνουσιν ὀργίζεσθαι, τοῖς δὲ τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν ἔχουσι συγγνώμην ἔχειν.¹¹⁴*

καὶ μὴ τοῖς παρὰ τῶν ἄλλων λαμβάνουσιν ὀργίζεσθαι, τοῖς δὲ τὰ ὑμέτερα αὐτῶν ἔχουσι συγγνώμην ἔχειν:

Ο κατηγορος επισημαίνει στους δικαστές ότι δε νομιμοποιούνται να είναι αυστηρότατοι στις επιβαλλόμενες ποινές στους κοινούς κλέφτες και λωποδύτες και να εξαντλούν την επιείκεια τους σε επώνυμους καταχραστές του δημοσίου χρήματος, που με τη βουλμία τους δηλητηριάζουν τη δημόσια ζωή και ναρκοθετούν με τα σκάνδαλά τους τα θεμέλια του δημοκρατικού πολιτεύματος. Είναι χαρακτηριστική η αποστροφή του λόγου του που αυτά τα χρήματα τα ονομάζει «ὑμετέρων αὐτῶν», δηλαδή περιουσία του λαού.

• Η γενική αὐτῶν συντακτικά είναι ετερόπτωτος κατά παράθεση προσδιορισμός (και όχι γενική κτητική). Αυτό συμβαίνει όταν συνάπτεται ως γενική πληθυντ. αριθμού δίπλα στις κτητικές αντωνυμίες ἡμέτερος, ὑμέτερος και σφέτερος (π.χ. την σφετέραν αὐτῶν πατρίδα = την πατρίδα τους).

¹¹³ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 549

¹¹⁴ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 549-550

Στην 6^η παράγραφο χρησιμοποιεί **επίκληση στο συναίσθημα**, με **ρητορικό ερώτημα** και **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**. Συγκεκριμένα, αναρωτιέται ποιος από τους Αθηναίους δεν ξέρει ότι έχουν κατατεθεί σε εγγυητή τρία τάλαντα για τους ρήτορες για χάρη του Εργοκλέους, αν μπορέσουν να τον σώσουν και να εμποδίσουν τους εχθρούς του να τον κατηγορήσουν. Επισημαίνει ότι οι ρήτορες, επειδή έβλεπαν το λαό εξοργισμένο και επιθυμούσαν να τον τιμωρήσουν έμεναν ήσυχοι και δεν τολμούσαν να παρουσιαστούν σαν υπερασπιστές του Εργοκλέους. Και στην αρχή αυτός, επειδή παρ' όλες τις προσπάθειές του, δεν μπόρεσε να πάρει πίσω τα χρήματα, είπε ότι θα τους καταγγείλει στο λαό: *τίς δ' οὐκ οἶδεν Ἀθηναίων τρία τάλαντα περὶ Ἐργοκλέους μεσεγγυηθέντα τοῖς λέγουσιν, εἰ δύναιτο αὐτὸν σῶσαι [καὶ μὴ κατηγορεῖν]; οἱ ἐπειδὴ ἐώρων τὴν ὑμετέραν ὀργὴν τιμωρεῖσθαι βουλομένην, ἡσυχίαν ἦγον καὶ οὐκ ἐτόλμων σφᾶς αὐτοὺς φανεροὺς ποιῆσαι. καὶ τὸ μὲν πρῶτον οὗτος οὐ κομιζόμενος παρ' αὐτῶν τὰ χρήματα μηνύσειν ἔφη τῇ πόλει.*

Τίς οὐκ οἶδεν Ἀθηναίων τρία τάλαντα παρ' Ἐργοκλέους μεσεγγυηθέντα τοῖς λέγουσιν, εἰ δύναιτο αὐτὸν σῶσαι.¹¹⁵

Πλανάται βαριά η σκιά ενοχής του Φιλοκράτη, γιατί ήταν κοινό μυστικό ότι κατά τη δίκη του Εργοκλή κατατέθηκαν σε εγγυητή τρία τάλαντα (τεράστιο χρηματικό ποσό) που θα τα έπαιρναν οι ρήτορες που θα αναλάμβαναν επιτυχώς την υπεράσπισή του. Όμως δε βρέθηκαν δικηγόροι για την «καραμπινάτη» απάτη του Εργοκλή και τα χρήματα τελικά τα πήρε πίσω με απειλές ο Φιλοκράτης! Με αυτά (και άλλα περισσότερα) φαίνεται πως εξασφάλισε τη «σιωπή» των μαρτύρων που επρόκειτο να καταθέσουν στην παρούσα δίκη. Μάλιστα έχει επιστρατεύσει και ψευδομάρτυρες για να υποστηρίξουν ότι ο Φιλοκράτης ήταν ο πιο άσπονδος εχθρός του Εργοκλή. (Με το χρήμα τα πάντα εξαγοράζονται).

Στην 7^η παράγραφο συνεχίζει την **επίθεση στον αντίπαλο**, με την κατηγορία της παρουσίασης ψευδομαρτύρων, λέγοντας ότι, όταν κι αυτά (τα τρία τάλαντα) πήρε και έγινε κύριος και της άλλης περιουσίας εκείνου (του Εργοκλέους) έφτασε σε τλετοιο βαθμό θράσους, ώστε έχει ξετρυπώσει μάρτυρες που θα μαρτυρήσουν για χατήρι του πως ήταν ο χειρότερος εχθρός του Εργοκλέους από όλους τους ανθρώπους: *ἐπειδὴ δὲ καὶ ταῦτα ἀπέιληφε καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐκείνου κύριος γενένηται, εἰς τοῦτο τόλμης ἐλήλυθεν, ὥστε μάρτυρας πεπόρισται οἱ μαρτυρήσουσιν αὐτῷ ὡς ἦν ἔχθιστος ἀπάντων ἀνθρώπων Ἐργοκλεῖ.* Και συνεχίζει με **παθοποιία** και **επίκληση στο**

¹¹⁵ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 550

συναίσθημα, προσπαθώντας να προκαλέσει την οργή των δικαστών, με τη χρήση **ρητορικών ερωτημάτων**. Παρακινεί, λοιπόν, τους δικαστές να φανταστούν κατά πόσο ήταν δυνατό να φτάσει σε τέτοιο σημείο παραφροσύνης, ώστε, ενώ ο Θρασύβουλος ήταν στρατηγός και ο Εργοκλής ήταν εχθρικά διατεθειμένος απέναντι στο Φιλοκράτη, αυτός να δεχθεί με τη θέλησή του να γίνει τριήραρχος, κάτι που ενδεχομένως θα τον κατέστρεφε ή θα του προξενούσε προσβολές: *καίτοι οἴεσθ' ἂν αὐτόν, ὧ ἄνδρες δικασταί, εἰς τοῦτο μανίας ἀφικέσθαι, ὥστε Θρασυβούλου στρατηγούντος καὶ Ἐργοκλέους αὐτῶ διαφερομένου ἐθελοντὴν ὑποστῆναι τριήραρχον; πῶς γὰρ ἂν θᾶπτον ἀπώλετο, ἢ πῶς ἂν μᾶλλον ἐπηρεάζετο;*

Στην παράγραφο 8 προχωρεί σε **επίκληση στο ήθος των δεκτών – δικαστών**, καθώς, με προσωπική αξίωση – απαίτηση ζητεί από τους δικαστές να σταθούν στο χρέος τους και στο ύψος των περιστάσεων και να βοηθήσουν τον εαυτό τους που αδικείται και πολύ περισσότερο να τιμωρούν όσους αδικούν, παρά να δείχνονται ευπλαχνικοί προς εκείνους που έκλεψαν την περιουσία του δημοσίου: *περὶ μὲν οὖν τούτων ἱκανὰ τὰ εἰρημένα: ἐγὼ δ' ὑμᾶς ἀξιῶ ὑμῖν αὐτοῖς βοηθῆσαι, καὶ πολὺ μᾶλλον τοὺς ἀδικοῦντας τιμωρεῖσθαι ἢ τοὺς τὰ τῆς πόλεως ἔχοντας ἐλείνουσ ἡγεῖσθαι.*

*περὶ μὲν τούτων ἱκανὰ τὰ εἰρημένα:*¹¹⁶

Ενώ ο κατηγορος ολοκλήρωσε την καταγγελία του σχετικά με τον καταχραστή Φιλοκράτη και περιμένουμε να προχωρήσει σε νέες εκτιμήσεις, επανέρχεται πάλι σε κάτι που είπε και νωρίτερα με έμφαση, ότι δηλαδή οφείλουν να είναι περισσότερο αυστηροί στον καταλογισμό και την επιμέτρηση της ποινής εναντίον των καταχραστών του δημοσίου χρήματος παρά στα κοινά «κλεφτρόνια». Γιατί, εξάλλου, θα επιστρέψουν ό,τι δεν τους ανήκει αλλά αποτελεί δικαιοματικά περιουσία του λαού.

Και συνεχίζει με επίθεση στο ήθος του αντιπάλου, καταγγέλλοντας τον Φιλοκράτη ότι τίποτε από τα δικά του δεν θα καταθέσει στο δημόσιο ταμείο, αλλά θα τους επιστρέψει πίσω τα δικά τους και άλλα, που είναι πολύ περισσότερα από αυτά που θα κατατεθούν, θα του επισσέψουν: *οὐδὲν γὰρ τῶν αὐτοῦ καταθήσει, ἀλλὰ τὰ ὑμέτερα ὑμῖν αὐτοῖς ἀποδώσει, καὶ πολλῶ πλείω αὐτῶ τούτων περιέσται.*

Στην 9^η και 10^η παράγραφο μετέρχεται **επίκληση στη λογική**, με **υποθετικό επιχείρημα** και **δι' αντιθέτου απόδειξη**, καθώς και **επίκληση στο ήθος των**

¹¹⁶Ράπτης, Τσολάκης (2003), 550

δικαστών, παράλληλα με **επίκληση στο συναίσθημα** και διέγερση του «κοινού **περί δικαίου αισθήματος**». Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει στους δικαστές ότι θα ήταν φοβερό, αν ενεντίον εκείνων που δεν θέλουν να εισφέρουν από την περιουσία τους, ενώ μπορούν να εισφέρουν, θυμώνουν και δημεύουν τις περιουσίες τους, θεωρώντας άδικους και δεν τιμωρούν όσους κατέχουν την περιουσία του δημοσίου, αλλά και τα χρήματά τους στερούνται και αυτούς τους κάνουν πολύ εχθρικούς απέναντί τους: *καὶ γὰρ ἂν καὶ δεινὸν εἴη, ὃ ἄνδρες δικασταί, εἰ τοῖς μὲν μὴ δυναμένοις τὰ σφέτερ' αὐτῶν εἰσφέρειν ὀργίζοισθε καὶ τὰς οὐσίας αὐτῶν ὡς ἀδικούντων δημεύοιτε, τοὺς δὲ τὰ ὑμέτερα αὐτῶν ἔχοντας μὴ τιμωροῖσθε, ἀλλὰ τῶν τε χρημάτων ἀποστεροῖσθε καὶ τούτους χαλεπωτέρους ἐχθροὺς ἔχοιτε. ἕως γὰρ ἂν τὰ ὑμέτερα ἔχοντες σφίσιν αὐτοῖς συνειδῶσιν, οὐδέποτε ὑμῖν παύσονται κακονοοῦντες, νομίζοντες τὰς τῆς πόλεως δυστυχίας μόνας ἀπαλλαγὴν εἶναι τῶν πρὸς αὐτοὺς πραγμάτων.*

ἕως ἂν τὰ ὑμέτερα ἔχοντες σφίσιν αὐτοῖς συνειδῶσιν, οὐδέποτε ὑμῖν παύσονται κακονοοῦντες.¹¹⁷

Σοβαρότατη διάσταση για την κρίση των θεσμών δίνει με το χωρίο αυτό ο κατηγορος του Φιλοκράτη. Αν οι επώνυμοι καταχραστές δεν τιμωρηθούν όπως τους αξίζει, θα βυσσοδομούν συνέχεια κατά της συντεταγμένης πολιτείας και θα υποσκάπτουν τα θεμέλιά της ευνοώντας πολιτικές κρίσεις και αναταραχές, γιατί «οι λύκοι στην αντάρα χαίρονται», περιβάλλον που θεωρούν ότι τους εξασφαλίζει ατιμωρησία, γιατί έχουν άλλα, πολύ σοβαρότερα προβλήματα να επιλύσουν οι άρχοντες και θεματοφύλακες της έννομης τάξης.

• Το ρήμα σύνοιδα συντάσσεται με αντικείμεν. σε δοτική πτώση (σφίσιν αὐτοῖς) με αυτοπάθεια, και με κατηγορηματική μετοχή (ἔχοντες), που άλλοτε αναφέρεται στο υποκείμενο του και άλλοτε στο αντικείμενο, χωρίς να αλλάζει σε τίποτε το νόημα. Δηλαδή η μετοχή ἔχοντες μπορούσε να ήταν σε δοτική (ἔχουσι) προσδιορίζοντας το αντικείμενο χωρίς να αλλοιώνεται η μετάφραση.

Στην παράγραφο 11 ακολουθεί την **επίκληση στη λογική** των δικαστών με **επιχείρημα** και **αντίθεση**, καθώς και την **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**. Πιο συγκεκριμένα, είναι της άποψης ότι ο κατηγορούμενος δεν πρέπει να δικάζεται μόνο για τα χρήματα, αλλά και να διακινδυνεύει και τη ζωή του, γιατί θα ήταν άδικο, αν εκείνοι που γνωρίζουν τους κλέφτες των πραγμάτων που ανήκουν σε ιδιώτες θεωρούνται ένοχοι των ίδιων τιμωριών, με τις οποίες τιμωρούνται οι κλέφτες, αυτός,

¹¹⁷ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 551

όμως, ξέροντας ότι ο Εργοκλής έκλεβε τα δημόσια και δεχόταν δώρα για βλάβη της πόλεως, δεν τιμωρηθεί με την ίδια τιμωρία, αλλά πάρει σαν βραβείο της ανηθικότητάς του, την περιουσία που άφησε εκείνος: *ήγοῦμαι δ', ὃ ἄνδρες δικασταί, οὐ μόνον περὶ χρημάτων αὐτοῦ προσήκειν ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ σώματος κινδυνεύειν. καὶ γὰρ ἂν καὶ δεινὸν εἴη, εἰ οἱ μὲν τὰ τῶν ἰδιωτῶν ἀπολλύμενα τοῖς κλέπταις συνειδότες τοῖς αὐτοῖς ἐνέχοντο, οὗτος δὲ τὰ τῆς πόλεως Ἐργοκλεῖ συνειδῶς κλέπτοντι καὶ ἐπὶ τοῖς ὑμετέροις δωροδοκοῦντι μὴ τῆς αὐτῆς τιμωρίας τυγχάνοι, ἀλλὰ ἄθλα λάβοι τὴν ὑπ' ἐκείνου καταλειφθεῖσαν οὐσίαν ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πονηρίας.*

ήγοῦμαι οὐ περὶ χρημάτων μόνον ἀγωνίζεσθαι, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ σώματος κινδυνεύειν.¹¹⁸

Φαίνεται πως ο κατήγορος είναι αρκετά προσγειωμένος και ζητά με έμφαση τη δήμευση της περιουσίας του καταχραστή Φιλοκράτη, ενώ για τη θανατική ποινή «νομίζει ότι ταιριάζει να του επιβληθεί» και «πιστεύει όχι πρέπει να του επιβληθεί». Ίσως επηρεάστηκε από τη διχασμένη κοινή γνώμη των Αθηναίων σχετικά με την ποινή του θανάτου σε βάρος του δημοκρατικού στρατηγού Εργοκλή, αφού μετά το θάνατο του δε βρέθηκε η φημολογούμενη τεράστια περιουσία των τριάντα ταλάντων και επομένως να έχει επιβληθεί άδικη και ανεπανόρθωτη ποινή, προϊόν «δικαστικής πλάνης» και παραπληροφόρησης με διογκωμένα τα σκάνδαλα από τους κατηγορούς που στο πρόσωπο των στρατηγών «βάλλουν» εναντίον της ίδιας της δημοκρατίας.

Εξάλλου, και στις δυο δίκες οι κατήγοροι φρόντισαν να δείξουν τα φιλολακωνικά - ολιγαρχικά τους φρονήματα.

Και, τέλος, χρησιμοποιεί την **επίκληση στο συναίσθημα**, για να προκαλέσει αισθήματα **οργής και θυμού** των δικαστών εναντίον του: *ἄξιοι δ' ὑμῖν εἰσὶν ὀργῆς, ὃ ἄνδρες δικασταί.*

ἄξιοί εἰσι ὀργῆς, ὃ ἄνδρες δικασταί.¹¹⁹

Ο Φιλοκράτης και οι φίλοι του είναι άξιοι οργής (και όχι άξιοι θανάτου), τονίζει επιλογικά ο κατήγορος. Δεν είναι οι ίδιοι κλέφτες αλλά «αποδέκτες προϊόντων εγκλήματος» και γνώριζαν και συγκάλυπταν τις οικονομικές καταχρήσεις του Εργοκλή (για τις οποίες τιμωρήθηκε με θάνατο). Αλλιώς, παραμονές της δίκης του Εργοκλή, πώς διέδιδαν ότι εξαγοράστηκαν πεντακόσιοι πολίτες από τον Πειραιά και

¹¹⁸ Ράπτης, Τσολάκης (2003),551

¹¹⁹ Ράπτης, Τσολάκης (2003), 551-552

χίλιοι εξακόσιοι Αθηναίοι, για να ψηφίσουν στην Εκκλησία του Δήμου υπέρ της αθώωσης του Εργοκλή;

Στην 12^η παράγραφο **επιχειρεί να δικαιολογήσει τα παραπάνω αισθήματα**, τα οποία επιθυμεί να **προκαλέσει**, με **επίκληση στη λογική και επιχείρημα**, καθώς και με **επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**. Συγκεκριμένα, εξηγεί ότι αυτοί (ο Φιλοκράτης και οι φίλοι του) όταν δικαζόταν ο Εργοκλής στην εκκλησία του δήμου, τριγυρίζοντας στην αγορά διέδιδαν ότι έχουν δωροδοκήσει πεντακόσιους πολίτες του Πειραιά και χίλιους εξακόσιους της Αθήνας. Και προσποιούνταν ότι είχαν μεγαλύτερη πεποίθηση, επειδή ξόδευαν χρήματα και δωροδόκησαν και μικρότερη επειδή ήτταν αθώοι: *οὗτοι γάρ, ὅτε Ἐργοκλῆς ἐκρίνετο, ἐν τῷ δήμῳ περιμόντες ἔλεγον ὡς πεντακόσιοι μὲν αὐτοῖς εἶησαν ἐκ τοῦ Πειραιῶς δεδεκασμένοι, ἑξακόσιοι δὲ καὶ χίλιοι ἐκ τοῦ ἄστεως: μᾶλλον δὲ προσεποιῶντο πιστεύειν τοῖς χρήμασιν ἢ δεδιέναι τὰ αὐτῶν ἁμαρτήματα.*

Στην 13^η παράγραφο ξεκινάει με **επίκληση στη λογική**, χρησιμοποιώντας ως **τεκμήριο** ένα **πρότερο δεδικασμένο** στη δίκη του Εργοκλέους, **κολακεύει τους δικαστές με *captatio benevolentiae***, δηλαδή, **επικαλείται το ήθος του δέκτη και ειδικότερα το αίσθημα ευθύνης** απέναντι στο δημόσιο συμφέρον. Τονίζει, λοιπόν, ότι στην εκκλησία του δήμου, όταν δικαζόταν ο Εργοκλής, έδειξαν σε αυτούς και αν σκέπτονται σωστά και τη δεδομένη στιγμή θα κάνουν γνωστό σε όλους τους ανθρώπους ότι δεν υπάρχουν τόσα πολλά χρήματα που θα τους εμποδίσουν να τιμωρούν όσους κάθε φορά ιάνουν επ' αυτοφώρω να αδικούν και ότι καμιά ευκαιρία δεν θα δώσουν σε αυτούς να κλέβουν και να αρπάζουν τα δημόσια: *ἐκεῖ μὲν οὖν ἐπεδείξατε αὐτοῖς, ἐὰν δὲ εὖ φρονῆτε, καὶ νυνὶ τοῦτο φανερὸν πᾶσιν ἀνθρώποις ποιήσετε, ὅτι οὐκ ἔστι τσαῦτα χρήματα ἃ ὑμᾶς, οὖς ἂν λαμβάνητε ἀδικοῦντας, ἀποτρέψει τιμωρεῖσθαι, καὶ μηδεμίαν αὐτοῖς ἄδειαν δώσετε τὰ ὑμέτερα αὐτῶν διαρπάζουσι καὶ κλέπτουσιν.*

ἐκεῖ ἐπεδείξατε, ὅτι οὐκ ἔστι τσαῦτα χρήματα, ἃ ὑμᾶς ἀποτρέψει τιμωρεῖσθαι.¹²⁰

Επιλογικά ο κατηγορος εξυμνεί τους δικαστές ότι σχετικά με τον Εργοκλή επιτέλεσαν ευόρκως το καθήκον τους, επιβάλλοντάς του την εσχάτη των ποινών «για έγκλημα που επιτελέστηκε σε βάρος του λαού». Τώρα οφείλουν να είναι αναλογικά αυστηροί. Ο Εργοκλής συμμετείχε στην εκστρατεία στη Ρόδο για να χρηματισθεί

¹²⁰ ό. π., 552

ασύστολα και πλήρωσε τη βουλιμία του με την ίδια τη ζωή του. Όμως τα χρήματα δε βρέθηκαν. Ο πιο ύποπτος «αχυράνθρωπός» του είναι ο Φιλοκράτης. Επομένως πρέπει να δημεύσουν τη δική του περιουσία, που ουσιαστικά είναι τα κρυμμένα κλοπιμαία του Εργοκλή.

Στην **καταληκτήρια** παράγραφο 14, που λειτουργεί ως **επίλογος**, ξεκινάει με μία **προτροπή** να κάνουν όπως προηγουμένως και με **επίκληση στη λογική και αιτιολογικό επιχείρημα**, καθώς και **τεκμήριο των πεπραγμένων** από τον Φιλοκράτη, γεγονός που τον καθιστά **ένοχο: επίθεση στο ήθος του αντιπάλου**. Αναλυτικότερα, τους θυμίζει πως όλοι γνωρίζουν ότι ο Εργοκλής πήρε μέρος στην εκστρατεία για να κερδίσει χρήματα και όχι για να επαινεθεί από αυτούς και πως κανένας άλλος δεν έχει τα χρήματα του Εργοκλέους παρά ο ίδιος ο Φιλοκράτης: *ἐγὼ μὲν οὖν ταῦτα ὑμῖν παραινῶ. πάντες γὰρ ἐπίστασθε ὅτι Ἐργοκλῆς χρηματιούμενος ἀλλ' οὐ πρὸς ὑμᾶς φιλοτιμησόμενος ἐξέπλευσε, καὶ οὐδεὶς ἄλλος ἔχει τὰ χρήματα ἢ οὗτος.*

Και κλείνει το λόγο του με επίκληση στο ήθος των δικαστών και στο αίσθημα του χρέους απέναντι στο λαό, λέγοντας πως, αν είναι σώφρονες, θα παρουν πίσω την περιουσία που ανήκει στο κράτος (δημεύοντας την περιουσία του Φιλοκράτους): *ἐὰν οὖν σωφρονῆτε, τὰ ὑμέτερ' αὐτῶν κομειῖσθε.*

Επίλογος

Οι παραπάνω λόγοι του Λυσία δείχνουν το μεγαλείο του Λυσία ως λογογράφου. Κατά τον R. Flaceliere,¹²¹ ως λογογράφος ο Λυσίας ήταν ανώτερος από τον Αντιφώντα και τον ίδιο τον Ισοκράτη. Βάζει τους πελάτες του να μιλούν με απλότητα και με φυσικότητα, που είναι πραγματικά τα βασικά χαρίσματα της τέχνης του. Θαυμάσαμε την ικανότητα του Λυσία να διεγείρει συναισθήματα, πράγμα που είναι σημαντικό στοιχείο για ένα ρήτορα.¹²² Με λεπτότητα ο ρήτορας μπαίνει αληθινά στο πνεύμα και στο χαρακτήρα του πελάτη του και τον βάζει να λέει λόγια αληθοφανή και κατάλληλα συγχρόνως για να πείσουν ή για να συγκινήσουν τους δικαστές. Κατά τον Lesky,¹²³ ο Λυσίας είχε μια «μαστοριά» και ευλυγισία στο να πλάθει τους λόγους του μπαίνοντας κάθε φορά στον χαρακτήρα και στη θέση των προσώπων για τα οποία γράφει.

¹²¹ Flacelière (1986), 434.

¹²² Montanari (2008), 552.

¹²³ Lesky A. (1985), 821.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Carey, C. (2010) *Η δημοκρατία στην κλασική Αθήνα*, μτφρ. Ε. Βολονάκη, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Carey, C. (1989) *Lysias Selected Speeches*, Cambridge.
- Carey, C. (2007) *Lysiae Orationes cum fragmentis*, Oxford.
- Easterling, P. E. –Knox, B.M.W. (2006) *Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Edwards, M. (2002) *Οι Αττικοί ρήτορες*, μτφρ. Δ. Σπαθάρας, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα.
- Flacelière, R. (1986) *Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής λογοτεχνίας*, εκδόσεις Δ. Παπαδήμα, Αθήνα.
- Edwards, M. & Usher, S. (1987) *Antiphon & Lysias, Greek Orators I*, Aris & Phillips.
- Jebb, R.C. (2008) *Για το ύφος των Αττικών Ρητόρων*, εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Kennedy, G. (2007) *Ιστορία της Κλασικής ρητορικής*, Μετάφραση Ν. Νικολούδης, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα.
- Lesky, A. (1985) *Ιστορία της αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Αγαπητός Γ. Τσοπανάκης, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.
- Montarnari, F. (2008) *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Müller Karl Otfried (1996) *Ιστορία της Ελληνικής Φιλολογίας*, Εκδόσεις Δημιουργία, Αθήνα .
- Nessefrath Hernz Günther (2005) *Εισαγωγή στην Αρχαιογνωσία*, εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα .
- Radermacher, L. (1951) “*Artium scriptores. Reste der voranst R.C. otelischen Rhetorick*”. S.A.W.W.
- Rihll, T.E. (1995) “Democracy denied: Why Ephialtes attacked the Areiopagus”, *JHS* 115: 87-98.
- Romilly, J. (1988) *Αρχαία Ελληνική Γραμματολογία*, μτφρ.Θεώνη Χριστοπούλου – Μικρογιαννάκη, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα.

- Todd, S. C. (2000) *Lysias, The Oratory of Classical Greece*, ed. Michael Gagarin, vol. 2, Austin Texas.
- Said, S., Trédé, M., Boulluec, A. (2001) *Ιστορία της Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Γ. Ξανθάκη – Καραμάνου, Δ. Τσιλιβέρδης, Β. Πόθου, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αθανασάκη, Λ., Νικολαΐδης, Τ., Σπαθάρας, Δ. (2014) *Ιδιωτικός βίος και Δημόσιος Λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*, Πανεπ. Εκδόσεις Κρήτης
- Αλεξίου, Α. Ε. (2012) “Λυσίας, ἐν βουλῇ Μαντιθέῳ δοκιμαζομένῳ ἀπολογία”, *Ελληνικά* 51: 16.
- Αποστολάκη, Κ., *Λυσίου, Υπέρ Μαντιθέου*, Φιλολόγος, τ.103, 2001.
- Δάλκος, Κ & Χ. (1999) *Ρητορικά κείμενα*. Εκδόσεις Ο.Ε.Δ.Β., Αθήνα.
- Ευσταθίου, Α. Α. (2014) «Το ιδιωτικό και το δημόσιο στη δοκιμασία ρητόρων στην Αθήνα των κλασικών χρόνων», στο Αθανασάκη, Λ., Νικολαΐδης, Τ., Σπαθάρας, Δ. (2014) *Ιδιωτικός βίος και Δημόσιος Λόγος στην ελληνική αρχαιότητα και στον διαφωτισμό*, Πανεπ. Εκδόσεις Κρήτης: 231-254.
- Θεοδωρακόπουλος, Β. (2005) *Δικανικοί λόγοι Αττικής Ρητορείας*, Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα.
- Κυριάζης, Γ. (1993) *Εισαγωγή στο Λυσία*, εκδ. Κάκτος, Αθήνα
- Κωνσταντινόπουλος, Β.- Πανομήτρος, Δ. (2010) *Το ύφος του Αρχαίου Ελληνικού Πεζού λόγου*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Μοσκόβης, Β. (1992) *Λυσίου λόγοι*, εκδόσεις Νομικής Βιβλιοθήκης, Αθήνα.
- Πατριαρχέας Β. (1975) *Εισαγωγή στο Λυσίου Λόγο*, (τόμος πρώτος). Εκδόσεις Πάπυρος, Αθήνα .
- Ράπτης Γ. & Τσολάκης Χ. (2003) *Λυσίας, Οι καταγελητικοί του λόγοι*, τόμος δεύτερος, εκδ. Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη .
- Φραγκιαδάκης, Ι. *Περί ρητορικής*, Αυτοέκδοση, Αθήνα.
- Φωκαΐδη, Φ. (1979) *Ρητορική τέχνη*, Αυτοέκδοση, Αθήνα.
- Χατζόπουλος, Οδ. (1993), *Λυσίας Άπαντα*, τόμος 1, Κάκτος, Αθήνα.